Стилиянъ Чилингировъ

КАКВО ЕДАЛЪ БЪЛГАРИНЪТЪ НА ДРУГИТЪ НАРОДИ

ВТОРО ИЗДАНИЕ

Издава Добромиръ Чилингировъ

СТИЛИЯНЪ ЧИЛИНГИРОВЪ

КАКВО Е ДАЛЪ БЪЛГАРИНЪТЪ НА ДРУГИТѢ НАРОДИ

ВТОРО ИЗДАНИЕ

За м. добрия успѣх при тяхното провеждане, тъй като учебното 1938/39 година на ученичката Христина Стоянова.

Учителят по литература

ИЗДАВА ДОБРОМИРЪ ЧИЛИНГИРОВЪ

Казионна отбранителна гимназия Плевен

толкова ценни, колкото сѫ ценни европейскитѣ. И започнахме да пренисаме чуждо жито, чужда ръжь, чужди кокошки, крави, коне и пр., и пр. Все съ цель да подобримъ нашето производство. Изнесохме милиарди грѣшни левове и най-после се убедихме, че не унгарскитѣ коне, а нашитѣ сѫ по-издържливи и по-пъргави, че нѣма на свѣта по-добра отъ черната шуменска кокошка, че нашата крава по млѣчность далечъ надминава швейцарската, и че нашата земя по е за предпочитане да се драще съ прадѣдовско орало, отколкото да се дълбае дълбоко съ европейския плугъ. Иска се само едно: да умѣемъ, какъ да подхранваме и земята си, и добитъка си, та че и насъ самитѣ. Но ние не се задоволяваме съ поуката отъ чуждия опитъ, а прибѣгваме до преклонение предъ неговитѣ резултати.

За щастие, въ областьта на стопанското производство почнахме да се окопитваме. Остава ни сега да се окопитимъ и въ областьта на духовното, за да бѫдемъ въ истинската смисъль на думата народъ, който и въ бѫдеще, може би, ще направи значителни приноси въ общочовѣшката съкровищница на духа, каквито е направилъ съ щедра рѫка въ далечното и въ близкото минало.

Ето, тия приноси въ миналото, та че до известна степень и въ настоящето, сѫ предметъ на тая ми книга. Нека отъ нея видимъ, че нѣкога сме били нѣщо и твърде голѣмо нѣщо. А нѣщото никога не може да стане нищо, освенъ ако то само рече да се унищожи. Да видимъ — нека си послужимъ съ думитѣ на Ив. Вазовъ —

Че и ний сме дали нѣщо на свѣтътъ
И на вси словене книга да четатъ.

Не така случайно и за украса на слога трѣбва да започнемъ книгата си следъ тия думи. Славянската култура, не само книгата, е наше дѣло, и справедливо можемъ да се гордѣемъ съ това.

Като оставимъ на страна азбукитѣ на азиятскитѣ народи, въ Европа две азбуки сѫ се наложили на съвременностьта, като сѫ завладѣли и други материци: латиницата и кирилицата. Съ първата си служи цѣла западна Европа, а съ втората — източна и юго-източна. И на едната, и на другата сѫ били изказани най-боговдъхновенитѣ мисли, написани сѫ били най-художественитѣ произведения, най-дълбокитѣ научни изучвания. Ако не бѣха тѣ като срѣдство за предаване на всичко възвишено, родено въ сърдцето и въ ума на човѣка, човѣчеството още щѣше да се намира въ пеленитѣ на своето развитие. Коя отъ тѣхъ има поголѣмо значение, мѫчно може да се каже. Да се отрече едната за смѣтка на другата, значи да се отрече гения на половината отъ европейското население, родоначалникъ на днешната ни цивилизация. А това никой не би се решилъ да стори.

За наше щастие и за наша гордость, една отъ тия азбуки е дѣло на славяни, образували и дали характеръ на българската народность. Отъ тѣхна срѣда произхождатъ светитѣ братя Кирилъ и Методи, създатели на глаголицата, тѣхенъ потомъкъ е и св. Климентъ, комуто се приписва кирилицата. Но ние, винаги готови да се влѣчемъ подиръ чужди авторитети, поради пакостната ни склонность да не вѣрваме въ себе си, възприехме твърдението на чешкия славистъ Шафарикъ, че св. св. Кирилъ и Методи сѫ гърци. Защо? Защото баща имъ билъ не на гръцка, а на византийска военна служба въ Солунъ. Веднага се примирихме съ тѣхния гръцки произходъ, като приписахме първитѣ си

решителни стѫпки въ областьта на духовния животъ не на нашенци, а на чужденци. Въ това отношение не малка роля изигра и нашето неведение. Ние не знаехме, че „Восточната Римска империя — както казва В. Н. Априловъ — е имала не само сановници и пълководци, съ които тя се е гордила, и какъвто е билъ Белисарий*) отъ българитѣ (словенитѣ), но още има и императори, какъвто билъ Юстинъ I-й, Юстиниянъ I-й, Юстинъ II-й и Македонецъ Василий, негли и други мнозина" (Български книжници, или на кое словенско племе собствено приналежи Кириловската азбука, стр. 11—12). Не искахме да знаемъ и по-сетне. Само двама протестираха срещу погърчването на солунскитѣ братя: Любенъ Каравеловъ, който въ стихотворението си „Кирилу и Методию" горчиво подхвърли:

Шафарикъ ви „чисти гърци"
Учено нарече,
Безъ да гледа „Въ началѣ бѣ",
Кой първи изрече
На славянски бащинъ езикъ
За своитѣ братя,
За българи, за чехитѣ,
За сърбо-хървати.

Преди него — Априловъ въ поменатата вече брошура. Следъ тѣхъ никой, или почти никой, не се залови съ въпроса за народния произходъ на двамата братя, ако и да бѣше вече посоченъ пѫтя отъ Априлова за установяването на тоя произходъ. И до скоро продължавахме за нашъ срамъ да пишемъ въ учебницитѣ си, че светитѣ братя сѫ гърци. Зеръ, бива ли да се опълчваме срещу единъ такъвъ авторитетъ, какъвто е Шафарикъ? А до-

*) За него се знае, че е роденъ въ древното селище Германеа, сегашнитѣ Сепаревски бани („Зора", бр. 5494, стр. 5 отъ 20 октомврий 1937 год.).

казателствата на Априлова, че Кирилъ и Методи сѫ българи — не само по майка, но и по баща — сѫ толкова ясни и убедителни, че по-ясни и по-убедителни не биха могли и да бѫдатъ. Пъкъ и добре, научно сѫ обосновани.

Споредъ него:

1. За да „изнамѣри нѣкой азбука на кой да е езикъ, която първо не е била, и после да преведе на тоя езикъ такова произведение, каквото сѫ нашитѣ свещени книги, трѣбва да е доста ведущъ на тоя езикъ". Напр., единъ френецъ, англичанинъ или нѣмецъ не биха могли да извършатъ тоя „подвигъ" за руския езикъ. Това ще го потвърди всѣки безпристрастенъ човѣкъ. Нѣма да може „ако и сегашното просвѣщение да превишава много ученостьта на преднитѣ вѣкове, които бѣха потопени въ мрачна тъмнота отъ невежество и варварство".

2. „За да преведе нѣкой нѣщо отъ единъ езикъ на други, трѣбва да знае съвършено тоя езикъ, на който превежда. Когато да се преведе само вехтиятъ заветъ, Птоломеитѣ употрѣбиха седемдесеть толковници, които бѣха изучени въ високитѣ учебни учреждения въ Александрия, която тогава цъвтѣше въ учението".

3. Следва да се заключи, че свещенитѣ книги не биха могли да бѫдатъ преведени само отъ двамата братя.

4. Ако Кирилъ и Методи сѫ били гърци, тѣ не биха се наели да изучаватъ славянски езикъ, защото „грецитѣ, отъ вкоренѣлото въ нихъ изконно предубеждение и народна гордость, считатъ за унижение, ако се учатъ варварски езикъ, каквото тий наричатъ сичкитѣ Словенски нарѣчия, за чтото си иматъ еллинскиятъ, когото толко тънко обработиха въ цвѣтущето време на нихната република. Тий могаха да изгонятъ Римскиятъ езикъ и изъ канцелариитѣ (мехкемета) на своитѣ побе-

дители Римляне, и да воведатъ въ Восточната Римска империя Греческиятъ или Еллинскиятъ, който въ сегашниятъ си видъ ся е отдалечилъ отъ стариятъ много повече, нежели сегашниятъ Български отъ тогавашниятъ, что ся говорили въ девятиатъ вѣкъ. Може да е само това причината, дето новитѣ имъ победители, Българитѣ и другитѣ народи зели да наричатъ Римската империя Греческа. Грецкото самолюбство ся показвало секаде, каквото въ гражданскитѣ и военнитѣ работи, така и въ самата ученость. Който пристжпи общитѣ правила на господствующата политика, той ся почиташе за низъкъ отъ Грецитѣ, които бѣха облѣчени и въ громогласното име на владѣлцитѣ на тогавашниятъ известенъ свѣтъ. Какъ синоветѣ на единъ знаменитъ Римски сановникъ, който бѣше сотникъ въ императорската служба, Кирилъ и Методи, да учатъ варварски езикъ? Това щѣха да го считатъ за низость, унижение, отстжпление отъ здравиятъ смисълъ. Това закоренѣло гръцко самолюбие ся удержа и въ Турското имъ поданство и господствува между нихъ и до сега. Нека въ сегашното време ми покажатъ въ Турциа поне едного Грека (не Грекомана Българина, които сж много по Европейската Турция), да знае совершенно Българскиатъ езикъ или да забере да го учи? Отъ тия Греци, които живѣятъ въ Русия, дето се нуждаватъ, заради сношенията си и торговията отъ Рускиатъ езикъ, мнозина ли учатъ децата си Руски? — и въ самия Афини, столнината на новосоставленото Грецко кралевство, дето веке сж учреждени сичкитѣ началнитѣ и високитѣ училища, до сега не предаватъ Руски язикъ, който е толкова нуженъ на Грецитѣ за отношенията имъ съ Русията, която имъ покровителствува, и която така много нѣщо е направила за нихъ. И така, кога имаме предъ очитѣ си неспорни доказателства, чи Грецитѣ ся отвращаватъ отъ сичкитѣ Словенски на-

речия, които имъ сѫ толкова нуждни, сега бива ли да ся рече, чи въ това време, кога още Империята имъ мерцаваше съ какво дагоде сияние тогавашнитѣ Греци щеха да ся учатъ български?“

5. Всички стари паметници наричатъ езика на Кирила и Методия български. Пъкъ и тѣ „видимо показватъ въ себе Българщината“. Български го наричатъ и ученитѣ отъ времето на Априлова, напримѣръ Бодянски (Стр. 13—26).

Но тия основателни съображения на Априлова за произхода на Кирила и Методия отъ ония славяни, отъ които се образува българската етнична група, не бѣха взети подъ внимание. Наистина, тѣ бѣха по-скоро плодъ на досѣщане, отколкото на основно проучване, каквото Априловъ не бѣше въ състояние да направи, но, въпрѣки туй, сѫ толкова основателни и сериозни, че мѫчно биха могли да бѫдатъ отминати мълкомъ. Все пакъ, никой не спрѣ погледъ върху тѣхъ. Авторитетътъ на Шафарика тежеше повече отъ обективната истина, намѣрила застѫпникъ въ лицето на единъ българинъ. Може да е голѣмъ умъ, почтенъ въ смисълъ и въ дѣло човѣкъ, добродетеленъ мѫжъ, може дори да е и ученъ, — нищо отъ това: не е чужденецъ.

Трѣбваше да минатъ близо деветдесеть години, откакъ Априловъ заговори за българския произходъ на светитѣ братя, за да се яви тоя пѫть пакъ чужденецъ — не българинъ — въ защита на неговата теза. Тоя чужденецъ е познатиятъ у насъ Братиславски професоръ Валери Погорѣловъ. Въ едно основно изучване на езика и на дѣлото имъ той по другъ пѫть, но пѫть смеженъ на тоя, по който бѣше тръгналъ Априловъ, иде да докаже българския произходъ на св. Кирила и Методия. Отъ основния разборъ на тѣхното дѣло Погорѣловъ дохожда до следнитѣ две заключения:

1. Двамата братя сѫ познавали отлично българския езикъ. Въ преведенитѣ отъ тѣхъ текстове

на свещени книги има езикови форми и обрати, които могатъ да се владѣятъ само отъ люде, родени съ езика, а не приобщени отпосле къмъ него. Като тъй, Кирилъ и Методи знаятъ славянски отъ майка и отъ баща, а не сѫ го научили отъ чужда за тѣхъ народностна срѣда, колкото и да сѫ били въ тѣсни връзки съ нея.

2. Българскитѣ текстове, сравнени съ гръцкитѣ, отъ които сѫ превеждали братята, откриватъ явни несъответствия. Нѣщо, което иде да ни покаже, че тѣ не сѫ владѣяли добре гръцкия езикъ. Поне толкова добре, колкото е потрѣбно, за да се даде единъ точенъ преводъ на езикъ, на който биха могли да предадатъ и най-тънката чужда мисъль. Заключението е ясно: светитѣ братя не сѫ могли да бѫдатъ други, освенъ български славяни.*)

Тия изучавания на проф. Погорѣловъ ни навеждатъ на още единъ доводъ, който се крие въ фонетическитѣ особености на двата езика — гръцкия и българския. А тия особености създаватъ и съответни предразположения на гласнитѣ органи. Знайно е, че гърцитѣ не могатъ и днесъ да произнасятъ нашитѣ шипящи звуци, следствие на което нѣматъ дори усѣтъ за тѣхъ. Не само гръкъ отъ Гърция, но и гръкъ, ражданъ у насъ, чиито дѣди и прадѣди сѫ израстнали между българи, не могатъ да изговарятъ правилно думитѣ съ ж, ч, ш. И вмѣсто „шейсеть кози кожи", ще кажатъ: „сейсеть кози кози". Ще изговорятъ „сисе", вмѣсто „шише", „заба", вмѣсто „жаба" и пр. Както турцитѣ не могатъ да изговарятъ правилно — звука с, не само защото липсва въ арабската имъ азбука. Ако бѣше така, нѣмаше безграмотнитѣ отъ тѣхъ да казватъ Истифанъ, Истоянъ, Истамбулъ, вмѣсто Сте-

---

*) Вижъ сѫщо „Славянски вести", г. I., бр. 8, стр. 5 отъ 1 октомврий 1936 г.

фанъ, Стоянъ, Стамбулъ. Както ние не можемъ да произнасяме гърлено нѣмското r, а го произнасяме небно, или тѣхното ö. което у насъ го обръщаме на йо. Като е така, пита се: отгде Кирилъ и Методи сѫ имали и усѣтъ, и съзнание за необходимостьта отъ белези, съ които да означатъ тия наши шипящи звукове? Можеха ли тѣ, ако бѣха гърци, да дирятъ писмовенъ изразъ на нѣщо, което не сѫществува като звукова възможность въ тѣхната физическа и духовна природа?

И тъй, дѣлото на Кирила и Методия е дѣло на български славяни, езиковитѣ белези сѫ измислени отъ тѣхъ за нашия езикъ, следователно, славянската азбука е наша, българска азбука. Тя е първиятъ и най-сѫщественъ приносъ, направенъ отъ българи въ съкровищницата на човѣшката култура. Приносъ,който още вѣкове подъ редъ нѣма да изгуби своето значение като двигатель за напредъка на човѣчество-вото.

Съ изнамѣрването на българската азбука и съ превеждането на черковнитѣ книги за нуждитѣ на българската църква се разрушаватъ едновременно нѣколко неоспорими догми, въздигнати до степеньта на свещени.. Най-важната отъ тѣхъ е осветената троезичность при богослужението. Споредъ нея, Богъ може да се славослови само на три езика: еврейски, гръцки и латински. На тѣхъ е билъ написанъ и надписътъ на кръста Христовъ: „Този е царьтъ Иудейски". Едно предимство, затвърдено и съ мѫченическата смърть на Бого-Человѣка. И изведнажъ българскиятъ езикъ, безъ ничие друго съизволение, а само по волята на светитѣ братя, се нарежда между тия езици, като имъ оспорва правото да бѫдатъ само тѣ свещени. Ако Богъ е общъ баща на всички, Той не може да не разбира и другитѣ си синове на земята; следователно, не могатъ да не Му бѫдатъ приятни молитвитѣ, възнасяни къмъ Него на тѣхния езикъ.

И това се извършва въ едно време, когато — както казва сърбинътъ Владиславъ Савичъ — въпросътъ за езика при богослужението е билъ единъ отъ най-деликатнитѣ и най-опаснитѣ. „Той е носѣлъ политически, културенъ и, най-страшното, религиозенъ характеръ.“ „Знае се, съ каква ярость и злоба се опълчи нѣмското духовенство срещу въвеждането на славянския езикъ отъ Методия и отъ неговитѣ ученици въ Моравско“. Въвеждането на славянския езикъ „е мирисало на ересь, а противъ еретицитѣ сѫ били водени най-свирепи и най-кървави войни“. Затова смѣлостьта на светитѣ братя и на българскитѣ владѣтели, подкрепили и пригърнали тѣхното дѣло, е, просто, неоценима.

На сѫщото мнение е и нашиятъ добъръ познавачъ на старо-българската литература г. Минко Геновъ. Споредъ него, дѣлото на Солунскитѣ братя „далечъ надхвърля рамкитѣ на българската история и се разкрива като фактъ въ културната история на цѣла източна Европа“. Нѣщо повече, то добива характеръ и на едно мирово събитие по изтъкнатитѣ по-горе съображения.

Дѣлото на Кирила и Методия слага началото и на националната църква, начало, което не е още напълно осѫществено въ западна Европа. И Цариградската партриаршия, и католическиятъ Римъ се виждатъ еднакво застрашени отъ него. Папата побързва да тури преграда предъ новитѣ Христови апостоли, като ги повиква въ Римъ на сѫдъ. Светитѣ братя отиватъ съ готовность. Съ твърдата и дълбоко основателна защита на славяно-българския преводъ на словото Божие тѣ отстояватъ не само правото на славянския езикъ и на славянската писменость като единъ новъ лостъ за общочовѣшката и за славянската култура, **„но и правото на всѣки народъ и племе да говори, да пише, да се моли на своя езикъ, да развива чрезъ**

родна речь и писменость даденитѣ му отъ Бога дарби и съ тѣхъ да гради своя дѣлъ въ храма на свѣтовната култура и цивилизация (Софийски Стефанъ, Църковенъ вестникъ, бр. 22 отъ 1937 г.).

„Има нѣщо гениално, наистина, въ идеята да се уреди независима национална българска църква, като се скѫса съ традициитѣ на гръцкия езикъ въ богослужението и се издигне езикътъ на едно непознато племе въ езикъ свещенъ — въ общъ литературенъ езикъ за цѣлото славянство. Тая щастлива идея става изходна точка въ еволюцията на славянското народностно съзнание“ (М. Геновъ, тамъ).

Така мисли и Владиславъ Савичъ. И споредъ него, славянскиятъ езикъ става най-съвършеното оружие на българската църква, както и за освобождението ѝ отъ византийско влияние. „Днесъ това — продължава той — може да изглежда просто и естествено, ала тогава то е било цѣла духовна и политическа революция, като се знае, че тогава ни единъ народъ въ Европа, освенъ гръцкиятъ, не е ималъ ни една книга на своя езикъ (стр. 17).

Има още единъ мигъ, който трѣбва наособно да се подчертае. Той е, че съ национализирането на църквата се дава мѣсто на живата народна речь, отреждтъ ѝ се такива права, каквито тя нѣма и до днесъ въ католическия западъ (М. Геновъ, стр. 43). А въдворяването на тая речь въ черковната служба влѣче следъ себе си съзнанието за обособена народность, съзнание, което още тегне като неосѫщественъ принципъ надъ духовнитѣ и политически небосклони не само въ Европа, а и въ цѣлия свѣтъ. „Тъй светото и свѣтло дѣло на св .св. Кирила и Методия добива общочовѣшки характеръ и славянството (разбирай българитѣ, б. м.) още въ IX в. става знаменосецъ и апостолъ на великъ принципъ въ културната свѣтовна ис-

тория — правото за самоопредѣление на народитѣ, всѣки народъ съ свой собственъ езикъ и своя писменость да изнася и да се приобщава като другитѣ народи съ дароветѣ на духа“ (Софийски Стефанъ, тамъ).

До голѣма степень виновници за тая реформа се явяватъ Борисъ и Симеонъ. Тѣ никакъ не сѫ се колебали, още при въвеждането на християнството, още при първитѣ стѫпки въ живота на духовната иерархия да подирятъ за нея национални основи. Черквата трѣбва да бѫде българска, въ нея трѣбва да се служи по български и нейното началство не може да бѫде друго и да се намира извънъ предѣлитѣ на българската земя. Частно за Симеона е било твърде важно, на чело на българската черква да бѫде поставенъ български свещено-началникъ. Ето защо, като не успѣва да добие патриаршески титулъ за българския свещено-началникъ направо отъ Византия, той самъ разрешава въпроса чрезъ свикания отъ него архиерейски съборъ (918 г.), който провъзгласява автокефалностьта на българската черква, избира изъ срѣдата си и посветява за първи български партиархъ Леонтия. Така че, при Бориса се почва, а при Симеона се довършва изграждането на българската национална черква.

„Благодарение на трудоветѣ на тѣзи лица, въ България сѫ били създадени много литературни произведения, и ние смѣло можемъ да кажемъ, че **ни една отъ западно-европейскитѣ литератури въ първитѣ мигове на своето сѫществуване не е дала въ толкова кѫсо време толкова много преведени и самостоятелни съчинения** (к. н.) съ богословско, историческо и поучително съдържание“.

Царь Симеонъ е искалъ въ противовесъ на византийската образованость, ако и подъ нейно влияние и въздействие, да създаде „свое собствено българско просвѣщение, да положи основитѣ

на българска култура“ (М. Г. Попруженко, Козма Пресвитеръ, стр.CCXCVII, 1936 г.).

То се знае, че въ миналото националната църква е била винаги и факторъ за създаването на национална литература. Вѣрно е, че презъ срѣднитѣ вѣкове почти всички литератури имаха религиозенъ характеръ, какъвто е и характера на нашата литература. Но по богатство тя, особено отъ Симеоново време, стои безспорно по-горе отъ литературитѣ на всички срѣдновѣковни народи, съ изключение на гръцката и на латинската, на които се старала да съперничи. Види ли ни се последното преувеличено, тогава неоспоримо истината е, че ни единъ отъ западнитѣ народи въ първичния периодъ на литературното си развитие не е далъ такова богатство отъ книжовни произведи, каквото е далъ българскиятъ народъ въ първичния периодъ на своята книжнина. Докато презъ това време всички крале въ западна Европа сѫ били напълно безграмотни, въ България вече сѫ работѣли плеяда книжовници, и българскиятъ царь е билъ единъ отъ най-просвѣтнитѣ държавни глави. Съвременници го сравняватъ съ противницитѣ му: Лъвъ Философъ и Константинъ Багрянородни (М. Геновъ, България въ културната история на славянството. Сп. „Завети“, г. I, кн. 15—16, стр. 214).

Но ако въздействието на България върху далечния свѣтъ е повече идейно или се проявява само въ изпреварване на неговото духовно развитие, въздействието ѝ върху славянския свѣтъ е напълно реално. Приели по-късно, а нѣкои приели християнството чрезъ нея, тѣ приематъ и нейния езикъ и нейната писменость въ черковното Богослужение. Полека-лека нашиятъ езикъ се налага като езикъ книжовенъ и черковенъ почти на всички славяни. На него тѣ четатъ и пишатъ, съ него извършватъ църковната си служба. Българскиятъ

езикъ се обръща на общъ славянски книжовенъ езикъ. И нему се пада — както казва украинскиятъ професоръ Сергей Ефремовъ — да изиграе въ източна Европа сѫщата роля, макаръ и въ по-малка степень, каквато е изигралъ латинскиятъ езикъ въ западна. На първо време, при държавното политическо строителство на славянскитѣ държави, той е не само езикъ на книжнината, но и езикъ официаленъ. Неговитѣ следи можемъ да откриемъ и днесъ въ езиковото богатство на почти всички езици. А книжовниятъ общо-руски езикъ— пакъ споредъ сѫщия професоръ — не е нищо друго, освенъ старобългарскиятъ езикъ на църковната писменость и живиятъ му съперникъ — народната речь. И, ако не бѣха ни сполетѣли страшнитѣ исторически превратности на миналото, нашиятъ езикъ, може би, щѣше да обедини славянитѣ и още преди вѣкове да осѫществи това, което днесъ е само мечта за всѣки истински славянофилъ — да имаме цѣлото славянство сплотено, и да се въдвори въ свѣта съвсемъ другъ редъ на нѣщата, съвсемъ друга международна правда, съвсемъ друга нравственость, пропита съ повече човѣчность и съ по-силенъ устремъ къмъ Бога.

По тоя начинъ България става класическо славянско огнище, което, въпрѣки всичко, опази сърби, хървати, словинци, чехи, словаци, поляци, руси и издигна въ колективната славянска душа племенното съзнание въ такава мощна крепость, че никакви адски сили и козни вражии не можаха да я разрушатъ. Рушиха я и я рушатъ, но не можаха да я премахнатъ отъ пѫтя си. Тѣ ще продължаватъ да се разбиватъ о нея, както въ миналото се разбиха пъклените планове на Римъ и на Византия (Софийски Стефанъ).

Сѫщото намираме и у Вл. Савича. И той мисли, че изъ областитѣ, които е владѣялъ Симеонъ,

сѫ дошли наготово въ Сърбия славянската култура и политическата традиция, славянската книга и славянскитѣ свещеници. И, ако Симеонъ би обърналъ по-голѣмо внимание поне на юго-западнитѣ славяни, то още тогава би могълъ да образува една цѣлостна Югославия (стр. 21).

Все пакъ, „Българскитѣ владѣтели, както никои други, сѫ могли да изградятъ една нация при самитѣ врата на най-мощната империя... Българитѣ донисатъ порядъкъ на славянитѣ и ги издигатъ отъ хаоса, като установяватъ единъ примѣръ за следване отъ цѣлия славянски свѣтъ“ (Стиванъ Рансиманъ, История на първата българска империя, 1930 г.). А тѣхната литература ги подтиква, и тѣ да развиятъ своя собствена писменость, да сложатъ основитѣ на своя народна култура, като имъ дава обилна храна отъ себе си (Историја српског народа отъ А. Ковачевичъ и Л. Иовановичъ, стр. 113).

Това пъкъ, че Симеонъ се облича съ титлата царь, е актъ отъ голѣмо, чисто революционно значение за свѣта (Савичъ). Българската държава съ своята политика и култура изведнажъ изпъква като първа между тогавашнитѣ първи държавно-политически организации.

Да завършимъ тая глава съ думитѣ на Иречека, ако и да съдържатъ повторение на казаното по-горе:

„Презъ тоя 20-годишенъ периодъ старо-славянската литература, отъ която Симеонъ толкова много се интересувалъ, могла безъ прѣчки да се развива. Епископъ Константинъ, Иоанъ Екзархъ, монахъ Храбъръ и други писатели въ продължение само на половинъ вѣкъ я издигнали до такъвъ разцвѣтъ, че тя въ църковната сфера не оставала далечъ отъ латинската и гръцката съвременна литература. Съвременницитѣ на Симеона го сравнявали съ египетския царь Птоломей. Ала насоката

на неговата наука и родътъ на неговото образование били чужди за българитѣ и не могли да оживятъ сърдцето или въображението на народа. Времето на Симеона е златна епоха на българската литература, но е лишено съвсемъ отъ поезия. Отъ това време византизмътъ наченалъ да се въдворява у славянитѣ; българитѣ го предали на сърбитѣ и на руситѣ" (История на българитѣ, стр. 114).

Години следъ тия думи на Иречекъ неговиятъ сънародникъ Лудвикъ Куба разсѫждава край Охридъ:

„Ако кирило-методиевиятъ ученикъ Климентъ бѣ работилъ по-дълго, както въ Охридъ, славянството е щѣло да се прошири до Хамбургъ и до Рейнъ и да се наложи славянското господство, нито полабскитѣ славяни биха били така лесно абсорбирани, нито би имало такова раздробление въ славянскитѣ езици, както е сега.

„Такива мисли се въртятъ въ главата ми, разхождайки се край брѣговетѣ на свещинята славянска — Охридското езеро" (Книга за Македония. Македонско слово, год. II, бр. 7, стр. 2 отъ 25 януарий 1937 г.).

3.

„До XV вѣкъ Русия постоянно получаваше отъ България не само старо-български рѫкописи, но и свещеници, писатели, художници, пѣвци и др. (старо-българскиятъ черковенъ напѣвъ и до днесъ е запазенъ въ рускитѣ черкви. Б. м.), защото България до самото си падане стоеше въ просвѣтно отношение и въ духовно развитие несравнено по-високо отъ тогавашна Русия" (проф. Ламански). И още отъ времето на Бориса е направила руситѣ, ведно съ всичкитѣ народи на Балканския полуостровъ, свои длъжници (Стиванъ Рансиманъ). Нѣма, следователно, нищо преувеличено въ думи-

тѣ на Сергей Ефремовъ, който буквално казва: „Литературниятъ багажъ на нашитѣ прадѣди се е състоялъ преди всичко отъ преводни произведения въ българска редакция, достигнали до тѣхъ отъ славянския югъ заедно съ християнството“ (Украинска литература, стр. 26).

Собствено, влиянието на българитѣ върху руситѣ почва, преди Русия да стане християнска страна, т. е., преди Владимиръ да се покръсти на 988 година. Внукъ на Олга, която мнозина смѣтатъ за нормандка, той струва това, което баща му Светославъ отъ нѣмане на време не можалъ да извърши. А къмъ християнството го е подтиквала баба му, сама християнка, както е подтиквала и баща му. Тази, именно, **Олга** е първиятъ голѣмъ деятель, който българитѣ даватъ на руситѣ. Тя се тачи отъ последнитѣ като истинска устроителка на руската държава, оставила име на твърде мѫдра, велика и безсмъртна владѣтелка.

За произхода, за мѣстото на нейното раждане и за образованието ѝ сѫ правени до днесъ твърде много предположения. Историята за нея, замъглена отъ разногласията, както на древнитѣ, така и на новитѣ писатели историци, започва едва напоследъкъ да се разяснява. Сега, възъ основа на първоначалнитѣ руски лѣтописи, исторически паметници, исторически хроники и пр., съ положителность се установява, че великата княгиня Олга е била родомъ българка, българска княгиня отъ първопрестолния градъ Плиска. Въ единъ исторически-документъ, озаглавенъ „Лѣтописецъ рускихъ царей“ е казано... „Приведоша ему (на Игоря) жену отъ **Плискова,** именемъ Олгу, остроумицу и коренъ и основание вѣрѣ християнской и нашъ вождъ“. Въ другъ исторически паметникъ — „Родословецъ на рускитѣ князе“ е казано:... „Игоря же (Олегъ) жени въ Болгарѣхъ, поятъ за него княжя именемъ Олгу. И бѣ мудра велми“...

Възъ основа и на други писмени исторически паметници се установява, че великата княгиня Олга е била внучка на царь Борисъ I, рожба на наймалката му дъщеря Ана, сестра на царь Симеона. Следователно, царь Симеонъ е билъ вуйчо на великата княгиня Олга. Ана, дъщеря на Бориса и сестра на Симеона, е била омѫжена за Сондоке или Сурдика, великъ болярнинъ отъ виденъ старо-български княжески родъ. Ана и Сондоке имали двама сина и петь дъщери. Четвъртата по редъ, Елена (Олена, Олга), е била заведена отъ Плиска за жена на руския още малолѣтенъ великъ князъ Игоръ въ 903 г.

Отъ 912 година до 969 великата княгиня Олга фактически управлява великата руска държава, като е обединила всички източни славянски племена и мѫдро и всестранно ги е организирала. Тя е и първата разпространителка на Христовата вѣра между рускитѣ славянски племена, за което е призната отъ руската православна църква за равноапостолка и първа руска светица. Заедно съ Христовото учение великата княгиня Олга е насаждала и българска култура и просвѣта (Ст. П. Българовъ, в. „Зора“, бр. 4820 отъ 1935 година).

Разбира се, българскиятъ произходъ на Олга не ѝ е попрѣчилъ да потвърди сключения отъ Игора договоръ (945 г.) съ Византия за разгромяване на източна България, която тогава и безъ туй е била доста много отслабнала. Това потвърждение е направила презъ 957 (Иречекъ, стр. 136). Не е чудно и сама да е подтиквала сина си Светослава къмъ българскитѣ земи, ако и да се казва въ „Лѣтопись по Лаврентьевскому списку“, че той криелъ отъ майка си своето предпочитание „да живѣе въ Переяславецъ на Дунава, отколкото въ Киевъ“ (Иречекъ, стр. 137 и 139).

Между книжовницитѣ, дадени отъ България на Русия, първо мѣсто по време, а, може би, и по

значение заема **Киприянъ***). Споредъ единъ патриаршески актъ, той е билъ не само благочестивъ, добродетеленъ и благоразуменъ човѣкъ, но още и човѣкъ, който умѣе да използува обстоятелствата. Ржкоположенъ е билъ за Киевски митрополитъ презъ първата половина на 1376 година. На 1381 година пъкъ пристига въ Москва като московски митрополитъ, тържествено посрѣщнатъ. Съ заемането на тая митрополитска катедра, Киприянъ става всеруски митрополитъ. Стои малко време такъвъ. Но отъ 1389 година наново заема митрополитската катедра и я държи до смъртьта си — 16 септемврий 1406 година (Софийски Стефанъ). Умира на 75 години. Погребанъ е въ Успѣнския съборъ.

„Доколкото може да се сѫди по запазенитѣ вести въ руската книжнина и по изследванията на нѣкои руски учени, съ своята дейность като митрополитъ на цѣла Русия Киприянъ се очертава като една отъ най-бележититѣ личности въ руската история отъ края на XIV вѣкъ и отъ началото на XV вѣкъ. Появилъ се въ време, когато Русия още не била въ състояние да се обедини, поради борбитѣ и съперничеството на отдѣлнитѣ мѣстни князе, и когато културниятъ животъ на руското общество е изостаналъ много назадъ, на Киприяна се паднала рѣдката задача да работи за църковното, културно и политическо обединение на цѣлия руски народъ“.

Самъ книжовникъ, Киприянъ предизвиква усилена книжовна дейность и въ Русия. Най-главната му заслуга е, че като патриархъ Евтимия предприема изправката и поправката на рускитѣ богослужебни книги.

Въ художествената и оригинална агиографска литература пъкъ е известенъ съ своето **Жи-**

*) Иречекъ, История на българитѣ, стр. 245, забележка 9.

тие на митрополита Петра (1381 г.). Съ него той поставя началото на новъ видъ творения въ Русия.

„Както съ житието на митрополитъ Петра, така и съ своята неуморна дейность да снабди руското духовенство съ нова богослужебна книжнина, да обедини рускитѣ духовници около си, да насочи на правъ пѫть развитието на руския църковенъ животъ и да обедини руския народъ въ името на Бога и на неговото бѫдеще, нашиятъ съотечественикъ Киприянъ заслужено се посочва отъ руската историческа наука като човѣкъ, комуто Русия дължи вѣчна признателность. Освенъ това, съ сѫщата си дейность той е допринесълъ много, за да засили българското книжовно влияние върху рускитѣ църковни писатели и да се създадатъ по-трайни духовни връзки между руси и българи“ (В. С. Киселковъ, Митрополитъ Киприянъ, сп. „Просвѣта“, г. II, кн. 6, отъ 1937 година).

Не по-малко значение има и търновецътъ **Григорий Цамблакъ.** Той минава за единъ отъ най-първитѣ ученици на Евтимия, чийто примокирий билъ. Отначало Цамблакъ е живѣлъ на Атонъ, следъ това билъ игуменъ на сръбския Дечански манастиръ, по-късно въ манастира на св. Пандократоръ (Нямцулъ) въ Молдова. Отъ тука той заминава за Русия по покана на чича си Киприяна. Поради разположение къмъ западната църква, той си спечелилъ анатемата на Цариградския патриархъ, а и отлѫчване отъ Москва. На 1418 година Цамблакъ бива изпратенъ да преговаря за уния въ Констансъ, съпроводенъ отъ 300 души свещеници и първосвещеници. Споредъ едни, той закъснѣлъ и умрѣлъ на 1419 година, а, споредъ други — пристигналъ и държалъ бележита речь на латински предъ краль Сигизмундъ и папа Мартинъ V. Билъ посрѣщ-

натъ тържествено отъ краль Сигизмундъ. Приелъ го на тържествена ауденция и самиятъ папа. Освенъ тая речь на латински, славянски преводъ отъ която нѣмаме, Цамблакъ е произнесълъ на съборянитѣ и друга речь, съ която имъ предлагалъ да се сближатъ и да почнатъ да се обясняватъ братски по църковни въпроси, а не фарисейски. Една съвременна идея за сближение на църквитѣ, подхвърлена преди петь вѣка и половина.

Споредъ лѣтописитѣ на Нямцулския манастиръ, Григорий Цамблакъ починалъ тамъ на 86 годишна възрасть, погребанъ въ притвора на съборната Нямцулска черква.

И Цамблакъ е голѣмъ писатель. Отъ многобройнитѣ му трудове заслужава да се отбележатъ неговитѣ двайсеть и четири речи, похвалнитѣ му слова за Евтимия и Киприяна и житията му на св. Ромилъ и на краля Стефанъ Урошъ III. Стилътъ на неговитѣ писания се отличава съ своята надутость и съ натрупаность на думи. Въ това отношение, — казва Иречекъ — още никой не го е надминалъ въ българската литература (История, стр. 333).

Съ книжовната си дейность Григорий Цамблакъ принадлежи едновременно на три литератури: проповѣдитѣ и словата — на руската, житията — на сръбската, а по общата си просвѣтна дейность — на ромънската.

Смѣта се, че покрай другото, Цамблакъ е внесълъ въ Русия още почитьта къмъ света Петка. Въвелъ е българския църковенъ напѣвъ.

Но ако Цамблакъ принадлежи къмъ сръбската литература само съ часть отъ книжовнитѣ си произведения, то напълно принадлежи на нея другъ българинъ — **Константинъ философъ Костенечки,** споредъ Иречека, роденъ въ Костенецъ (при Марица), а споредъ Ягича, роденъ въ Кю-

стендилъ. Следъ падането на българското царство, той намѣрилъ прибѣжище при двора на учения сръбски князъ Стефанъ Лазаревичъ. Найдобриятъ му трудъ е съставената на 1431 година биография на своя покровитель Лазаревичъ. Едно съчинение на старо-сръбската литература, пълно съ исторически подробности, както и съ географически сведения. По всичко личи начетеностьта на автора и широкото използуване на византийскитѣ източници. Види се, тия му качества сѫ му дали и прозвището философъ. По метода тая биография се приближава до съвременнитѣ исторически съчинения и бележи единственъ опитъ въ това направление презъ ония далечни времена. Професоръ Миловое М. Башичъ нарича Константина Костенечки първи сръбски писатель (Из старе српске книжевности, стр. 155).

Но общо взето, културнитѣ връзки между българи и между сърби били по-тѣсни и по-непосрѣдствени. Това се дължи и на географическата близость между двата народа и на владѣтелството на българи надъ сръбски земи. Благодарение на тия връзки, Сърбия и Босна се отдръпватъ отъ влиянието на Римъ и по тоя начинъ се спасяватъ отъ латинизация. Това не отричатъ и сръбскитѣ писатели. Така, д-ръ Б. Петрониевичъ пише: „Сръбскитѣ земи, между които и Босна, не можеше да не участвуватъ въ това религиозно движение въ славянския духъ, което тогава ставало въ България и въ крайбрѣжието на Адриатика. Родътъ и кръвьта извикали и нашитѣ сърби на работа, та се развило и утвърдило и у тѣхъ славянското богослужение подъ влиянието и рѫководството на Методиевитѣ ученици, а после подъ това на Климентовитѣ изъ България (предимно изъ Охридската страна)“. Сѫщото признание намираме дори у сръбски писатели,

върли врагове на българитѣ. Професоръ М. Вукичевичъ и Д. И. Семизъ пишатъ: „Несъмнената заслуга на българитѣ предъ историята и славянството се състои въ това, че тѣ подържали литературата на древнославянския езикъ, основана отъ първоучителитѣ на славянитѣ въ Моравия, и съ това спомогнали да се развиятъ литературитѣ на другитѣ православни славянски народи“ (Д. Мишевъ, България въ миналото, стр. 51—52).

4.

Но ако чрезъ православието и предизвиканата отъ него старо-българска литература българитѣ завладѣватъ и подчиняватъ цѣла южна и източна Европа, предимно славянскитѣ народи, тѣ разпространиратъ далечъ на западъ своето влияние чрезъ създадената презъ X. вѣкъ богомилска ересь. Едно религиозно-обществено учение, което има свойството да заразява и да прави свои отчаяни застѫпници всички отрудени, онеправдани и угнетени отъ живота.

И отъ кипежа вѫтре въ България се отправятъ две духовни стури къмъ два различни свѣта, все въ името на една върховна идея — благоденствието на човѣка тука, на земята, и неговото спасение и всеопрощение тамъ, на небето. Първата струя, подкрепена и отъ държавната власть, сама проповѣдница на учението, че всѣка власть е да дадена отъ Бога, се носи на изтокъ. Втората, отрекла божествения произходъ на властьта се носи на западъ. Първата подирила щастието на човѣка въ примирението, втората — въ критиката на тия догми. Човѣкъ, за да се слѣе съ божествения разумъ, трѣбва най-напредъ да освободи разума си отъ всѣка външна опека. И тъкмо тая проповѣдь за освобождението на разума допада най-много на западния свѣтъ, по-

тиснатъ страшно отъ авторитета на католишката църква.

Съ това учение България дава първия християнски реформаторъ въ свѣта, който много време преди Цвингли, Лютера и Калвина проповѣдва на християнитѣ да се освободятъ отъ Римъ и отъ Цариградъ и да дирятъ спасение само въ евангелскитѣ истини, въ духовното и въ нравственото съвършенство на човѣка и на гражданина. Но и на това учение ние приписахме чуждъ произходъ. Когато цѣлъ свѣтъ го смѣташе за българско, единствено ние дирѣхме коренитѣ му въ манихейството, месалиянството и павликянството. Намѣрихме го дори сходно съ иранското дуалистично учение за доброто и злото, безъ да видимъ въ него славянската езическа теология [1]). Намъ нищо не ни подсказа и името на създателя му попъ Богомилъ, наричанъ още Иеремия. Дори му приписвахме пакостни влияния върху нашата историческа сѫдба, безъ да вземемъ подъ внимание обстоятелството, че богомилството се роди тъкмо отъ нея и се яви като протестъ срещу упадъка и въ държавната ни, и въ черковната ни организация, и че чрезъ съвършенството на отдѣлната личность то дирѣше съвършенството и на общностьта. А понеже упадъкътъ бѣше всеобщъ, то и всеобщо бѣше разпространението на това учение, което по своята теогония и космогония, по своята догматика, етика и социално-държавни идеали се коренно отличава отъ тия на другитѣ християнски учения.

„Политико-социалното учение на богомилитѣ е свързано съ религиозното, и мѫчно може

---

1) „Несъмнено е, че политико-социалнитѣ начала на богомилското учение за равенство, свобода и демократична самоуправа сѫ славянски, както и че на самитѣ религиозни начала е даденъ славянски оцвѣтъ“. Гибонъ (Д. Мишевъ, България въ миналото).

да се отдѣли едното отъ другото. Все пакъ, професоръ Зигелъ се опиталъ да строи това, като резюмира политико-социалното имъ учение по неговитѣ признаци въ петь точки, които гласятъ:

„1. Държавниятъ строй, като организация, която си служи чрезъ принудителна сила, се замѣня съ самоуправни общини, които иматъ своя земя и я обработватъ.

„2. Преустройство или прерождане на обществото чрезъ нравствена обнова на човѣка, като се отхвърли църковното християнство, основано на предания и разработено отъ богословието.

„3. Групова форма на живота, основана върху космополитичния идеалъ на християнството, но при международенъ съюзъ съ най-широка самоуправа на всѣка съюзена община.

„4. Домократическо равенство, защото то е рѫчателство за истинска християнска любовь. Съзнателно или инстинктивно, общината била противъ лично предимство, лична или землена собственость, противъ власти и богати, но силно привързана къмъ земедѣлския трудъ, като уравнитель на човѣцитѣ и като прѣчка срещу проявата на индивидуални способности.

„5. Отрицание на военнитѣ доблести като диви и варварски; отхвърляне на настѫпателната война и на смъртното наказание“ (Д. Мишевъ, България въ миналото, стр. 70—71. Сѫщо, Вл. Савичъ, стр. 28).

Но и въ миналото и сега богомилското учение се е представяло най-различно. Едни сѫ се спирали само на неговата космогония, теогония, догматика и етика, но не и на неговия духъ, а други сѫ вземали предъ очи само общественото му значение, безъ да поставятъ въ връзка социалъ-политическото учение съ религиозното. Въ сѫщность, то е синтезъ на две противоречиви наглед начала, както и на два привидно различни

морала. Отъ една страна богомилитѣ се стремятъ къмъ небесно съвършенство, а отъ друга искатъ да преустроятъ по съвършенъ начинъ земния животъ. Остро се обявяватъ противъ унищожението на човѣка, а смѣтатъ тѣлото му за създание на сатаната; противъ войната сѫ, а сѫ най-добритѣ бранници, когато трѣбва да се защити независимостьта на народа. Вѣрующитѣ, несъвършенитѣ отъ тѣхъ могли да се женятъ, да служатъ на държавата и да ходятъ на война. „Когато Цимисхи влѣзълъ въ Преславъ и завладѣлъ държавата на царь Петра, тази религия сплотила българитѣ около царь Самуила, който ги повелъ срещу гърцитѣ, тя ги сплотила подиръ 180 години около Асеня и Петра, които ги повели пакъ срещу сѫщитѣ гърци“ (Мишевъ, стр. 78). Нѣкои историци твърдятъ, че самъ царь Самуилъ билъ богмилъ. Богомили били и синъ му Гаврилъ съ жена си. За всѣки случай, смѣта се за фактъ, че Самуилъ гледалъ да бѫде добре съ богомилитѣ, които пълнѣли навредъ държавата му. Иванъ Асенъ II пъкъ закрилялъ явно богомилитѣ и, въпрѣки кръстоносния походъ, който папата устроилъ срещу държавата му за тая закрила, не само ги оставилъ свободни, но имъ далъ еднакви права съ православнитѣ и пълна свобода да изповѣдватъ учението си (Мишевъ, стр. 86—87).

Богомилитѣ знаятъ и фанатично да защищаватъ учението си дори съ цената на своя животъ. Затова нѣма нищо чудно, гдето първата саможертва въ Европа, направена въ защита на своитѣ идеи, е тая на българина Василий. „Нито преследвания, нито мѫки, нито дори смърть ги спирала. Една отъ догмитѣ на тѣхното учение била да презиратъ най-грозната и ужасна смърть. И тѣ умирали съ безстрашие и възторгъ. Василий, началникъ на богомилитѣ въ България, медикъ по професия, мѫжъ образованъ и съ до-

бродетели, билъ изгоренъ живъ въ 1100 г. на хиподрома въ Цариградъ. Това билъ първиятъ богомилъ апостолъ, който умира за емансипацията на човѣшкия разумъ. Неговото изгаряне станало въ присѫтствието на императоръ Алексий, на патриархъ Николай, на сенаторитѣ, велможитѣ и множество народъ. Намѣсто да се поклони на кръста, поставенъ на хиподрома срещу кладата (ешафота), за да бѫде помилванъ, както нѣколко пѫти билъ увещаванъ лично отъ императора и чрезъ пратени отъ него лица, Василий предпочелъ смъртьта. Развълнуванъ и съ вѣра той стѫпя на кладата, и пламъцитѣ го поглъщатъ. А тия пламъци, споредъ лѣтописецъ очевидецъ, се издигали високо до върха на обелиска въ хиподрома, гдето била кладата" (Мишевъ, стр. 84). Както Христосъ освети съ смъртьта си кръста, така нашиятъ българинъ освети кладата и показа на свѣта, какъ се служи самоотвержено на една идея, на едно учение, на една религия 415 години преди чеха Иоанъ Хусъ и цѣли 500 години преди италианеца Джордано Бруно.

Примѣрътъ на Василия скоро бива последванъ и отъ други богомили. Първиятъ френецъ, проповѣдникъ на новото учение, Пиеръ Брюи, бива изгоренъ на 1140 година. „Въ Ломбардия, въ гр. Киченце, Иоанъ Киченцки изгаря въ 1233 година 60 знатни лица, последователи на сектата. Въ Кьолнъ апостолътъ на катарското учение Арнолдъ и трима още негови другари съ възторгъ се качватъ на кладата. Въодушевенъ и възторженъ, Арнолдъ говори срѣдъ пламъцитѣ на събралия се народъ и завещава на последователитѣ си твърдость въ учението. Съ своето безстрашие поразява натрупалия се народъ, а най-вече своитѣ сѫдии. Млада една мома, неофитка въ учението и дивна хубавица, възторжена отъ безстрашието на четиримата апостоли, сама се хвър-

ля въ пламъцитѣ и изгаря съ тѣхъ. Реформаторското учение, изникнало въ България, се разпространило далечъ вънъ отъ нейнитѣ предѣли. И отъ искритѣ на първата клада въ византийската столица, на която загива мѫченишки и безстрашно Василий, пламватъ една по друга кладитѣ на западна Европа. Но учението и идеитѣ на Богомила не изгорѣли на тия клади съ мѫченицитѣ. Напротивъ, кладитѣ станали тѣхни най-силни проповѣдници" (Мишевъ, стр. 85).

Защото е било повечко славянско, отколкото павликянско или манихейско, богомилското учение се разпространява бързо изъ всички славянски страни — Босна, Далмация, Сърбия, Чехия. А защото е било общочовѣшко по своитѣ политико-социални начала, то прескача предѣлитѣ на славянскитѣ земи и се въдворява въ западна Европа — въ Италия, Франция, особено южна, въ Германия и Англия. Неговитѣ последователи се наричатъ въ различнитѣ страни различно. Въ България — богомили, бабуни, отъ планината Бабуна при Прилепъ, която се смѣтала за тѣхенъ центъръ, техникари или торбеши; въ Гърция — богомили и фундаити, въ Босна и въ Италия — патарени и катари, катарити; въ Франция — албигойци или бугари, още катари и валденци; въ Германия и въ Англия — катари. Вече въ последната половина на XII в. и въ началото на XIII отъ Атлантическия океанъ до Черно море имало шестнайсеть богомилски църкви. Една имало и въ Мала-Азия, въ гр. Филаделфия, сѫщо и две енории въ Цариградъ — гръцка и френско-италиянска. Тѣхнитѣ епископи на западъ се считали за голѣми авторитети. Въ голѣмото си мнозинство тѣ били българи. А въ Ломбардия тѣхната епископия е чисто българска. Презъ втората половина на XII вѣкъ тамъ е епископъ нѣкой си Марко, назначенъ отъ България (Вж. Савичъ, стр. 29—30).

Срещу тия успѣхи на богомилството се опълчава най-решително Римъ. Той преследва не само неговитѣ апостоли, но и всички властници, които го закрилятъ и търпятъ, както и народитѣ, които сѫ го възприели. Папа Инокентий III повдига кръстоносни походи въ южна Франция и устройва инквизиция въ нея. Папството побеждава, но се указва безсилно да изкорени учението на богомилитѣ, както и идеята за реформация. Победило съ оружие и съ инквизиция, то се почувствувало победено идейно.

Следъ дълго прекѫсване, идеята на попъ Богомила се подема отново пакъ отъ славянинъ. Сега на сцената изпъква чехътъ Янъ Хусъ. Но като Василя и той бива изгоренъ на клада въ Констанцъ. Неговата смърть, обаче, още повече затвърдява учението му между чешкитѣ селяни. Тѣ три вѣка преди френската революция, а петь вѣка подиръ попъ Богомила развѣватъ знамето за равенство, братство и свобода, между людетѣ на земята. Започва се една наистина отчаяна борба между демокрацията и аристокрацията на онова време, на свободата срещу тиранията, на свѣтлината срещу мрака. Нѣма съмнение, че цѣлото това народно движение въ Чехия, което отъ религиозно изпърво се обръща на чисто обществено, се дължи изключително на богомилското учение. То — пише проф. Зигелъ — е дошло тамъ чрезъ валденството, което само́ се развило подъ влиянието на богомилството. „Въ Чехия учението на валденството отдавна имало многобройни поклонници. Така че, въ това време, когато висшитѣ и образовани слоеве на чешкото общество се замисляли надъ църковнитѣ реформи, като се обръщали къмъ латинскитѣ трактати на другоземни реформатори като Виклефа, въ селскитѣ хижи и по градскитѣ стъгди простиятъ народъ слушалъ пламеннитѣ речи на

валденскитѣ проповѣдници, които гърмѣли срещу цѣлия политически и обществен строй като несъгласен съ християнството“ (Мишевъ, страница 89).

Въ сѫщность, както на увѣрява Симонди, богомилското учение е минало много по-рано въ Чехия, занесено тамъ отъ българскитѣ търговци. И тѣ, собствено, сѫ приготвили пѫтя на Янъ Хуса и на Иронима Пражки. Сѫщото твърди и английскиятъ историкъ Гибонъ. Най-напредъ българскитѣ богомили, „взели библията за правило на своята вѣра и отхвърлили всички символи“, после усилията на Виклефа въ Англия и на Хуса въ Чехия и най-сетне — на Цвингли, Лютера и Калвина. Дѣлото на последнитѣ трима реформатори на църквата не би имало успѣхъ, ако не бѣше предшествувано отъ проповѣдитѣ на двамата преди тѣхъ, а пъкъ проповѣдитѣ на последнитѣ сѫ немислими безъ учението на попъ Богомила.

„Албигойскитѣ войни, които се продължили 20 години, и хусисткитѣ, които траяли 11 години, сѫ две голѣми брънки въ дългата верига на гоненията и преследванията срещу богомилското учение, което първо почва борбата за свободата на човѣшкия разумъ срещу авторитета на църквата. Тия войни и жертвитѣ имъ се свързватъ съ пламъцитѣ, пушецитѣ и жертвитѣ на кладитѣ въ Цариградъ, Сентъ-Жилъ, Виченци, Милано, Кьолнъ, Лондонъ, Констанцъ, а не съ мъртвото и лишено отъ обществени и политически идеали учение на манихеи и павликяни. Албигойци, катари, патарени, ванденци, хусисти сѫ клоне, израстнали на дънера, който се нарича богомилство. А последниятъ най-голѣмъ клонъ на този дънеръ било лютеранството или протестантството, което наложило реформацията. Славянитѣ въ България и Босна дали идеи, чувства и жертви; латинитѣ въ южна Франция и въ Италия — наука и жертви, а

тевтонитѣ съ своя практиченъ характеръ използували плодоветѣ имъ, синтезирали учението и го приложили. Рачки цени високо ролята на богомилството и чрезъ нея тая на България. Той счита тази роля извънредно важна въ умственото движение на Европа. Да се допуска всѣки човѣкъ безъ особени обреди да бѫде свещеникъ, като се дири отъ него само нравствена висота, сѫщо така да се тълкува свободно свещеното писание, като се счита то за единственъ източникъ на вѣрата, безъ да се обръща внимание върху ученето на църквата — това имено било пренесено въ Италия, Франция, и дори въ Германия. Тия две начала минали у хусититѣ и чрезъ тѣхъ у лютеранитѣ".

А голѣмиятъ руски ученъ А. Н. Веселовски дава следната характеристика: „Славянскитѣ народи чрезъ богомилството пръвъ пѫть до появата на Хуса внасятъ въ общоевропейската култура своя интелектуаленъ даръ, който оставя трайни следи върху цѣлия развой на срѣдневѣковната литература" (Мишевъ, стр. 90—91).

Така високо цени ролята на богомилството за духовното прераждане на Европа и хърватскиятъ архиепископъ Йосифъ Щросмайеръ, най-голѣмиятъ поборникъ за югославянската идея на своето време, комуто ние, българитѣ, дължимъ издаването на народнитѣ пѣсни, събрани отъ братя Миладинови. Ето неговата оценка: „Българитѣ, а ведно съ тѣхъ и всички южни славяни, трѣбва да бѫдатъ горди, че сѫ дали на Европа едно духовно движение, което по-късно е съзрѣло презъ хуситизма въ протестантизъмъ, ренесансъ и френска революция" (Вл. Савичъ, стр. 33).

И нѣма да бѫде преувеличено, ако се каже, че кличката „равенство, братство, свобода", съ която френцитѣ обявиха и водиха своята революция и чрезъ нея се опитаха да преобразуватъ от-

ношенията между личности, класи и народи, е кличка наша. Тя ще си остане като вѣченъ блѣнъ за човѣчеството, ще пребѫде като указатель на истинския Христовъ пѫть на земята, благодарение на българския гений — нейниятъ създатель, разпространитель и осветитель. Осветилъ я съ кръвьта на хиляди и хиляди мѫченици българи, тръгнали по свѣта да въдворятъ новъ редъ между людетѣ и нова правда на земята.

На богомилитѣ се дължатъ и други три идеи, които почватъ да намиратъ своето осѫществяване едва презъ последното столѣтие: равенство между мѫжа и жената, всеобщото образование и вегетарианството. Понеже тѣхнитѣ религиозни общини сѫ били напълно демократични, то въ тѣхъ всички членове сѫ били равноправни. Следователно, съ еднакви прави сѫ се ползували и мѫже, и жени. Последнитѣ сѫщо можели да стигнатъ степеньта на съвършенитѣ, както и да бѫдатъ проповѣдници, стига да сѫ пълнолѣтни. Това пъкъ заставяло всички да бѫдатъ грамотни, за да се ползуватъ непосрѣдствено отъ евангелието. Богомилитѣ, когато не работѣли, обичали да четатъ по отдѣлно или вкупомъ. Чели, дори кога пѫтували, когато преминавали презъ мостъ или когато влизали въ село. Въ всѣка община имало училище. Всички почти вѣрующи били книжни. Съ това тѣ особено повлияли да се поддържа и разширява книжнината. Нищо чудно, следователно, че при тогавашното всеобщо невежество, особено между широкитѣ народни маси на западна Европа, върховенството на богомилската църква се намирало въ България, и че тая църква е управлявала албигойскитѣ и катарскитѣ църкви на западъ. Тя постоянно е изпращала свои епископи или апостоли да участвуватъ въ съборитѣ на западнитѣ църкви. „Това общение, което е било редовно и постоянно, позволява да се предполага, че пращанитѣ не били прости фи-

гури, но мѫже книжовни и образовани". Може да се мисли дори, че тѣ сѫ знаяли книжовно гръцки, особено латински, за да се обясняватъ на съборитѣ и на събранията съ своитѣ инородни привърженици. Трѣбва да се предполага, че въ Италия, напр., въ диоцеза на българската църква да е имало училища, въ които да сѫ следвали и българчета, за да учатъ латински и италиянски, както въ България — да сѫ се учили италиянци на български (Мишевъ, стр. 93—94).

А вегетариянството влизало въ догмитѣ на ство. Богомилитѣ, освенъ гдето не ядѣли месо, но богомилската религия. И то строгото вегетариянтѣ не употрѣбявали нито масло, нито млѣко. Хранѣли се само съ растителна храна: зеле, маслини, дървено масло. Постили три пѫти по четиридесть дни, а всѣка седмица постили по три дни. Презъ пости богомилитѣ минавали само съ хлѣбъ и съ вода.

Богомилството носи своята отраза и върху съвременни нравствено-философски учения. Лесно може да се открие връзката между него, учението на Хелчицки, живѣлъ въ XV, и Толстоя. Учението на така нареченитѣ християнски анархисти, каквито славянитѣ броятъ повече, отколкото което и да било друго племе въ Европа, произхожда отъ него. Едно сравнително изследване между попъ Богомила, Хелчицки и Толстоя ще ни открие тѣсната връзка между тѣхъ, за да се убедимъ, че коренитѣ на проповѣдитѣ у последнитѣ двама се намиратъ въ проповѣдитѣ на първия.

5.

Ведно съ разпространение на богомилското учение изъ земитѣ на западна Европа се разсѣйватъ и българитѣ. Едни като негови проповѣдници отпърво, после като рѫководители на новооснованитѣ църкви, а други — прокудени отъ Бъл-

гария, преследвани отъ официалната църква и отъ държавната власть.

Строги мѣрки, дори жестоки преследвания срещу богомилитѣ сѫ били вземани не еднажъ. Най-много въ това отношение сѫ се отличили трима наши царе: Петъръ, Борилъ и Иоанъ Александъръ. „При Петра тѣ били силно преследвани подъ влияние на гърцитѣ и поради силнитѣ имъ проповѣди срещу държавата и църквата, които по духъ били повече гръцки, отколкото народни. Борилъ по политически съображения повдигналъ гонение срещу тѣхъ. Застрашенъ отъ външни и отъ вѫтрешни мѫчнотии и принуденъ отъ папа Григорий IX, той свикалъ въ 1210 година въ Търново съборъ, уредилъ дори единъ видъ инквизиция". Както и трѣбвало да се очаква, съборътъ осѫдилъ богомилитѣ. Едни отъ тѣхъ били наказани най-жестоко, а други прокудени далечъ отъ родината си, като се заселили тамъ, гдето сѫ могли да намѣрятъ защита поне на живота си.

По-късно турското завоевание, както и въстанията отъ 16 и 17 вѣкъ, сѫ изхвърлили стотици хиляди българи и сѫ ги пропилѣли като хамовото семе навредъ изъ Европа. Едни отъ тѣхъ следъ време сѫ се завърнали съ не малко особености на чуждъ битъ, та че и съ езика на народитѣ, срѣдъ които сѫ живѣли, а други сѫ се претопили напълно, като сѫ оставили за споменъ на себе си само своитѣ фамилни имена или името на своята родина, дадени на заеманитѣ отъ тѣхъ мѣстности.

Така въ западна Европа се образуватъ много селища съ чисто българско население. Где и колко сѫ тѣ, каква роля сѫ играли въ страната, която имъ е дала гостоприемство, това сѫ въпроси, които сигурно ще бѫдатъ изучени единъ день, когато започнемъ да се тачимъ като народъ съ значение тука, на земята. За сега сведенията сѫ твърде оскѫдни, и ние сме принудени да сѫдимъ само възъ

основа на тѣхъ. Но, ако и такива, тѣ все пакъ сѫ достатъчни, за да се извадятъ правилни заключения. Нѣкои отъ тия сведения намираме като приносъ отъ покойния Иванъ Д. Шишмановъ въ студиитѣ му: „Критиченъ прегледъ на въпроса за произхода на прабългаритѣ отъ езиково гледище и етимологиитѣ на името българинъ“ и „Българитѣ въ Орландо Фуриозо“. Първата помѣстена въ „Сборникъ за народни умотворения“, кн. XVI и XVII, а втората въ сп. „Български прегледъ“, год. VI, кн. VIII.

Споредъ него, български колонии (славянски и неславянски) е имало въ Апенински полуостровъ още отъ V и VI вѣкъ. Тѣхниятъ брой е билъ „значително повече, отколкото се предполага“. „За това сведочатъ, преди всичко, цѣла редица отъ мѣстности, носещи нашето национално име, особено въ Равената, въ Ломбардия, Тоскана, Пиемонтъ, Емилия и Умбрия“.

Презъ 1779 година намираме единъ викариятъ **Bulgariae** въ Чезена. Въ Неаполитанско и до сега една висока планина се нарича **Bulgaria**. Едно графство **Bulgaria** поменува въ Миланско **Muratori**. „Още по-интересни сѫ топографскитѣ имена на селища, които сѫществуватъ и днесъ: **Bulgaro (grasso)** община въ Ломбардия, пров. Комо, окр. Апияно; **Bolgare**, община пакъ въ Ломбардия, пров. и окр. Бергамо; **Bulghero**, часть отъ общината Ардоле С. Марино въ Ломбардия, пров. и окр. Кремона; **Bolgheri (della Gherardesca)**, въ Тоскана, пров. Пиза, окр. Волтера (за пръвъ пѫть се поменува **Castello de Bolgheri** въ единъ документъ отъ 1158 год.); **Bolgaro**, часть отъ общината Карманьола въ Пиемонтъ; **Bolgaro Torinese**, пакъ тамъ; **Bulgheria**, часть отъ общ. Чезена въ Емилия, пров. Форли; **Bolgheria (= Bolgheria)**, часть общ. Нарни въ Умбрия; **Bolgaria**, сѫщо; **Bulgarello**, общ, въ Ломбардия, пров. Комо и др.“.

„На тоя голѣмъ брой отъ топографски названия отговаря и голѣмото число отъ **лични имена: Bulgarus, Bulgarinus, Bulgarini** и т. под., носителитѣ на които играятъ известна видна роля въ културната история на Италия, и произходътъ на които не представя никакво съмнение. Въ печатанитѣ отъ Фантуцци документи о. с. намираме вече единъ **Bulgarellus**, 1047 год.. Единъ дългъ списъкъ отъ лични имена на южни славяни, поселени въ Неаполитанско, съобщи Макушевъ (о. с.). Изрично означени като българи намираме тукъ: **Stephanus Bulgarus de Yscla**, 1290. **Johannes et Jacobus Bulgari de Gaieta,** земевладѣлци, 1295 г. **Marius Bulgarus и Petrus Bulgarus Yscla** получаватъ за заслугитѣ си пенсия, 1305“. И пр., и пр.. „Съ известенъ авторитетъ се ползува и до днесъ **Bulgarus** или **Bulgarus de Bulgariis,** прочутъ италиянски юристъ отъ XII вѣкъ, единъ отъ така нареченитѣ глосатори на Юстиниановия кодексъ **(jus civile)**, роденъ въ Болония (споредъ други, въ Пиза или Кремона). **Bulgarinus** се нарича другъ ученъ юристъ отъ Сиена, професоръ въ Пиза и въ родния си градъ, съвременникъ на Ариоста, живѣлъ и действувалъ около год. 1490, писалъ коментари върху нѣкои закони. **Bulgarinus (Octavianus)** е единъ ученъ доминиканецъ и списатель въ Чимина около 1641—1712, познатъ и подъ итал. ф. на името си **Ottavio Bulgarini—Bulgarutius (Bernhardinus)**, юристъ-консултъ, отъ селото Кантиано, живѣлъ въ срѣдата на XVII вѣкъ, писалъ на латински и италиянски. **Bulgherini Martino**, итал. живописецъ отъ XIV вѣкъ, действувалъ въ Сиена. **Bulgarelli (Marianna Benti)**, знаменита италиянска пѣвица въ XVIII вѣкъ. **Bulgarini Francesco,** итал. списатель отъ XVII вѣкъ. **Bulgarini Belisario,** поетъ отъ края на XVI и началото на XVII вѣкъ, известенъ съ своята полемика върху Дантевата **Divina Comedia. Bulgarini Angiolina,** съвременна италиянска писателка (De Gubernatis, Dict. 1891, 441) и др.“.

За поменатия вече прочутъ италиянски юристъ Булгаросъ ето какво четемъ у г. Жоржъ Нуриженъ. Приписвамъ цѣлата му статия така, както я намирамъ напечатана въ в. „Зора“ отъ 18 май 1931 година.

Единъ отъ древнитѣ италиянски градове, безспорно, е Болония, който е запазилъ и днесъ многобройнитѣ си паметници, замъци, кули, черкви и гробници отъ славното си минало. Презъ последното си пребивание въ този градъ можахъ да посетя нѣкои отъ неговитѣ исторически забележителности. Най-силно впечатление ми направи древниятъ Болонски университетъ, откритъ пръвъ въ Европа въ началото на XII вѣкъ съ школата, ръководена отъ знаменития учитель по правото Ирнерио. Тази школа била известна презъ срѣднитѣ вѣкове съ своитѣ знаменити учители и е привличала студенти отъ всички страни на Европа. Числото на последнитѣ е стигнало въ XIII вѣкъ до 10.000 души.

„Отначало тия лектори по разни доктрини сѫ четѣли лекциитѣ си въ своитѣ домове, по-късно имъ били отредени специални помѣщения и едвамъ презъ първата половина на XV вѣкъ въ центра на града била построена една обширна сграда, наречена Архигиназио, която е запазена и до днесъ, обаче, университетътъ е билъ премѣстенъ въ зданието на научния институтъ, който миналата година прие съ единодушни акламации Н. В. Царь Борисъ III за свой почетенъ членъ. Днесъ въ старото здание на Архигиназио се помѣщава градската библиотека, която съхранява 400,000 тома и 300,000 автографа.

„Влизамъ презъ красивата входна врата и минавамъ презъ единъ красивъ сводъ отъ стълбове въ четвъртитъ коридоръ, надъ който се издига двуетажно здание. Двата портика отъ партера и отъ първия етажъ сѫ покрити съ емблеми, които

съ своитѣ разнообразни цвѣтове придаватъ единъ живъ и пъстъръ обликъ на цѣлата сграда. Това сѫ емблемитѣ на разни студентски корпорации отъ всички нации. Срещу входа на университета се намира една малка капела, университетската църквица, до скоро отдадена на забвение. Съ дохождане на фашисткото правителство, черквата е била отново открита, тъй както преди нѣколко години се откри и черквата „св. Иво“ при Римския университетъ. Черквата на Болонския университетъ, която е едно истинско художествено украшение, носи името „Св. Мария дей Булгари“. Това име, безспорно, буди чувство на национална гордость у всѣки българинъ. **Булгаро се е наричалъ единъ отъ четиритѣ ученици на Ирнерио и се е отличавалъ отъ другитѣ съ своето красноречие, за което е билъ нареченъ отъ своя учитель „Булгаросъ, осъ ауреумъ“ (Булгаро, златна уста).** Тия ученици, провъзгласени за доктори на правото, следъ смъртьта на Ирнерио сѫ имали своя школа по правнитѣ науки и сѫ останали известни въ историята съ участието си въ Диетата на Ронкалия (1158 г.) въ защита на императорскитѣ права на Фридрихъ Барбароса срещу Ломбардскитѣ градове.

„Булгаро е оставилъ доста голѣми следи отъ дейностьта и отъ името си още и заради това, че отъ него впоследствие води произхода си семейството Булгари, което е притежавало нѣколко здания въ университетския кварталъ и още тогава единъ отъ централнитѣ площади на града се е наричалъ „Корте дей Булгари“ (Площадътъ на българитѣ), а отсетне и университетската черква е била наречена „Санта Мария дей Булгари“.

„За произхода на Булгаро, замѣстника на знаменития Ирнерио, се знае твърде малко, обаче, отъ известни данни може да се сѫди, че той е роденъ въ Болония. Споредъ нѣкои видни италиянски историци, това име действително произхождало отъ

българи, които сѫ се преселили въ Италия. Както знаемъ отъ историята, презъ срѣднитѣ вѣкове много българи се заселили въ областьта на Молиса. По-после, въ IX вѣкъ, българитѣ сѫ били въ тѣсни връзки съ Римъ. Презъ XI вѣкъ, т. е., когато сѫ живѣли прадѣдитѣ на Болонския ученъ Булгаро, безспорно, е било сѫщо така известно името на българитѣ -- на оня народъ, който въ предходния вѣкъ бѣ основалъ едно могѫщо царство на Балканския полуостровъ, чиито граници сѫ стигали до Адриатическо море, т. е., до морскитѣ предѣли на Италия, и името на царь Симеонъ се е носѣло като име на непобедимъ вождъ.

„Ето защо, съ право може да се приеме, че наистина презъ XII вѣкъ въ Болония, въ сърдцето на Италия, градъ на пѫтя между изтокъ и Римъ, е сѫществувало името на Булгаро, още повече, че следъ изчезването на семейството Булгари, университетската черква продължава и до днесъ да носи неговото име. И това име навѣва нѣженъ споменъ, който свързва българския народъ съ просвѣтена Болония, най-стария италиянски университетски градъ“.

Не ще съмнение, че не сѫ само тия българитѣ, които сѫ оставили голѣмо име въ Италия и които съ редица бележити италиянци сѫ работили за нейната духовна и политическа мощь. И не само на Италия сме дали свои голѣми сънародници въ продължение на нѣколко вѣка. Нѣщо ни дължи и **Франция.** Отъ тия Булгариновци, напр., произхожда единъ отъ най-голѣмитѣ ѝ военни и политически вождове. Споредъ френския академикъ Henri Housaye[1]), между дѣдитѣ на Наполеонъ Бонапартъ имало единъ, който се казвалъ Булгарино, като добавя: „problement d'origine bulgare“. (Вѣротно отъ

[1]) Вижъ книгата му Napoléon Inconnu (Неизвестниятъ Наполеонъ).

български произходъ"). По-положителенъ е другъ съвременен френски ученъ. Цитирамъ отъ втора ръка: „Най-маститиятъ френски славистъ, професоръ Анри Мазонъ отъ университета въ Страсбургъ, написа сериозна историческа книга, въ която той доказа неуспорно, че също въ жилитѣ на Наполеонъ Бонапарта тече струя българска кръвь" (Асень Боевъ, Творческата роля на българския елементъ въ чужбина. Добруджански гласъ, год. I, бр. 91 отъ 16 октомврий 1935 г.).

Наше е и евангелието, на което сж се клѣли френскитѣ крале, а, може би, се е клѣлъ и самъ Наполеонъ. То е така нареченото Реймско евангелие, вѣкове подъ редъ пазено въ Реймската катедрала. На това евангелие пръвъ обърна погледъ у насъ В. Априловъ въ поменатата вече брошура, като изтъкна наособено, че, споредъ С. Строева, „то било писано съ юсъ" (стр. 25).

Но още и за друга голѣма слава можемъ да се домогваме ние въ Франция. За нейния най-голѣмъ поетъ презъ 16 вѣкъ **Пиеръ Ронсаръ.** Потомъкъ на благородна фамилия отъ Вендомъ, той още младъ сполучва да се добере до високо общественo положение, както и да си извоюва славата на голѣмъ, на извънредно голѣмъ поетъ. Като пажъ на херцогъ Орлеански, Ронсаръ обикаля ведно съ него Англия, Шотландия и Италия. Но случва се тъй, че на 18-годишната си възрасть оглушава. Това нещастие му дава възможность да се вдълбочи въ литературата. Седемь години подъ редъ Ронсаръ изучава и обработва гръцката и римската метрики. По политически причини, той попада за известно време въ затвора. Тамъ му пращатъ подаръци както английската кралица Елизабета, така и Мария Стюартъ. Неговиятъ поетически гений билъ толкова много ценен отъ съвременницитѣ му, че сж сществували легенди за него. Така, напримѣръ, младитѣ люде сж вѣрвали, че,

щомъ се само допратъ до дрехитѣ му, и тѣ ще станатъ поети. На старини Ронсаръ се е ползувалъ отъ духовни приходи. Но Хенрихъ III го занемарява. Когато умира, Кардиналъ дю Перонъ „държалъ надгробна речь, въ която го поставилъ надъ Омира и надъ Пиндара.

Роденъ на 1524 г. и починалъ на 1585, Ронсаръ е живѣлъ всичко 61 година. Той се тачи като основатель на плеядата отъ поетитѣ на ученостьта, която се състояла отъ него и отъ следнитѣ още поети: Йоахимъ Дю Беле, Жанъ Антуанъ де Байфъ, Понтюсъ де Тиаръ, Реми Бело, Жанъ Доръ и Етиенъ Жоделъ. Тази плеяда (седемь поета) подражава грубо на древнитѣ класици, както и на тѣхнитѣ чуждестранни подражатели. Частно за поезията на Ронсара може да се каже, че тя е чисто декоративна, изтънчена, съвършена въ своята техника, но затова пъкъ бездушна и твърде забъркана съ древната митология. Ала има и множество малки пѣсни, пълни съ нѣжна, сладка хармония и вродена грация. Най-известенъ е, обаче, съ своята лъжекласическа поема „Франсияда“. Съ нея той открива въ Франция цѣлъ редъ епически стихоплетствата, като не се изключва изъ тѣхния брой и Волтеровата „Хенрияда“ (Шеръ, Всеобща исторія литературы). Поради тая си дейность Ронсаръ се смѣта за родоначалникъ на новата френска литература.

Колкото е затвърдено дѣлото на Ронсара, толкова е неустановенъ неговиятъ народностенъ произходъ. Като се изхожда отъ известни мѣста въ произведенията му, въ които той недвусмислено признава, че дѣдитѣ му произхождатъ отъ земитѣ на долния Дунавъ, за него претендиратъ, смѣтатъ го за свой почти всички народи по двата срѣдни и долни брѣга на тая рѣка: и чехи, и унгарци и ромъни. Чехитѣ изкарватъ родословието му отъ Чехия. Тамъ е живѣлъ, споредъ признанията на самия

Ронсаръ, пъкъ и споредъ свидетелството на кардиналъ дю Перонъ, нѣкой си Балдуинъ Росхартъ като пажъ на краль Иоханъ Чешки. Следъ сто годишната война тоя рицарь Росхартъ се билъ преселилъ въ Вендомъ и станалъ родоначалникъ на Ронсаровския родъ. Унгарцитѣ изхождатъ отъ единъ стихъ, въ който се поменава тѣхната страна. Въ сѫщия стихъ има недвусмислени подсказвания, че произхожда отъ тракийско колѣно, че въ жилитѣ му тече тракийска кръвь. Йозефъ Калмеръ допуща, че той прави тия признания, защото — навѣрно отъ суета — иска да се изкара потомъкъ на Орфея*), тъй като билъ промѣнилъ датата на рождението си отъ 11 септемврий 1524 на 24 февруарий сѫщата година, деня, въ който Францъ I билъ плененъ при Павия отъ Карлъ V, та по тоя начинъ да свърже деня на рождението си съ едно историческо събитие, както и рождението на Александъръ Македонски — съ изгарянето на храма на Диана въ Ефесъ. Най-много държатъ за ромънския произходъ на Ронсара ромънцитѣ. Сега тѣ дори издаватъ списание съ негово име за поддържане на френско-ромънскитѣ литературни връзки, редактирано отъ френеца Léon Main и ромънския писатель В. Барноши. Заглавието на списанието има символиченъ характеръ.

Само ние, българитѣ, се отнасаме съ пълно безразличие къмъ тоя въпросъ, затова и произходътъ на Ронсара, първиятъ отъ френскитѣ поети, който почва да пише вмѣсто на латински на народния френски езикъ, остава непроученъ отъ нашата страна. Но нека се надѣваме, че съ време и това ще стане (Вж., Д. Б. Митовъ, в. „Развигоръ“).

Така безразлични стоимъ и къмъ произхода на най-голѣмата съвременна френска поетеса **Ана**

---

*) Споредъ Гундулича, голѣмъ хърватски поетъ, и съвременницитѣ му, Орфей билъ българинъ. Значението и задачата на нашата етнография. Мсб., т. I, стр. 39.

де Ноай, която е правнучка на нашия възродитель Софроний Врачански. Наистина, тя е родена отъ баща ромънецъ и майка гъркиня, но въ жилитѣ на нейнитѣ дѣди тече стопроцентова българска кръвь. Смѣсениятъ ѝ произходъ е най-добъръ доказъ за състоянието, въ което бѣше изпаднал нашиятъ народъ презъ време на робството — отъ смѣсени бракове и отъ предпочитане на чуждото образование нашитѣ най-заслужили родове— Софрониевцитѣ и Богоридовцитѣ — да загубятъ само следъ две поколѣния всѣкакво съзнание за своята истинска народность.

Но кръвьта, все пакъ, вода не става, и тая българска кръвь проличава въ всѣки стихъ отъ поезията на Ноай. Характерниятъ тонъ на цѣлото ѝ творчество е тъгата, въпрѣки нейното непрестанно кокетиране — повече, отколкото е кокетирала всѣка друга жена — съ слънцето, съ младостьта, съ великитѣ люде, съ пространството, че дори съ Бога и смъртьта. Въ цѣлата лирика на Ноай Рилке славослави именно тая тъга, това вѣчно любовно оплакване, безъ което е немислима истинската любовь.

Не по-малко участие въ културния и въ политическия животъ ще сме взели съ свои сънародници и въ **Австро-унгарската** империя, но какво е то, не знаемъ. Знаемъ положително само едно, че въ нея нѣколко вѣка подъ редъ сѫ живѣли на компактна маса наши сънародници, които, било че сѫ запазили своето народностно съзнание, било, че сѫ го загубили, като сѫ се претопили въ числено и въ културно преодоляващата ги срѣда, не сѫ могли да бѫдатъ безучастни въ усилията за напредъкъ на империята. Пъкъ и постоянно сѫ идвали българи и отъ българскитѣ земи, предимно търговци. Нѣкои отъ тѣхъ пакъ сѫ се връщали въ родината си, а други сѫ се установявали на трайно мѣстожителство тамъ. Такъвъ

единъ търговецъ е така нареченият Думбата отъ гр. Сѣръ. Той е търгувалъ съ памукъ и скоро забогатѣлъ. „Освенъ своята собствена кантора, въ столицата на Австрия Думбата е притежавалъ нѣколко кѫщи, закупилъ хотели и презъ време на Мария Терезия се е издигналъ като единъ отъ нотабилитѣ на Виена. Улицата, гдето сѫ се редили неговитѣ кѫщи, кантора и хотели, се наричала улица „Думба“ (Тихомиръ Павловъ, Градъ Банско, страници отъ нашето минало. Отецъ Паисий, г. 8, кн. 7, стр. 371 отъ септемврий 1935 година).

Въ Виена се е проявилъ и единъ бележитъ художникъ българинъ. Той е известенъ подъ понѣмченото си име Иоханъ фонъ Канонъ. А истинското, българското му име е Иванъ Страширибката или Иоханъ фонъ Страширибка. Името Канонъ е прѣкорно име, произлѣзло, навѣрно, отъ презимето Кѫновъ, тъй като нѣмцитѣ нѣматъ белегъ за нашия звукъ ѫ. Освенъ това не изговарятъ суфикса на дубълъ в. И отъ Кѫновъ се образувало първоначално Кано, а отпосле Канонъ. Пъкъ възможно е и самъ Страширибката да си го е избралъ за псевдонимъ, като е запазилъ донѣкѫде и формата на бащиното си име. Но това, собствено, не е особено важно. Важно е, че биографитѣ следъ смъртьта му сѫ сочили неговия български произходъ. И тѣ мислятъ, че „българската кръвь, която течала въ неговитѣ жили, е повлияла върху неговия характеръ и животъ“.

„Въ характера си той има и друга психологическа расова особеность, която е свойствена на българитѣ. Въпрѣки неговата самобитна натура, той е нерешителенъ. Страширибката се колебае въ избора си между четката и меча. Тласканъ отъ една вѫтрешна сила къмъ художествено творчество, още младъ, той захваща своитѣ повърхностни опити въ Виенската академия, като работи при прочутия професоръ Валдмюлеръ. Но бързо се

насища. Решава да се посвети на военна служба и достига до офицерски чинъ". Обаче, сѫщо скоро разбира, че и тука нѣма да изтрае: военната дисциплина по своята строгость се указала противна на свободолюбивия му и независимъ духъ. И той отново се връща къмъ раншната си свобода.

„Кановъ Страширибката взема тоя пѫть четката съ твърдото решение да стане голѣмъ майсторъ. Безъ да се влияе отъ каквато и да било школа — пише нѣмската критика — той се издига като самоукъ. Даренъ съ голѣма творческа фантазия, младиятъ художникъ обичалъ много да пѫтешествува. Отъ едно такова пѫтешествие на изтокъ се завърналъ съ многобройни скици въ чантата си, богатъ материалъ за неговитѣ бѫдещи картини. Обичалъ много да ходи и на ловъ.

„Въ началото работилъ въ Карлсруе, гдето оставилъ голѣма стенна и плафонна живопись въ дворцови чакаленъ салонъ. Отъ тука минава презъ Щутгартъ, гдето сѫщо е създалъ доста картини, по-забележителнитѣ отъ които сѫ: Ловъ на лъвове, Търговецъ на скѫпоценности, Баядерка и др. Като се връща въ Виена, за пръвъ пѫть излага маслената си картина Рибарката".

Ловнитѣ платна заематъ първо мѣсто въ творчеството на Канона. Сѫщо така се отличва съ своитѣ женски портрети, както и съ картинитѣ си отъ черковенъ характеръ. За шедьоври отъ последнитѣ минаватъ: Ложата на св. Иоханъ въ Вотифолтаръ. „Последната е рисувана по порѫчка на царскитѣ деца по случай тържественото отпразднуване на сребърната сватба на императорската двойка. Едно негово забележително творение, съхранявано въ музея на естественитѣ науки въ Виена, е „Кръговото движение на живота". Въ тая картина художникътъ съ дълбоко философско прозрение символизира идването и отминаването на живота по земята — вѣчната загатка на свѣта".

Критицитѣ намиратъ, че съ колорита на своитѣ произведения Иоханъ фонъ Канонъ наподобява Рубенса, Тициана и Тинторето, като, разбира се, е запазилъ своята характерна особеность.

Иоханъ фонъ Канонъ е роденъ въ Виена на 13 мартъ 1829 година. Умира въ разцвѣта на силитѣ си презъ 1885 год., 12 септемврий — живѣлъ всичко петдесеть и петь години.

. . . „Въ една отъ най-хубавитѣ части на столицата на Хабсбургитѣ се издига бронзова статуя, която надминава по голѣмина естествения ръстъ на своя моделъ. Тя представлява плещестъ, снаженъ мѫжъ съ дълга, буйна коса и хубава глава като на библейски пророкъ. Носътъ има широки ноздри, малко пречупенъ къмъ върха, дишащъ енергия и сила. Чело голѣмо, набраздено, подпрѣно отъ две голѣми вежди, подъ които свѣтятъ като горящъ фаръ проницателни, буйни очи. Виенчани сѫ свикнали да го гледатъ небрежно облѣченъ въ обичайното му кадифяно палто и широки кадифяни панталони, обутъ винаги въ ботуши. Волниятъ духъ на гигантската му фигура, неподчиняванъ на никакви рамки и зависимость, е щастливо изразенъ отъ скулптора“ (д-ръ Н. Петковъ, Забравенъ български художникъ въ чужбина. Миръ отъ 4. юлий 1928 година).

Така се е отплатила Виена на своя великъ гражданинъ, българинъ по рождение. Нека поне ние, неговитѣ сънародници, да му запомнимъ името.

Може би и въ **Германия** има нѣщо наше, което следъ време ще стане известно и на самитѣ насъ. Сега стига да отбележимъ, че днешниятъ пречупенъ германски кръстъ го намираме въ старобългарскитѣ шевици, въ килими и въ таванскирѣзби. Въ 1855 година берлинскиятъ ученъ Е. Герхардъ обнародва единъ документъ отъ 14 вѣкъ съ печатъ въ форма на пречупенъ кръстъ и съ надписъ „богаръ“. Впрочемъ, намираме го и въ

Атиловото съкровище отъ 23 сѫда (Асенъ Боевъ, в. „Обзоръ“, бр. 39, стр. 7).

Дори и въ областьта на материалната култура сѫ дали нѣщо българитѣ на западна Европа. Тука бива да поменемъ, само за илюстрация на мисъльта си, старобългарската мода въ носията, запазена и до днесъ. Думата е за тѣснитѣ обтегнати панталони, носени презъ време на старото българско царство, както се вижда отъ стари византийски миниатюри. На сѫщитѣ миниатюри личи и характерниятъ български поясъ, сѫщо тъй пренесенъ отъ България въ Европа. Първообразътъ на тая старобългарска мода е намѣренъ въ дълбочинитѣ на Сибиръ върху ковани пафти, останали, споредъ историка Ростовцевъ, отъ сарматската епоха. Като разглежда човѣкъ тия пафти, може да си помисли, че тѣ възпроизвеждатъ обтегнатитѣ панталони и тѣсната куртка на модна европейска носия отъ края на срѣднитѣ вѣкове. Това тѣсно и обтегнато одеяние е станало характерна особеность на унгарската „национална“ носия. Сѫщо отъ старо-българска мода произхожда и разпространената впоследствие по цѣла Европа хусарска униформа на кавалерията.

6

Очитѣ не на единъ отъ българскитѣ царе въ миналото сѫ били насочени къмъ Цариградъ. Найчувствително е билъ застрашаванъ той отъ царь Симеона, замислилъ да се провъзгласи и за византийски императоръ. Но Цариградъ е оставалъ непристѫпенъ за българитѣ, защото при всички случаи тѣ сѫ могли да го обсадятъ само отъ къмъ суша, безъ да прекѫснатъ отъ къмъ море притока отъ подкрепления за противника. Това заставя Симеона презъ 924 година, следъ като си осигури тила откъмъ Сърбия, да подири съюзъ съ халифа на африканскитѣ араби Фатлумъ, който му обещалъ да го подкрепи съ своята флота (Иречекъ).

Но арабскитѣ посланници до Симеона били заловени отъ Византия и срещу богати дарове съдействували за отказа на тѣхния повелитель отъ Симеоновото предложение. Пъкъ и сърбитѣ му измѣнили (Н. В. Ястребовъ, Очеркъ на българската история, стр. 22). И мечтата на Симеона останала неосѫществена. Предрешила се и бѫдещата сѫдба на цѣлия Балкански полуостровъ въ ущърбъ на българскитѣ, частно, и на славянскитѣ интереси, изобщо, нѣщо, което следъ деветстотинь години подчертава въ едно свое стихотворение голѣмиятъ руски поетъ Яковъ Петровичъ Полонски. Когато презъ нощьта следъ мира, сключенъ отъ византийцитѣ по молбата на императора Романъ Лакапинъ, се завръща съ своя станъ, Симеонъ срѣща единъ старъ монахъ, който го спира и осѫжда, защото е билъ непредвидливъ и безрасѫденъ:

Что ты сдѣлалъ, царь великій,
Царь славнихъ христіянъ!
Уступилъ ты тронъ Востока
Грозной власти мусульманъ! . . .
Вижу я потоки крови,
Бездну ужасовъ и зла:
Отъ Царьграда до Дуная
Замолчатъ колокола —
И народъ твой будетъ, плѣнный,
Цѣпи рабскія влачитъ,
Надрываться, или — „братья,
Помогите!“ — голосить . . .

Тая прокоба смущава Симеона. Той пришпорва коня и бѣга далечъ, по-скоро да я забрави.

Но почуя вѣщій страхъ,
Симеонъ рванулъ браздами
И привсталъ на стременахъ.
И стремглавъ промчался мимо,
Какъ отъ встрѣчи съ мертвецомъ,
Отъ измѣнника-пророка
Заслонивъ себя щитомъ.

И прокобата на монаха се сбѫдва. Тронътъ на изтока наистина влиза въ рѫцетѣ на мюсюлманитѣ, образували своя мощна империя на Балканския полуостровъ.

Сѫщиятъ укоръ, само че въ друга насока, отправя къмъ царь Симеона и сърбинътъ В. Савичъ съ цитуваната вече извадка изъ неговата книга, която тука само ще приповторимъ. А тя гласи, че ако Симеонъ би обърналъ по-голѣмо внимание на югозападнитѣ славяни, то още тогава би могълъ да образува една цѣлостна Югославия и за винаги, разбира се, би запазилъ Балкана само за славянитѣ (стр. 22).

Може би, турцитѣ, почерпили поука отъ несполучливитѣ опити на Симеона, преди да се решатъ да ударятъ на Цариградъ, следъ като сѫ си осигурили владенията на неговитѣ землища откъмъ суша, замислятъ да си осигурятъ успѣха и откъмъ море. За тая цель тѣ решили да не прибѣгватъ до чужда помощь, а сами да се снабдятъ съ потрѣбнитѣ срѣдства, на които тѣ единствени да бѫдатъ господари. Решаватъ да си образуватъ своя военна флота. Тѣхната хазна е разполагала съ достатъчнитѣ суми, пъкъ и възможноститѣ за плячка още не сѫ били малки. Липсвалъ имъ само човѣкътъ — тоя, който ще организира тая флота и който ще я поведе къмъ бойни успѣхи. Но и такъвъ намиратъ въ лицето на българина **Балтаджиоглу** или **Балта-оглу,** първиятъ турски адмиралъ. И това, което не сѫ направили българскитѣ царе — да използуватъ българския творчески гений — направили сѫ го турскитѣ султани. Види се, още тогава е сѫществувала у насъ тая убийствена черта, да се унижаваме, да се отричаме и да се самоунижаваме.

Мраченъ, но проницателенъ, образованъ и славолюбивъ юноша — както го характеризирва Иречекъ — Мурадовиятъ синъ Мохамедъ II си е

поставилъ за задача да унищожи източнитѣ християнски държави, като се настани здраво и въ Цариградъ. И на Балта-оглу, дотогава управитель на Галиполи, дава върховенството надъ всички срѣдиземноморски, мраморноморски и черноморски флоти. Въ това си положение българинътъ адмиралъ е можалъ да противопостави на съединената византийска и на помощнитѣ ѝ венецианска и генуезски флоти, разполагащи съ грамадни морски единици, оттеглени въ Златенъ-рогъ, 350 малки и срѣдни кораби, които сѫ били хвърлили котва въ Долма-бахченския заливъ на Босфора. Една часть отъ тая флота (70 кораба) била пренесена по сухо отъ този пунктъ презъ височинитѣ на Галата въ дъното на Златния рогъ презъ нощьта на 22 априлъ 1453 година въ гърба на съединенитѣ християнски флоти, които сѫ се намирали притиснати отъ две страни отъ турската флота. Това пренасяне само въ една нощь на 70 парахода съ развѣти платна, теглени съ вѫжа отъ хиляди биволи и люде цѣли петь километра пѫть по сухо, презъ високи хълмове, обрасли съ гора, съставя нечуванъ военен подвигъ въ всемирната история. Твърди се ,че планътъ на това пренасане билъ даденъ пакъ отъ българинъ.

Следъ като завършилъ обсадата на града откъмъ сухо и е заелъ съ своята 400 хилядна армия здрави позиции задъ крепостната стена на Теодосия отъ Мраморно море до Златенъ-рогъ, султанъ Мохамедъ е направилъ три безуспѣшни опита (на 18 априлъ, на 6 и на 12 май) да нахлуе въ Цариградъ. Едновременно напирала и флотата откъмъ море. Цариградъ преживѣвалъ последнитѣ си дни, но все още не се вдавалъ. Разрушенията на стената били бързо поправяни, а и съединенитѣ флоти не така лесно отстѫпвали предъ турската на българина Балта-оглу. Откъмъ суша пъкъ жертвитѣ на султанъ Мохамедъ II ставали все по-го-

лѣми и по-голѣми. Единъ само пробивъ, единъ смѣлчакъ, който да прехвърли стената, и Цариградъ ще бѫде въ рѫцетѣ му. Но тоя смѣлчакъ не се явявалъ.

Отчаянъ и бѣсенъ отъ неуспѣхитѣ си, Мохамедъ II решава да направи и четвъртия опитъ да напре отъ суша на Цариградъ. На 28 май той обикаля съ конь войскитѣ си, съставени отъ разнородни елементи, като държи пламенни речи на тѣхния езикъ. Разправя се, че той е владѣялъ отлично гръцки, латински, персийски, изглежда и български. Речитѣ си завършвалъ съ тържествено обещание да даде подаръкъ най-добрата си провинция томува, който се покачи пръвъ презъ стенитѣ на крепостьта. На следния день — 29 май — се започва последниятъ отчаянъ приступъ. Отъ високитѣ стени се сипятъ облаци стрели, тежко падатъ камъни, надигатъ се пламъци (Грежовия огънь), които подпалватъ стълбитѣ и построенитѣ скели. Бѣсно се хвърлятъ турскитѣ войски въ все по-нови и по-нови приступи, пълзятъ по стената и падатъ поразени или запалени. Султанътъ е между тѣхъ, за да поддържа тѣхната смѣлость, но неговитѣ огнени слова се указватъ безсилни. Тогава, въ най-опасния моментъ, се покачва единъ грамаденъ човѣкъ по стената и, запазенъ отъ своя щитъ, подава рѫка на други следъ него, когото като вещь дига и слага върху стената. Неописванъ възторгъ обладава турския станъ. Видѣлъ столицата си загубена, императоръ Константинъ XI, по майка българинъ, си разкѫсва пурпурната мантия, за да не бѫде познатъ, но пада веднага убитъ отъ прехвърлилитѣ стената. Тоя пръвъ войникъ, който свързалъ за вѣчни времена сѫдбата на Европа съ Азия, билъ, споредъ Ламартина, българинъ отъ еничерската орда. Нѣкои дори твърдятъ, да е билъ родомъ отъ Дебъръ. Той веднага билъ провъзгласенъ за паша. По-късно той падналъ убитъ

като началникъ на армия въ Албания въ борбата на турцитѣ противъ Скендеръ-бега (д-ръ Хр. Стойчевъ, в. „Кубратъ“, бр. 20; сѫщо В. Мариновъ, в. „Миръ“, бр. 9581).

И преди и следъ падането на Цариградъ турцитѣ е трѣбвало не еднажъ да използуватъ и культурнитѣ придобивки на българитѣ, и отдѣлни сили отъ българска страна. Преди всичко, на първо време тѣ запазили държавното устройство на земитѣ, които завладѣли. Споредъ Рамбо, турцитѣ направили само една промѣна на Балканския полуостровъ при завладяването му: „замѣнили **василевса** християнинъ съ мохамеданинъ султанъ“. Всичко друго остава така, както го намѣрили. „Тѣ запазили и въ България не смо административнитѣ наредби, но си служили въ администрацията съ български езикъ дълго време. Два вѣка официалниятъ езикъ въ България билъ българскиятъ“.

Въ края на XVI вѣкъ най-голѣмо влияние върху султана имали трима везири славяни. Единниятъ отъ тѣхъ, **Мехмедъ,** билъ българинъ, роденъ нѣкѫде между Косово и София. „Турскиятъ султанъ Селимъ II, освенъ турски, говорилъ и славянски езикъ. Султанътъ ценилъ много този езикъ, защото,- казва Басано, той се говорѣлъ въ Далмация, Сърбия, Босна, навредъ въ Албания, Тесалия, Пелопонезъ, сѫщо въ България, Тракия, Влашко и на северъ отъ поляци, руси, чехи и краинци. Въ султанскитѣ канцеларии много актове се писали на славянски книжовенъ езикъ съ кирилица. Турскитѣ привилегии на дубровницитѣ въ XV и XVI вѣкъ и писмата на турскитѣ бейове и паши били писани на славянски. Еничерскитѣ корпуси говорѣли на славянски. Преписката съ венецианцитѣ се водѣла пъкъ на гръцки“.

„Османлиитѣ — казва Папаригополо — вѣрвали, че мюсюлманскиятъ фанатизъмъ билъ твър-

де силенъ, особено между неофититѣ, и че той намалявалъ незабелязано въ тѣхнитѣ потомци. Тѣ предпочитали постояннитѣ частични потурчвания предъ масовитѣ: съ първитѣ тѣ постоянно поддържали своята морална сила, главно въ своето общество. За да постигнатъ тази цель, било решено, още при Орхана, еничерскиятъ корпусъ да се образува изключително отъ християни отстъпници. Въ него не се приемали мюсюлмани по потекло. По-късно завоевателтъ на Цариградъ, Мохамедъ II, разширилъ това начало: той установилъ за неизмѣнно правило, което завещалъ на наследницитѣ си, да даватъ най-високитѣ държавни достоинства предимно на отстъпници, на ренегати. И, нѣщо бележито, догдето еничерскиятъ корпусъ и високитѣ сановници — везири, генерали, и адмирали били избирани тъй, т. е., до края на седемнадесетия вѣкъ, империята продължавала да се усилва и да напредва; нейниятъ упадъкъ почва отъ деня, когато елитътъ на армията и главнитѣ държавни управници били по потекло мюсюлмани. Наистина, има и други причини за упадъка, но блѣскавитѣ успѣхи на турцитѣ въ предшествалитѣ вѣкове се дължели несъмнено на съсъстава на армията и на воденето държавнитѣ работи отъ мѫже, които не били мюсюлмани. Както и да било, турцитѣ никога не прибѣгвали до масово потурчване на християни; тѣ предпочитали да използуватъ християнитѣ, тъй да се каже, по опредѣлени правила“ (Мишевъ, стр. 186—187).

А като не забравяме, че подчинението на България отъ турцитѣ бѣше много по-пълно и по-тежко, отколкото на останалитѣ балкански държави, нѣкои отъ които, като Ромъния, напримѣръ, бѣха само васални на турцитѣ, лесно е да разберемъ, какъвъ ще е билъ броятъ на българитѣ ренегати, следователно, и тѣхното участие въ строителството на турската държава. Колкото се отнася до ени-

черството, исторически долументи идатъ да ни увѣрятъ, че то изключително се набира отъ българи. Начинътъ за събирането на еничеритѣ и ужасътъ, съ който е било съпроводено това събиране, сѫ известни на всѣкиго, за да не ги правимъ предметъ на настоящето си изложение.

То се знае, че не всички българи родоотстѫпници сѫ се проявили само въ военното дѣло и въ държавното управление. Такива ще трѣбва да диримъ и въ други области на живота — стопански и културни. Но кои сѫ тѣ и какъ сѫ се проявили, имаме сведения за малцина. Твърди се като неоспорима истина, че цѣлото турско зодчество е било изключително умение само на българи. Това е било и при падането ни подъ турцитѣ, и презъ последнитѣ години на нашето робство подъ тѣхъ. Мостове, чешми, сгради, особено обществени, сѫ били замислени и строени само отъ наши сънародници. Дори тѣ сѫ строители и на турскитѣ джамии. Ако за много отъ тия постройки, напримѣръ, нѣмаме непосрѣдствени данни, имаме предания и легенди, които потвърждаватъ казаното по-горе. Не бива да се забравя, че нѣма легенда или предание, което да не се корени върху известни строго опредѣлени факти, изгубили, обаче, съ течение на времето своята яснота и пълнота. Напр., легендата за майсторъ Михалъ или за майсторъ Манолъ, зодчий и строитель на Одринската Султанъ Селимъ джамия. Който е бивалъ въ тая джамия, само той може да каже, какво чудо на строителството представлява тя. Това е паметникъ на строителното изкуство, който се врежда на равна нога между архитектурнитѣ чудеса въ свѣта.

Споредъ преданията, единъ отъ поменатитѣ майстори е неговъ архитектъ и строитель. А не е невъзможно, джамията на Селимъ да е издигната отъ гениалния турски архитектъ **Синанъ,** българинъ по рождение и потурченъ отпосле. Едно не-

съгласие между преданието и действителностьта: споредъ преданието, майсторътъ не се потурчилъ, а си направилъ крила, за да се спаси отъ потурчване, падналъ, докато летѣлъ, и се пребилъ, защото забравилъ трионътъ на пояса си. Трионътъ прерѣзалъ крилото. Но несъгласие, което иде да ни докаже, колко нашиятъ народъ е държалъ на себе си и какъ е повдигалъ въ степеньта на култъ всѣки опитъ да се устои срещу турскитѣ противобългарски домогвания. Въ действителность пъкъ имаме потурчване. Защото Синанъ, нистина, билъ потурченъ. Споменъ за това се пази и между самитѣ турци. Поне между турцитѣ въ Одринъ, които не скриватъ, че тѣхната архитектурна гордость е дѣло на българинъ. Ето какво ни казва и за едното, и за другото Д. Венедиковъ:

„При атаката на крепостьта Одринъ презъ 1913 год. имаше заповѣдъ отъ Н. В. царь Фердинандъ I, да не се стреля по джамията султанъ Селимъ, навѣрно, за да не се повреди. Обаче отъ сев.-източния нашъ фронтъ нищо не се виждаше отъ града, освенъ горната половина на минаретата. А трѣбваше да провѣря направленията на бомбардируващитѣ батареи и да провѣря картата съ „изстрелъ". За да не повредя джамията, заповѣдахъ, всѣка батарея да изгърми по единъ-два шрапнела съ запалка на високо пръскане. Два шрапнела навѣрно съ лоши запалки, не се пръснаха въ въздуха, а на ударъ.

„Следъ падането на крепостьта прегледахъ и намѣрихъ, че единътъ шрапнелъ се е пръсналъ въ двора на джамията, а другиятъ е закачилъ едно минаре и е направилъ незначителна повреда. При излизането ми отъ джамията случайно се срѣщнахъ съ три духовни мохамедански лица, отъ които единия, професоръ въ турското висше училище въ Шуменъ, ме позна и се почна разговоръ. И тримата ме запитаха:

— Видѣхте ли подписа на архитекта?

— Не! — имъ отговорихъ.

И четиримата наново влѣзохме въ джамията. Тѣ ми посочиха барелефъ на едно лале, увиснало надолу, изобразено на мраморния шадраванъ, почти въ срѣдата на джамията, и ми казаха:

— Лалю се е казвалъ архитектътъ, ето подписа му. Българинътъ, когато е строилъ джамията, още не билъ приелъ мохамеданството. После е нареченъ Синанъ" („Зора", бр. 4752; сѫщо бр. 5643).

Сѫщото това лале, като подписъ на архитекта, бѣше посочвано и на група народни представители, които посетиха Одринъ следъ превземането му отъ българската войска. Между тѣхъ бѣше и Иванъ Вазовъ. Лалето можа да види и пишещиятъ настоящитѣ редове.

За Синана се смѣта за положително, че е роденъ въ Родопитѣ.

Въ по-ново време сѫщо се отличаватъ нѣколцина българи, заели видни и рѫководни мѣста въ турската управителна стълбица. Тука бива да поменемъ **Стефанъ Богориди, Алеко** или **Александъръ Богориди-паша** и **Гавриилъ Кръстевичъ.** Първиятъ, внукъ на Софроний Врачански, е билъ каймакаминъ на Молдова, съветникъ на турския посланикъ въ Петроградъ, самостоятеленъ князъ въ Самосъ и пр. Вториятъ, неговъ синъ, добива пръвъ поста губернаторъ на Източна-Румелия, която управлява петь години — отъ 1 априлъ 1879 година до априлъ 1884 година. Той биде замѣстенъ отъ Гавриилъ Кръстевичъ, познатъ български историкъ и общественъ деятель, сѫщо родомъ отъ Кореликъ и общественъ деятель, сѫщо родомъ отъ Корителъ. Въ Цариградъ е достигналъ до длъжностьта членъ на върховното сѫдилище (ахкями адлие), която е изпълнявалъ до освобождението на България.

Нека се надяваме, че бѫдещитѣ изследвания ще ни откриятъ още много деятели въ Турция, ро-

дени българи и употрѣбили дарбитѣ си за издигането на чуждъ народъ, за закрепването на чужда власть. Може би, следъ време ще откриемъ у тѣхъ и намѣрения, които днесъ ни остават неизвестни. До тогава нека и тука се задоволимъ и съ малкото, което знаемъ.

7.

Свикнали да говоримъ за духовното си робство подъ гърцитѣ, собствено, подъ гръцката патриаршия, ние не сме се запитвали дори, дали пъкъ самиятъ гръцки народъ не се е намиралъ презъ известни мигове на своя животъ подъ наше влияние и дали тоя народъ не дължи нѣщо отъ своето най-ново развитие и намъ, на българитѣ. А достатъчно е да прилистимъ малко историята, за да изпъкнатъ предъ нашитѣ очи имена на редица наши сънародници, взели где по-малко, где по-голѣмо участие въ изграждането на съвременна политическа и културна Гърция.

Едно отъ първитѣ имена, което ще срѣщнемъ, е името на **св. Иванъ Кукузелъ.** Ако и да се гордѣятъ съ него като съ свой сънародникъ, гърцитѣ и сами не скриватъ, че св. Иванъ Кукузелъ е българинъ по произходъ. Българинъ го наричатъ и всички негови житиета. Споредъ тѣхъ, той се е родилъ въ Драчъ. Майка му овдовѣла, още когато билъ малъкъ. Малкиятъ Иванъ се отличавалъ съ своя ясенъ мелодиченъ — медоточенъ, както го наричатъ въ житията му — гласъ. Славата му скоро се разнесла надлъжь и наширь, докато накрай научилъ за неговата изключителна дарба самъ императоръ Комнинъ. Последниятъ го повикалъ въ двореца да го възпитава ведно съ придворнитѣ деца. Тукъ Иванъ е добилъ и прозвището си Кукузелъ. Едничъкъ отъ простъ произходъ измежду толкова знатници, па и незнаещъ другъ езикъ, освенъ български, той станалъ предметъ на закачки отъ страна на съвръстницитѣ си. Тѣ често му

подхвърляли язвителни думи за неговия произходъ и не еднажъ сѫ искали да знаятъ, съ какво се е хранѣлъ при майка си. Наивенъ, Иванъ имъ отговарялъ, че обикновената му храна била куку (фасулъ) и зеле. Отъ тамъ и Кукузелъ.

Ако и да е билъ назначенъ за пръвъ придворенъ цѣвецъ, Иванъ Кукузелъ не се задържалъ дълго въ двореца. Единъ день, тъкмо когато искали да го задомятъ за една знатна мома, той избѣгалъ тайно и се озовалъ въ Св. Гора, гдето се условилъ като овчарь. Случайно, обаче, единъ калугеръ открилъ неговата дарба, и положението му изведнажъ се измѣнило. Дори самъ императорътъ го простилъ за бѣгството му отъ двореца, щомъ разбралъ, че съ никакви срѣдства не ще може да го отклони отъ желанието му да се посвети въ служба само на Бога (Вышній покровъ надъ Аѳономъ).

Св. Иванъ Кукузелъ се цени като единъ отъ най-великитѣ канонизатори на черковното пѣние следъ Иоанъ Дамаскина, а за „най-славенъ черковенъ пѣвецъ, съчинитель и канонизаторъ на източното черковно пѣние“ презъ 12 вѣкъ (Д. Христовъ, Сборникъ Масарикъ, стр. 98). Особено ценни и до днесъ сѫ неговитѣ две произведения: „Полиелея на българката“, известенъ още подъ името „Плача на българката“, и „Великото исо“. Тѣ „по непринуденость въ израза си и по дълбочината на чувството си се домогватъ до най-съвършенитѣ форми на религиозната музика“ (Маринъ Голѣмановъ, Нашето музикално звукотворчество. Сп. „Родна пѣсень“, г. 8, кн. 1 отъ 1936 г.). Правъ е, следователно, директорътъ на синодалното музикално училище Смоленски, бившъ, професоръ и музикаленъ деецъ въ Кавказъ, като мисли, че огнището на старобългарския черковенъ напѣвъ е Македония, щомъ като най-видниятъ представитель

на тоя напѣвъ е роденъ въ Македонскитѣ предѣли (Обзоръ, г. I, бр. 43 отъ 1936 г.).

Гърцитѣ дължатъ на насъ и най-голѣмия свой деятель презъ епохата на своето въраждане. Единъ отъ ония българи, „които не само се срамуваха отъ българското име, но и съ особено усърдие, свойствено изобщо на ренегатитѣ, залѣгаха за интереситѣ на гръцизма. Доста е да напомнимъ, че възродителтъ на гръцката писмовность и най-горещиятъ ходатай предъ Екатерина Велика за въздигането на гръцката империя бѣше македонскиятъ българинъ **„Евгени Вулгарисъ“** (Дриновъ, Съчинения, т. III, стр. 478).

Роденъ презъ 1716 година и починалъ презъ 1806 година, Евгени Вулгарисъ или Булгарисъ е минавалъ за най-учения елинистъ на своето време. Йованъ Скерличъ го нарича най-славниятъ елинъ на 18 вѣкъ (Српска книжевност у XVIII веку), Билъ е извънредно таченъ като ученъ не само отъ гърци, но и отъ чуждестранни учени. Благодарение на това си качество, той е можалъ да заеме и архиепископската катедра въ Херсонъ, чийто титуляръ остава до края на живота си.

„Къмъ 1753 година Евг. Булгарисъ се опитва да основе Атонската академия. Булгарисъ е билъ даровита личность, съ университетско образование. Философията и теологията сѫ били центъръ на неговата дейность; той спада къмъ онази учена школа презъ XVIII вѣкъ, която е искала да примири теологията съ новата западноевропейска образованость и съ новитѣ хуманитарни идеи да реформира обществения животъ. Академията е била съградена на източния брѣгъ на Атонския полуостровъ, близо до манастира Ватопедъ. Въ учебната ѝ програма било въведено четене на класицитѣ и изучване на най-новата философия. Булгарисъ е билъ въ сношение съ нѣмски учени въ Хале и възнамѣрявалъ да покани отъ тамъ професори

за своята академия. За жалость, той не можалъ да действува поради умразата отъ страна на калугеритѣ и реакционеритѣ; неговата дейность се показва за тѣхъ твърде опасна, академията е била затворена и Булгарисъ прогоненъ. За да отбиятъ у Българиса всѣка надежда за възвръщане, неговитѣ противници разрушаватъ покрива на академията, и въ скоро време тя се превръща на развалина". Закриването ѝ става презъ 1758 година. Значи, можала е да просѫществува само петь години. Но и тоя кратъкъ периодъ отъ време е билъ достатъченъ, за да се тласне напредъ развитието на гръцкия народъ, както въ неговото самосъзнаване, така и въ домогванията си да подчини на своя духъ всичко българско (Боянъ Пеневъ, История на новата българска литература, т. I, стр. 372, т. II, стр. 214; сѫщо, Г. Ильинскій, Значеніе Аѳона и пр., стр. 37).

Не може, обаче, да се отрече и обстоятелството, че академията се е отразила благотворно и върху насъ. Събрала ученици не само отъ земитѣ, подвластни на Турция, но дори отъ Русия, Италия и Франция, тя е посочила пѫтя на българитѣ, по който и тѣ на свой редъ трѣбва да догонватъ възраждането си като народъ. По пѫтя на истинската, вдълбочена просвѣта. Не чрезъ часословъ и псалтиръ, а чрезъ философско обхващане проблемитѣ на живота, поставилъ на първо мѣсто проблема за народностното самоопредѣление и народното въздигане. Така понѣкога родоотстѫпницитѣ по обратенъ пѫть подтикватъ своитѣ сънародници напредъ и, въпрѣки волята си, имъ даватъ въ рѫцетѣ сѫщото орѫжие, съ което тѣ сѫ излѣзли срещу тѣхъ.

Какъ днешнитѣ гърци се отнисатъ къмъ тоя българинъ, иде да ни покаже тѣхното преклонение предъ неговитѣ останки. Мощитѣ на Булгариса се

тачатъ така, както ние тачимъ мощитѣ на св. Иванъ Рилски (Асенъ Боевъ, Обзоръ, бр. 39, стр. 7).

Ако и по-малъкъ по значение, сѫщо тъй деенъ ратникъ за гръцката образованость е и българинътъ **Никола Савовъ Пиколо.** Той е роденъ презъ 1792 година въ Търново. Баща му е билъ търговецъ съ широки връзки въ чужбина. А майка му — кокона Теодора — била просвѣтена и мѫдра жена. Тя знаяла отлично френски и гръцки и се носѣла твърде изискано. Пиколо е билъ пратенъ отрано въ Букурещъ при прочутия учитель Константинъ Вардалахъ. Следъ като завършилъ тамъ класическа гимназия, заминалъ за Италия да следва медицина и философия. Наукитѣ си завършва съ титлата докторъ. Отъ тука той отива въ Гърция, гдето бива назначенъ за професоръ по философия при Ионийската академия въ Корфу. Въ Корфу той превежда и коментира на гръцки прочутитѣ повести на Бернарденъ де Сенъ-Пиеръ: „Павелъ и Виригиния“ и „Индийската колиба“; сѫщо „издава критично гръцкия оригиналъ на „Дафнисъ и Хлоя“ Презъ 1839 година издава и две сбирки „оригинални и преводни стихотворения“. Нѣкои отъ стихотворенията сѫ патриотични и въ тѣхъ призовава гърцитѣ къмъ просвѣта. Нему се дължи и превода на Декартовото съчинение „Върху методата“. Издава критично въ оригиналъ и съчиненията на Аристотеля съ коментаръ на френски. Пише сѫщо множество статии и изследвания, които помѣстя въ френски научни издания. Следствие на това „този човѣкъ, съ широко литературно и научно образование, е минавалъ въ Франция за единъ отъ добритѣ познавачи на класическата филология — ценили сѫ го тамъ твърде високо. За Пиколо другъ българинъ, проявилъ се въ Ромъния, д-ръ Петъръ Протичъ, пише похвално стихотворение, въ което го характеризирва така:

Но зная азъ и другъ единъ
На Търново великъ синъ —
Отъ именитъ е родъ излѣлъ.
Той мѫдрость сбралъ е и научность,
Говори гръцки съ чудна звучность,
Той елинистъ е смѣлъ.

И дълго въ Корфу бѣ учитель,
Книжовникъ е и съчинитель,
И чудно гладко е превелъ
Романа „Павелъ и Виргиния“
И книга веща следъ години
За Аристотеля стъкми.

Но дойде день, сърдце му трепна
И съ болка ревностно зашепна
За родни български земи, —
Бѣ гръкъ, съ италиянско име,
Но нищо връзкитѣ незрими
Вечъ съ родний край ги не сломи“.

(Боянъ Пеневъ, История на новата българска литература, стр. 81—82; сѫщо, Велико Йордановъ, сп. „Училищенъ прегледъ“, кн. 3, стр. 348 отъ 1938).

По-късно се проявява като писатель и отличенъ поетъ българинътъ отъ Охридъ **Григоръ Пърличевъ.** При едно състезание за най-добрата поема, първата награда бива отсѫдена нему. Но нека самъ Григоръ Пърличевъ да ни разправи тая доста интересна история, ласкателна и за него, и за българщината, изобщо.

„На 25 марта 1860 председательтъ на комисията г-нъ Рангависъ предъ многобройна публика взе да оценява представенитѣ поеми, като почна отъ най-слабитѣ. Начело на публиката фигурираха г. Орфанидисъ, призванъ и вѣнчанъ поетъ, и Вернадакисъ, професоръ на филологията, обата свѣтло-весели и твърдо увѣдени, че ще получатъ

вѣнеца или поне паричната награда. За мене, както и за безбройни други зрители, столъ, разумява се, нѣмаше. Но когато Рангависъ каза: „Най-после имаме една поема, много по-малка отъ другитѣ и надписана „Арматолосъ“ — тогава усѣтихъ въ себе едно неописано вълнение, каквото никога не съмъ усѣщалъ. Тогава никой не би ме позналъ: бѣхъ вънъ отъ себе си — явно, че мой бѣше вѣнецътъ.

„После Рангависъ указа на нѣкои недостатки на „Арматолосъ“: друго вълнение, противно на първото. После загърмѣха въ устата му звучни похвали, каквито никога не бѣха били чувани презъ миналитѣ десеть години на поетическия подвигъ: трето най-силно и убийствено вълнение.

„Най-после Рангависъ каза: Изпитателната комисия явява, че тазъ година тази последня поема я счита за първа и дава вѣнеца на „Арматолосъ“. Онъ не каза и „паричната награда“. Защо? Вѣнецътъ стоеше на великолепно украсена маса предъ Рангависъ, но онъ не ме повика да ми го даде предъ публиката, както ставаше другитѣ години. Защо? Главната причина е, че не му миришаха на гръцки звучащитѣ въ поемата имена: Радо, Пена, Неда“.

Пърличевъ крие радостьта си и не съобщава, че е авторъ на увѣнчаната поема. Това открива само на Рангависъ у дома му, който го представя на жена си. И двамата не могатъ да повѣрватъ, че тоя българинъ може да бѫде авторъ на едно такова поетическо произведение. Когато се увѣряватъ въ това, Рангависъ направо запитва:

— „Искашъ ли да те пратимъ въ Оксфордъ или въ Берлинъ да се учишъ на общи счетъ?“ . . . Узнахъ, че цельта имъ бѣше да ме посветятъ на гръцка служба и казахъ:

— Нужда велика е да ида у дома си.

„Встана ректорътъ и ми подаде лаврата, отъ

която висѣха свилени кордели съ краскитѣ на елинското знаме и ми преброи 500 драхми.

— Другитѣ 500, — каза онъ — съгласно съ Вашето писмо, ги подарихме на единъ твърде беденъ студентъ на богословието.

— Добре сте направили, гдето не сте позволили да позная този богословъ: ще се срѣщаме тука всѣки день съ него и ще се срамуваме другъ отъ друга".

Обща е била радостьта въ Атина, че се е родилъ втори Омиръ. Достигва се до тамъ, че самъ Пърличевъ почва да се страхува отъ себе си — да не би да се възгордѣе. А той знае, „че горделивиятъ никога не прокопсува", гордостьта е единъ страшенъ грѣхъ. И въ решението си да бѫде скроменъ, той се отказва отъ 35 драхми месечна пенсия, която князъ Отонъ му отпустналъ, още докато се печатала поемата, т. е., преди самъ да я види (Автобиография на Григоръ С. Пърличевъ, стр. 71—77).

По-нататъкъ, какво става съ Пърличева, знаемъ. Той се отказва отъ всички изгоди на бѫдещето си като гъркъ, за да се посвети на учителство въ родината си като отявленъ врагъ на всичко гръцко. Не изпуска изъ рѫце и перото. За да бѫде полезенъ на родната книжнина, Пърличевъ се залавя да превежда Илиядата на Омира не въ нейния стихотворенъ размѣръ, а въ размѣръ, удобенъ за четене отъ нашия четецъ, още не привикналъ да се ползува отъ по-сложнитѣ стѫпки на измѣрената речь. Освенъ това, изхвърля ония мѣста отъ нея, които не представятъ интересъ за българина. Цельта му е била да предаде онова, което ще събуди патриотичнитѣ чувства на неговитѣ сънародници. Следователно, превежда поемата не като литературно произведение, а като срѣдство за постигане на предварително поставена задача. Намѣрения повече отъ похвални за времето. Но не го раз-

биратъ тогава тъкмо тия, които би трѣбвало да го разбератъ. Ботевъ го усмива злъчно въ своята сатира „Защо не съмъ“, и Пърличевъ, увѣнчаниятъ гръцки поетъ, захвърля писалката. Следъ време не се отнисатъ съ внимание и къмъ ржкописитѣ му, които той предава на съхранение въ Софийската народна библиотека, за да напише съ горчевина въ автобиографията си: „Сега нито зная, каква сждба постигна многогодишнитѣ ми трудове“ (стр. 75). Незабелязанъ си отмина и отъ тоя свѣтъ на 25 януарий 1893 година.

Най-достойно за отбелязване е, обаче, участието на българитѣ въ борбитѣ на гърцитѣ за освобождението имъ отъ турско робство, въ така наречената Завѣра. Тя е подготвена отъ гръцкитѣ етнически дружества, или на гръцки „етники етерии“, чието централно управление се е намирало въ Русия: изпърво въ Одеса (1798), а отпосле въ Москва (1817). Нейни основатели и участници били не само гърци, а и други, главно, християни като: българи, руси, ромънци и албанци. Между основателитѣ се числѣлъ В. Априловъ, нѣкой си Чакаловъ и др. Д-ръ Иванъ Селимински билъ неинъ членъ още като ученикъ въ Мала-Азия. Къмъ 1820 година хетерията наброявала до 200,000 члена, повечето отъ които били изъ България и Мала-Азия. „Споредъ гръцкитѣ историци Палелогъ и Сивинисъ, хетерията била по-малко известна въ самата Гърция“.

„Дѣлото на хетерията се поддържало отъ всички владици, калугери, попове и даскали, търговци и еснафи и всички свободолюбиви люде. Напримѣръ, само въ Габрово били събрани отъ нѣкой си х. Христо 100 хиляди гроша и внесени въ Цариградската патриаршия. Българскитѣ търговци отъ Брашовъ, Одеса и пр. сжщо всецѣло поддържали дѣлото на хетерията.

„Гръцкото въстание въ Морея, тъй нарече-

ното Моракавгаскѫ, се вдига на 4 априлъ 1821 година, и виждаме чакъ тамъ да участвуватъ масово българитѣ съ 2,000 доброволци и то съ храбри водачи като хаджи Михалъ отъ Копривщица, хаджи Петъръ отъ Сливенъ, славния началникъ на кавалерията Марко Божаръ отъ Воденъ*), хаджи Христо отъ Пловдивъ, Семко отъ Търново, храбрия бакалъ Гого и др. Въ Сливенъ по онова време е билъ правенъ барутъ отъ Сяро Барутчията".

„Турцитѣ ужасно се разгнѣвили отъ гръцкото въстание. На Великдень, 10 априлъ 1821 г., билъ уловенъ Цариградскиятъ гръцки патриархъ Григорий презъ време на църковната служба и обесенъ на църковнитѣ врата въ патриаршията, която била разрушена заедно съ деветь църкви въ Цариградъ. Сѫщо обесили безъ сѫдъ владицитѣ въ Ефесъ и Никодимия, търновския Иоанникий, нишавския Мелетий, анхиалския и одринския Кирилъ и други 24 епископи и архимандрити, които сѫ отъ Мала-Азия и главно отъ България. Били избити и избесени много българи въ Лозенградъ, Татаръ-Пазарджикъ, сѫщо въ Шуменъ, гдето на 9 юний 1821 година било решено да изколятъ всички българи. Отровили се сами хаджи Христо въ Габрово, хаджи Иванъ въ Трѣвна, Коста хаджи Венковъ въ Сливенъ, а мнозина други се потурчили да спасятъ живота си. Лошо е било, разбира се, и въ Гърция, гдето въ Касандра само били избити 14.000 мѫже, а женитѣ и децата заробени, имотътъ разграбенъ. Жителитѣ на островъ Калосия били избити. Въ Атонъ имало 7,150 калугери, повечето били избити, освенъ успѣлитѣ да се спасятъ съ бѣгство.

„Гърцитѣ съвсемъ паднали духомъ и бѣгали, щомъ видятъ турци. Държали се, обаче, албанци и българи, наричани тогава „румелиоти". Българинътъ бакалъ Гого съ сто души свои задържалъ

*) По-точно, отъ с. Граматиково, Воденско.

прохода Ландакъ срещу 4.000 турци; той разбилъ турцитѣ при Арта и превзелъ Пету, станалъ легендаренъ герой съ юначеството си и за него казвали: „Гдето е Гого, тамъ е и победата“. Когато се започнали разпритѣ между пелопонезкото гръцко правителство и оцепническото на Кляфтитѣ, положението било спасено отъ непобедимата българска дружина на хаджи Христо“ (Възходъ на българското народно съзнание презъ XIX вѣкъ, Заветъ, г. XV, бр. 646 отъ 15 юний 1937 г.).

Освенъ изброенитѣ по-горе българи, ржководители на гръцкото въстание, трѣбва да посочимъ и следнитѣ: Наумъ отъ Воденъ, хаджи Михалъ отъ Копривщица, хаджи Стефо, хаджи Петъръ, хаджи Христо Петровъ Вулгаросъ, д-ръ Ив. Селимински отъ Сливенъ, Никола Пиколо отъ Търново. Отъ тѣхъ нѣколцина достигатъ и до високи за времето си военни чинове. Хаджи Христо отъ Пловдивъ става капитанъ, хаджи Христо отъ с. Ниси, Острово — генералъ, а Марко Божаръ (Бочаръ, Боцарисъ) — легендаренъ началникъ на кавалерията, Гарибалди на гръцката революция, както го величаятъ самитѣ гърци. Пиколо пъкъ подписва мемоара до великитѣ сили за свободата на Гърция*). Отъ преклонение предъ Божаръ, гърцитѣ му издигнаха паметници, издадоха разкошни юбилейни марки съ негова ликъ и пр. А френцитѣ, за да засвидетелствуватъ своитѣ добри чувства къмъ гръцкия народъ, нарекоха една улица въ Парижъ на негово име. Така, безъ сами да искатъ, тѣ направиха честь на единъ нашъ сънародникъ (П. Дървингов, Българинътъ като доброволецъ отъ старо време до наши дни, стр. 10; сѫщо, Асенъ Боевъ, Обзоръ, бр. 39, стр. 7).

Сведенията ни за всички тия ржководители

*) П. Д. Крусевъ и Звездалинъ Цоневъ, 100-годишнината отъ Велчовата завѣра.

на гръцката революция сѫ, обаче, твърде оскѫдни. По-голѣми подробности за единъ отъ тѣхъ, именно, за хаджи Христо, изнесе напоследъкъ г. Лазаръ Киселинчевъ. Споредъ тѣхъ, той е представлявалъ и българитѣ въ учредителното народно събрание, гдето е билъ приетъ единодушно отъ останалитѣ народни представители. За своитѣ заслуги той е билъ отрупанъ съ безброй почести. Дори първата гръцка княгина Амалия го била зачислила въ свитата си. Въпрѣки тия отличия, г. Христо не се е забравилъ и не е скѫсалъ връзкитѣ си съ своитѣ сънародници. Напротивъ, всички българи, които сѫ били прѐзъ ония времена тамъ, сѫ били подпомагани отъ него.

Дейно и решително участие сѫ взели тия наши сънародници и при възникналитѣ междуособици, като спасили по тоя начинъ дѣлото на гръцкото освобождение. Споредъ Киселинчевъ, това било презъ 1824 година, когато воеводитѣ Колкотрони, Грива, Никитара и др. се обявили противъ временното правителство, а споредъ Д. Мишевъ, когато презъ 1827 година Драмали-паша, единъ отъ най-добритѣ генерали на султана, нахлулъ въ Гърция съ голѣма сила. „Гръцкитѣ началници, намѣсто да попрѣчатъ на това нашествие на турскитѣ войски, което бѣ по-голѣмо отъ всички предшествуващи го, се раздѣлиха на две враждебни страни на северъ въ Пелопонезъ, готови да се хвърлятъ въ гражданска война. Единствената препирня, която ги раздѣляше, бѣ претенцията на нѣколцина измежду тѣхъ да бѫдатъ повишени въ генерали, което другитѣ имъ отричаха. Вече се готвѣха да се нападнатъ. Изведнажъ посрѣдъ двата враждебни лагера излѣзоха двама български воеводи, хаджи Христо*) съ българската кавалерия и хаджи Стефчо съ българската пехота и дър-

*) Д. Мишевъ го нарича Старозагорецъ.

жаха приблизително този езикъ на безумцитѣ, които щѣха да се изколятъ: „Ние минахме планини и долини; ние и нашитѣ другари дойдохме да се сражаваме до васъ за кръста и за гръцкия народъ. Не ви искахме никаква награда за това. Ала, ако сега искате да признаете намъ нѣкакво право за своята благодарность, молимъ, като едничка награда за услугитѣ, които, вѣрваме, сме принесли, да ни застреляте всички, преди да се изколите, защото не можемъ да преживѣемъ срама да присѫтствуваме при вашитѣ вѫтрешни ежби и то въ върховния моментъ на войната за освобождението на вашата родина".

Гръцкиятъ историкъ Спиридонъ Трикуписъ, отъ когото е взетъ този цитатъ, добавя: „Благодарение на енергичната намѣса на тия две благородни души, благодарение именно на тѣхъ, началницитѣ на двата лагера, опомнени, се помириха, за да отблъснатъ още веднажъ опасностьта, която застрашаваше плодоветѣ на толкова пролѣта кръвь" (Д. Мишевъ, България въ миналото, стр. 199—200, сѫщо, Л. Киселинчевъ, въ Зора, бр. 5276 отъ януарий 1937 г.)

То се знае, че повечето отъ тия наши голѣми и смѣли българи сѫ смѣтали да се добератъ постепенно и до своята народна свобода. Разнебити ли се мощната турска империя, откѫснатъ ли се части отъ нея като самостойни държавни единици, ще дойде редъ и до тѣхъ. Тѣ добре знаятъ, че всичко заеднажъ не се добива, пъкъ и освобождението на Гърция значи освобождение на часть отъ християнското население въ Турция, къмъ което принадлежатъ и тѣ самитѣ. А колко сами сѫ били привързани къмъ православното християнство, идатъ да ни посочатъ вѣрскитѣ имъ титли: почти до единъ българскитѣ първенци и военоначалници сѫ хаджии.

Но не така сѫ гледали самитѣ гръци. И кога-

то при сключването на Одринския миръ презъ 1829 година Дибичъ Забалкански заповѣдва на гръцкия владика въ Одринъ Герасимъ, да повика въ конференцията представители на всички поробени народи, последниятъ не съобщилъ дори на българитѣ желанието на Дибича. Ала, когато е билъ поставенъ заради това на тѣсно отъ турския военачалникъ, Герасимъ побързалъ да обясни, — българитѣ не се явили, защото били доволни отъ положението си въ Турция. Като него сѫ постѫпили и всички гърци, които сѫ гледали на всѣка цена да се избѣгне участието на българитѣ въ преговоритѣ за миръ (Заветъ, стр. 6).

Накрай, нека да заключимъ тая глава съ думитѣ на Виенския историкъ проф. Хайекъ: „Днешниятъ гръцки народъ и днешната гръцка държава — казва той — дължатъ много на българскитѣ мишци и на българския духъ, ако и да не сѫ благодарни тѣ за това“ (Асенъ Боевъ, Обзоръ, бр. 39, стр. 7).

Освенъ туй, ние имаме и до днесъ свои сънародници, българи, въ предѣлитѣ на стара Гърция. „И до сега едничкиятъ градъ, па сѫщо и голѣмата гориста планина по срѣдата на островъ Тасосъ, се нарича Булгаро. Нѣкогашниятъ Солунски гръцки владика казва на австрийския ученъ, историка Якобъ Фалмерайеръ, който пѫтувалъ съ научна цель по тия мѣста: „Азъ Ви казвамъ спокойно, не само жителитѣ на островъ Тасосъ, но и тѣзи на Имбросъ сѫ българи или тѣхни потомци“ (Асенъ Боевъ, Обзоръ, бр. 39). За населението на Морея да не говоримъ.

8.

Племенното родство, близостьта на езика, почти еднаквата политическа сѫдба кара и българи, и сърби презъ цѣлия 18 и презъ първата полвина на 19 вѣкъ да се считатъ единъ и сѫщъ народъ. За това не малко спомага и общиятъ литературенъ

езикъ — руско-славянския, дошелъ да измѣсти въ книжнината народния говоръ или въдворения въ новосръбската литература — по-ранна отъ нашата — сръбско-славянски езикъ. Има много мигове, въ които усилията на двата народа да се видятъ независими, хвърлили отъ плещитѣ си турското робство, както и да се видятъ културно обособени, се така сливатъ, че мѫчно може да се различи, отгде почватъ българскитѣ усилия, и где свършватъ сръбскитѣ. Едно, обаче, е достойно за отбелязване, че винаги приливътъ върви отъ наша къмъ сръбска страна. Т. е., че винаги ние, поставени въ по-неизгодно положение, сме се притичвали въ услуга на сърбитѣ, дълбоко убедени и въ нашия успѣхъ, следъ като съ успѣхъ се увѣнчае тѣхната борба. И никакъ нѣма да бѫде преувеличено, ако се каже, че голѣмъ дѣлъ въ създаването на днешната Сърбия имаме и ние, безъ да сме влагали въ нашето участие, каквато и да било користь. Достатъчно е било, да се намали силата на Турция и да се заобиколимъ съ свободни братски или християнски народи. Повече отъ това на първо време българитѣ не сѫ и желаели.

Особено голѣмо е нашето участие въ сръбската буна отъ 1804 година. Въ нея участвува, докато се извоюва свободата на Бѣлградския пашалъкъ, почти цѣлата Поморавска область, особено населението отъ двѣтѣ страни на Тимокъ. Тази последня покрайнина, присъединена къмъ сръбското княжество презъ 1833 г., тогава съставляваше область отъ турската империя, а населението ѝ бѣше чисто българско, една часть родено тамъ, а друга — преселено отъ Балкана, особено отъ Тетевенско. Доказателство днесъ за това преселение сѫ имената на селищата — сѫщитѣ, каквито сѫ носили изоставенитѣ селища.

Начело на въстаналото население застава ле-

гендарниятъ герой **хайдутъ Велко** отъ с. Леновци, Чернорѣчка околия, роденъ около 1770 година. Неговата популярность между народа била толкова голѣма, че Кара Георги наистина се е почувствувалъ застрашенъ отъ нея. На тоя страхъ отдаватъ и смъртьта на хайдутъ Велка, падналъ раненъ и починалъ отъ ранитѣ си при едно сражение съ турцитѣ къмъ края на юлий 1813 година. Наблизо се намиралъ Кара-Георги съ дружината си, но той не намѣрилъ за умѣстно да му се притече на помощь.

Приблизително отъ сѫщата величина на хайдутъ Велка билъ и **Конда бинбаши.** Той билъ родомъ отъ с. Вощани, Стужко*). Отличилъ се като голѣмъ храбрецъ. Сърбитѣ го изкарватъ арнаутинъ, защото носѣлъ арнаутски дрехи, па говорѣлъ и албански. Сръбски, обаче, изговарялъ съ български акцентъ. Отначало на своята дейность Конда бинбаши билъ на служба въ кърджалиитѣ при Гушанацъ-Али. Указва голѣми бойни услуги на Кара-Георгя, когато се прехвърля къмъ него. Една отъ тѣхъ е превземането на Бѣлградъ, извършено по неговъ планъ. Въ завързалото се ожесточено сражение Конда билъ тежко раненъ. Умрѣлъ е 33-годишенъ (Р. П. Славейковъ, Български дейци въ сръбската завѣра, Пер. сп., кн. 12—15). Сърбитѣ го много тачатъ като националенъ герой. Ненадовичъ го нарича „Конда бинбашията, Савакатийски — св. Андрейски юнакъ“ (Заветъ, бр. 640).

Освенъ тия двама борци за сръбската свобода П. Дървинговъ ни изброява още нѣколцина, като: Петъръ и Иванъ Чардаклиеви отъ Дебърско, Вълчо и Кузманъ Джикови отъ Маврово, свещеникъ Радославъ и Йовко отъ Тимошко, Петъръ Ичко

---

*)Споредъ други, е роденъ въ Сливенъ презъ 1773 г. (Възходъ на българското народно съзнание и пр. Заветъ, год. XV, бр. 646, стр. 6 отъ 15 юний 1937 г.)

отъ Катраница, Кайлярско и др. (Българинътъ доброволецъ отъ старо време до наши дни, стр. 10). Следователно, не ще да е преувеличилъ и Липранди, като е казалъ, че българскитѣ хайдути сѫ главнитѣ виновници за сръбскитѣ победи. Което ще каже, главни виновници за тѣхното освобождение. Твърде голѣмо, дори изключително е участието на българитѣ и въ дипломатическата подкрепа на въстанието. Нѣколцина отъ тѣхъ пъкъ се врeждатъ между най-значителнитѣ строители на младата държава. Единъ и пръвъ по време като дипломатъ е **Петъръ Чардаклия** отъ Дебърско. На 1 септемврий 1804 година той бива пратенъ съ дипломатическа мисия при Руския царски дворъ ведно съ М. Ненадовичъ и Иованъ Протичъ отъ Пожаревецъ. За Чардаклия Стоянъ Новаковичъ пише, че е изъ „Призренско-Охридския край" бившъ австрийски офицеръ, ожененъ за рускиня. На 14 декемврий, сѫщата година, депутацията се връща, въ Петроградъ, обаче, бива оставенъ за известно време Чардаклията ведно съ Божа Груичъ. На връщане, Божа Груичъ си заминалъ направо за Сърбия, а Чардаклията се спрѣлъ въ Букурещъ, за да дочака въ връзка съ мисията си руския посланикъ въ Цариградъ (Ст. Новаковичъ, Васкрс државе српске, стр. 31 и 37). Карагеорги праща и презъ 1806 година Чардаклия пакъ въ Букурещъ за връзка съ тамошния руски посланикъ (Тамъ, стр. 62—63).

Немалко се проявяватъ и братовчедитѣ на нашия възродитель и първиятъ нашъ педагогъ Неофитъ Рилски, а именно, **Марко Георгиевичъ и Михаилъ Германъ.** Първиятъ (отъ фамилията Германовци-Голѣмци) е владѣялъ отлично езицитѣ: нѣмски, руски, турски, гръцки и френски. Билъ е държавенъ секретарь на безграмотния князъ Карагеорги. По-късно князъ Милошъ го назначилъ за свой представитель въ Букурещъ. „Между друго-

то, Марко Георгиевичъ е билъ изпращанъ въ Петербургъ при руския императоръ съ държавна сръбска мисия — да иска признаването на князъ Милоша, както и да уговори дипломатически и др. връзки на княжеството съ империята. Мисията си въ столицата на Русия той изпълнилъ блѣскаво и билъ награденъ отъ императора съ многоцененъ пръстенъ (Тихомиръ Павловъ, Градъ Банско, сп. „Отецъ Паисий", г. 8, кн. 7, 371—372).

Но съ най-голѣмо признание сѫ изпълнени сърбитѣ къмъ **Петъръ Ичко** отъ с. Катраница, Кайлярско. За него се знае, че е билъ ученъ човѣкъ, но где се е скиталъ на младини и где се е училъ, не е известно. Освенъ турски, сръбски и гръцки, които е владѣялъ писмено, той е владѣялъ и почти всички европейски езици. Добре е билъ запознатъ и съ тънкоститѣ както на турската, така и на европейската дипломация. За Ичко Василъ Поповичъ, професоръ по история въ Бѣлгарадския университетъ, пише, че е една отъ най-интереснитѣ личности въ първото въстание, единственъ отъ участницитѣ, който притежавалъ дипломатическа рутина. Този македонецъ, бившъ драгоманъ при турскитѣ легации въ Виена и Берлинъ, сердарь при молдовския князъ Муризи и търговски консулъ въ Бѣлградъ, е ималъ разнообразни способности за дипломатически и търговско-финансови сдѣлки. По-нататъкъ проф. Поповичъ твърди, че Ичко се е отличавалъ съ начинъ на писане, който би направилъ честь и на най-изкустния чиновникъ и дѣлови човѣкъ (в. Зора, бр. 5562, стр. 8 отъ 11 януарий 1938 г.). Презъ 1806 година Ичко е билъ пратенъ въ Цариградъ, да сключи договоръ съ турцитѣ. Договорътъ носи неговото име „Ичковъ миръ". Споредъ него, турцитѣ се съгласили, Бѣлградъ да се рѫководи отъ единъ оберъ-князъ, като въ Бѣлградската крепость остане да седи единъ мухасилъ съ 150 турски войници въ знакъ на все-

гдашното султаново покровителство надъ Сърбия. Въ сѫщия договоръ сърбитѣ се задължаватъ да плащатъ 1,800 кесии данъкъ годишно. Една кесия имала 500 гроша.

Ако и да не билъ изпълне нъ тоя договоръ, следствие на промѣнитѣ въ политическитѣ обстоятелства, главно поради Наполеоновитѣ успѣхи, той дълго е служилъ за основа на по-нататъшнитѣ преговори между двѣтѣ страни. Десеть години по-късно князъ Милошъ Обреновичъ взема Ичковия миръ за основа на своитѣ преговори съ Портата (В. Поповичъ).

Где, кога и какъ е умрѣлъ Ичко, не се знае положително. Въ поемата на Симо Милотиновичъ „Србиянка“ се само подсказва, че билъ погубенъ отъ нѣкой си ученъ човѣкъ. Навѣрно отъ завистъ къмъ заслугитѣ му, които самъ Карагеорги твърде много ценѣлъ. Затова го и обичалъ повече отъ другитѣ си съдейници. Въ поменатата вече поема Милотиновичъ, като характеризирва Ичка съ нѣколко думи, наособно подчертава и тая обичь:

„Възвишенъ и то отъ самата природа,
Който е надминалъ мнозина съ ума и съ дѣлата си,
Вождътъ го е обичалъ като братъ“.

(Пер. списание, кн. 12, стр. 79—80).

Трѣбва да се признае, че и самитѣ сърби не отричатъ българския произходъ на Ичка. Ето какви думи намираме за него въ „Годишница на Никола Чупича“, кн. V, стр. 285—289: „Ако и на чужденецъ, това име блести въ първитѣ страници на нашата нова история между имената на великанитѣ-юнаци изъ Шумадия. Човѣкъ съ голѣма опитность, владѣящъ много езици и всѣкога съ нѣжно човѣколюбие, Петъръ Ичко е билъ великъ труженикъ въ борбата за сръбска свобода“. Разбира се, чужденецъ отъ Македония, която тогава и за сър-

битѣ не бѣше населена съ славяни безъ опредѣлена народность, а съ българи.

Да свършимъ съ двамата дипломати, които заематъ съ дѣлата си почти една трета отъ книгата на Новаковича „Васкрс државе српске“, съ казаното за тѣхъ въ най-ново време отъ Светозаръ Николаевича: „За мѫдрия Ичко и за заслугитѣ къмъ въстанала Сърбия на дебренцитѣ братя Чардаклиеви нѣма нужда да се приказва — тѣхнитѣ имена сѫ увѣковѣчени“ (Писма брата, 1925 г. стр. 160).

Така дейно е участието на нѣколцина българи и въ културния подемъ на Сърбия. Най-напредъ трѣбва да се помене **Христофоръ Жефаровичъ,** който, споредъ Йованъ Скерличъ, е авторъ на една отъ първитѣ — разбира се, по време — книги, написана въ Сърбия на руско-славянски езикъ. Думата е за Стематографията, излѣзла презъ 1741 година. Малкото тогава сръбски писатели сѫ писали на сръбско-славянски съ примѣсици у нѣкои и на народния сръбски говоръ (Српска књижевност у XVIII веку, стр. 203).

За народностьта на тоя книжовникъ Скерличъ не казва почти нищо опредѣлено. Въ поменатата книга, излѣзла презъ 1909 година, като отбелязва, че А. Теодоровъ и проф. М. Г. Попруженко го смѣтатъ за българинъ, подъ линия се мѫчи да ни предаде горе-долу родословното дърво на Жефаровича. Споредъ него, въ Виенскитѣ архиви билъ намѣренъ документъ за нѣкой си Георги Жефаровичъ, който е умрѣлъ въ Виена като молеръ (художникъ) на 23 декемврий 1752 г. На 1783 година пъкъ е приелъ австрийско поданство нѣкой си Данаилъ Жефаровичъ, „рачунарски саветникъ камералог главног книговодства“. Въ неговата диплома е стояло, че е потомъкъ на единъ старъ **гръцки** родъ като че ли отъ Солунъ и че отъ 1755 година съдействувалъ да се преселятъ въ Австрия

надъ 500 семейства — турски и гръцки. Следъ „турски“ Скерличъ поставя въпросителна. Значи не вѣрва въ това. Остава тогава да се приеме последното. Но като се знае, че тоя край е билъ и е населенъ съ българи, ще трѣбва да приемемъ, че тѣ, а не турцитѣ сѫ дали преселници. Нѣмало е защо въ ония години турци да бѣгатъ отъ царщината си. Като се вземе предъ видъ пъкъ, че тъкмо презъ 18 вѣкъ българитѣ навредъ се означаватъ като гърци, че дори нашитѣ търговски колонии въ Русия сѫ били означавани като гръцки, че въ тѣхъ до осъзнаването си като българи сѫ се числѣли люде като Априлова, ще трѣбва да приемемъ, че тия преселници не сѫ други, освенъ българи. Но Скерличъ не взема въ съображение това. Затова той продължава: „Потомъкътъ на тоя Данаилъ, който е билъ православенъ, но се е покатоличилъ отсетне, е билъ Викторъ Леополдъ Жефаровичъ, който е умрѣлъ въ Прага презъ 1850 година. Билъ е професоръ по минералогия при университетитѣ въ Краковъ, Грацъ и въ Прага. Връзката между тия Виенски Жефаровичи и Христофоръ Жефаровичъ не е доказана, ала не е невѣроятна“ (Српска книжовност и пр., стр. 246). Но за вѣроятна „предпоставка“ приема и твърдението на Попруженко, че Жефаровичъ е роденъ нѣкѫде изъ западна България. „Кюстендилската епархия къмъ края на XVII вѣкъ се е числѣла къмъ Печката патриаршия, и „приликом Велике Сеобе“ биха могли да се дигнатъ люде и отъ тия краища. Колкото се отнся до неговото презиме, вѣроятно е да се е наричалъ Джефаровичъ, а не Жефаровичъ. Поради несъвършената ортография отъ онова време, много имена сѫ се писали не тъкмо тъй, както сѫ се изговаряли: така се писало, мажари, вмѣсто маджари, Арсений Чарноевичъ, вмѣсто Църноевичъ, Исайа Дияковичъ, вмѣсто Джаковичъ, Павле Юлинацъ, вмѣсто Джулинацъ,

Алексие Везиличъ, вмѣсто Везильичъ, Герасимъ Зеличъ, вмѣсто Зельичъ, Викентие Лустина, вмѣсто Льуштина, Терлайичъ, вмѣсто Търлайичъ.

„За Жефаровича се знае, че е билъ иеромонахъ, че презъ 1841 година е билъ въ Виена, че презъ 1745 година е придружилъ нѣколко фрушкогорски калурери и съ тѣхъ прѣко Солунъ и Яфа е отишълъ на хаджилъкъ въ Иерусалимъ и че отъ тамъ се е върналъ презъ 1746 година, като се е задържалъ въ Бѣлградъ. Презъ 1753 година се губи следата му. Отъ онова, което е работилъ, се вижда, че е билъ единъ отъ рѣдко ученитѣ калугери, че е знаялъ латински и е билъ вещъ чертачъ и рѣзачъ“ (стр. 247).

Въ книгата си, обаче, „История нове српске книжевности“, излѣзла петь години по-късно, презъ 1914 година, Скерличъ се отмѣта отъ предишната си склонность да допустне български произходъ за Жефаровича. Сега той е по-положителенъ и казва направо: „Изглежда, да е билъ родомъ отъ южна Македония, отъ гръцко или отъ цинцарско потекло, подписвалъ се е разно — Жефаровичъ, Зефаровичъ, Зефаровъ и Зефаръ (стр. 42). Това „или“, разбира се, го прави човѣкъ съ неизвестенъ народостенъ произходъ; но ако и такъвъ, Жефаровичъ е работилъ „като сърбинъ, усѣщалъ се е като сърбинъ, и на едно мѣсто пише: „отечество сербско наше“ (стр. 44).

Но Иованъ Гърчичъ не мисли като Скерлича въ своята „История на сръбската литература“, излѣзла презъ 1903 година въ Нови-Садъ. Той направо нарича Жефаровича българинъ: „Ту йе пре свега Стематография Бугарина Христофора Жефаровича“ (стр. 83).

Нека сега да чуемъ и нашия ученъ Йорданъ Ивановъ, който твърде обективно и добре проучено излага въпроса за произхода на Жефаровича:

„Между българитѣ, които презъ XVIII вѣкъ се

бѣха преселили въ Австрия или пребиваваха тамъ временно като търговци, се чуватъ имената на личности, които се проявяватъ и като родолюбци, като книжовници, художници и пр. Такъвъ е, напримѣръ, книжовникътъ **Велко Поповичъ,** който казва, че билъ „отьчьствомъ же отъ Бльгарскіе земли, отъ места Кратова"; такъвъ е силистренецътъ **Партений Павловичъ,** книжовникъ и епископъ-помощникъ въ Карловци; такъвъ е разложкиятъ търговецъ **Марко Теодоровичъ,** който дава срѣдства да се напечата въ 1792 г. букваръ и не забравя да изяви своята народность — „Булгара родомъ изъ Разлога" и пр. „Въ тая редица трѣбва да поставимъ и Христофоръ Жефаровичъ."

„Жефаровичъ е работилъ презъ първата половина на XVIII вѣкъ въ Виена и въ сръбскитѣ колонии въ Австрия. Той е най-много известенъ съ своята книга Стематография, излѣзла въ Виена на 1741 г., съ ликове на български и сръбски светци и владѣтели, съ славянски и други гербове, съ стихове и обяснения къмъ гербоветѣ и пр. Познато е голѣмото влияние, що упражни тая книга срѣдъ сръбскитѣ и български зографи; тя даде и образитѣ на сръбския и на българския държавни гербове.

„Печаталъ е „Поученіе святителское къ новопосвященому іерею", „Описаніе светого божія града Іерусалима" и привилегиитѣ, които били дадени отъ австрийскитѣ императори на заселенитѣ въ Австрия сърби". Въ патриаршеската библиотека въ Карловци г. Йор. Ивановъ намѣрилъ две Жефаровичеви писма отъ 1744 г. Отъ тѣхъ се вижда, „че той е печаталъ и буквари, и календари, пъкъ и рисувалъ и икони, които е разпространявалъ срѣдъ сръбски черкви и срѣдъ преселници". Самъ Жефаровичъ, йеромонахъ по духовно звание, е смѣталъ за свое главно занимание зографството. Образитѣ въ Стематографията сѫ били рисувани,

а нѣкои (на светцитѣ) сѫ били гравирани отъ него. „Значи, билъ е молеръ, като какъвто се е подвизавалъ предшественика му Георги Жефаровичъ. По тоя начинъ се открива родствената връзка между двамата, щомъ като се знае, че зографството е било наследствено, родово занятие.

Йор. Ивановъ открива и загубената, споредъ Скерлича, следа отъ 1753 година. Тъкмо презъ тая година Жефаровичъ заминава за Москва, гдето умира.

По-нататъкъ г. Йор. Ивановъ ни излага и податкитѣ, които установяватъ българския произходъ на Жефаровича. Тия податки сѫ следнитѣ:

1. Известниятъ сръбски деецъ и митрополитъ Карловецки, който лично е познавалъ Жефаровича, се обръща къмъ последния, въ неговата Стематография, листъ 41-а, съ думитѣ: „Благо почтенному Господину Христофору Жефаровичу общій народскому зографу ревнителю отечества болгарскаго, любителю царства Іллиріческаго“. . . Тука не може да има съмнение, че за „илирското“ царство, въ което се подреждатъ северо-западнитѣ балкански славяни, на първо мѣсто сърбитѣ, Жефаровичъ се явява като гостъ, „любитель“, докато пъкъ сѫщиятъ той е „ревнитель“ за своето „българско отечество“.

„2. Втората податка е още по-значителна и решаваща. Тя се заключава въ дѣло № 326 на руския синодаленъ архивъ, образувано по случай смъртьта на Жефаровича на 1753 г. въ Москва, въ Богоявленския манастиръ, и засѣгаще неговото наследство. Въ дѣлото се казва, че следъ смъртьта на „священника булгаря Зефаровича“, неговитѣ вещи и пари били оставени на съхранение въ Москва у синодалния скевофилаксъ, и че негови сродници и братъ му свещеникъ живѣли въ турската область, въ православната Солунска архиепископия, въ града Дойранъ.

„3. Въ сѫщото дѣло е приключено съобщение отъ 1754 г. отъ руския посланикъ въ Виена, Кайзерлинъ, какво православниятъ свещеникъ Христофоръ Зефаровичъ, като заминалъ отъ Виена въ 1753 г. за Москва, оставилъ завещание, гдето посочвалъ за опекунъ на своя сестреникъ Данаила нѣкого си Димитрия Алексѣевичъ. Братътъ на Жефаровича, като се научилъ за смъртьта на последния въ Москва, искалъ да унищожи завещанието. Жефаровичевиятъ братъ въ Дойранъ се наричалъ попъ Проданъ. Въ завещанието, написано на гръцки, името на Жефаровича е предадено съ недостатъчнитѣ за славянскитѣ звукове гръцки букви: Христофоросъ Тзефаровитзи, Христофоросъ Зефаръ.

„4. Все въ сѫщото дѣло се съобщава, че на 17 януарий 1756 г. дошълъ изъ Виена въ Москва „болгарской націи Иванъ Петровъ“, който представлявалъ поменатия по-горе опекунъ на Жефаровичевия сестричникъ. На този българинъ било предадено наследството на Жефаровича.

„Явно е, прочее — заключава г. Йор. Ивановъ — че Жефаровичъ не е билъ никакъвъ сърбинъ или влахъ, или гръкъ, а българинъ отъ южно-македонския градъ Дойранъ, отъ тоя сѫщия Дойранъ, гдето по-късно се роди Теодосий Синаитски, български книжовникъ и основатель на първата българска печатница въ Солунъ“ (Миръ, бр. 10,301 отъ 1937 година).

Да завършимъ съ въпроса за народностьта на Жефаровича, подкрепени отъ сърбина архимандритъ Иларионъ Руварацъ: „Ако си имао у рукама и ако си добро разгледао книгу ту, знаеш, да е белеге и образе те начертао Христофоръ Жефаровичь ілларіко россіанскій общи Зѡграфъ; али тешко да си запамтио још и то, да е тај Ристофор Жефаровић био управ „Ревнитель отечества Болгарскагѡ“ и само

"Любитель царства иллирическагѡ", једном речи, да је и он био родом *Бугарин*" (к. н.)

Веднага следва за другъ българинъ:

И још нешто. „Житіе свѧтыхъ сербскихъ просветителей Симеона и Саввы, списаное Дометіаномъ Іеромонахомъ Хилендарскимъ, сокращенно же и очищено Кирилломъ Живковичъ, епископомъ пакрачкимъ, печатано въ Кіеннѣ 1794. А знаешъ ли, Србине и српски сине, у ком се месту и у ком предело родио тај сократитель и очиститель и *први* (к. н.) издатель Доментијановога живота св. Саве нашего? Он је рожденъ въ Пиротѣ въ предѣлѣ Болгаріи 1730 лѣто — и он е је дакле био родом *Бугарин*" (к. н.). (О кнезу Лазару. Нови-Садъ, 1887, стр. 155—157. Сѫщо и моята книга Поморавия по сръбски свидетелства, стр. 248.)

Пакъ българинъ въ началото на сръбската книжнина, чиято народность сѫщо така се премълчава, е **Иоанъ Раичъ,** за когото знаемъ, че е единъ отъ първитѣ вдъхновители на Паисия, да напише своята Славяно-българска история. За него Йованъ Скерличъ казва, че се е родилъ въ Карловци на 11 ноемврий 1726 година. Баща му се наричалъ Радославъ, но обикновено му викали Райо. И това му име синътъ взелъ за презиме — станалъ Раичъ, а не Радославовичъ. „Райо е билъ изъ Видинъ, и по една традиция е билъ общински говедарь. Раичевата майка е била сръбкиня изъ Карловецъ". А какъвъ е билъ по народность бащата, вече не е мѫчно да се досѣтимъ. По-нататъкъ Скерличъ **ни разправя, че когато** Иоанъ билъ на шесть години, родителитѣ му го записали въ основното училище, въ което се отличилъ по успѣхъ и по поведение. Когато е станалъ на единайсеть години, учителътъ му го е взелъ за свой помощникъ, като какъвто е останалъ цѣли се-

демь години. Презъ всичкото време на помощникъ-учителската си служба, той е посещавалъ латинско-славянската школа. Тази, именно, школа е указала голѣмо влияние върху по-натъшното му развитие (Српска книжевност у XVIII веку, стр. 293).

Но ако други прикриватъ или замълчаватъ народностния произходъ на Раича, той самъ не прави това, като въ своята автобиография изрично казва следното: „отецъ мой Рая родился во Видинѣ болгарскомъ в'лѣто 1699“ („Гласник“, 170; сѫщо, Б. Пеневъ, I, 426). А на митрополита Стратимировича пише, между другото: „Іа добро знамъ што су шалваре и видіо самъ ихъ много пута, и башъ мой бугарски родъ и до данасъ употреблюе ихъ“ (Руварацъ, Јован Раіич, стр. 146; О кнезу Лазару, стр. 157; сѫщо, Б. Пеневъ, I, 426, Йор. Ивановъ, в. Миръ, бр. 10,301 и Поморавия по сръбски свидетелства, стр. 248).

Когато навършва осемнайсеть години, Раичъ напуща Карловецъ и тръгва „в странствиј ради наук и јазиков“ — казва той въ своята автобиография. Най-напредъ постѫпва въ латинската гимназия въ Коморанъ, чиито учители били калугери отъ иезуитския орденъ, гдето е следвалъ четири години. Уплашенъ, да не го покатоличатъ, той се записва въ протестантската гимназия въ Шопронъ, гдето сѫщо за четири години свършва „человјечества науке“ (humanoria). Презъ всичкото време на следването си се е издържалъ съ доброволни помощи, пращани му отъ Карловци, и съ частни уроци. Като свършва тая протестантска школа на 1752, Раичъ се запѫтва пешъ за Русия — да се усъвършенствува. Стига въ Киевъ на 1753 година, гдето остава до 1756 година. Изучва теология, слуша църковни проповѣди и ревностно преписва църковни дѣла. Презъ сѫщата година отива въ Москва и въ Смоленскъ, за да поеме пѫть обратно за Карловци, като се е скиталъ поч-

ти през цѣлата 1757 година по Полша и Унгария. Ала останалъ разочарованъ: въ Карловци не му дали мѣсто на наставникъ въ „Покрово-Богородичната школа“, и той по другъ пѫть се отправя отново за Русия. Въ Киевъ пристига къмъ края на 1757 година, но не се задържа много. Почти веднага, Раичъ се запѫща през Полша, Влашко и Молдова, гдето се бави известно време, Черно море и прѣко Цариградъ се озовава въ Св. Гора — въ Хилендарския манастиръ. Тука се бави само нѣколко месеца и през Македония и Сърбия се прибира въ родния си градъ, сега вече щастливъ да заеме мѣстото на учитель по география и риторика въ „Покрово-Богородичната школа“. Тукъ е можалъ да прекара само три години: завистливитѣ калугери не сѫ могли да търпятъ младия ученъ, пъкъ и самъ митрополитъ Павелъ Ненадовичъ не билъ разположенъ къмъ него. Враждата помежду имъ била открита, и Раичъ се видѣлъ принуденъ да отиде въ Нови-Садъ, па и въ Темишваръ, гдето е преподавалъ богословскитѣ предмети въ „Духовната колегия“. На 1711 година се покалугерилъ и скоро билъ възведенъ въ архимандритски санъ.

Остатъка отъ живота си Раичъ прекаралъ въ манастира Ковилъ като знатенъ богословски писатель, пишещъ богословски книги и учебници и готвещъ своята голѣма история. Нѣколко пѫти той е билъ каненъ за владика, но винаги отклонявалъ тая честь. Умрѣлъ е на 11 декемврий 1801 година. Митрополитъ Стратимировичъ съобщава за неговата смърть така: „Нашата света църква изгуби въ негово лице ученъ и заслужилъ свещеникъ, обществото — добродетеленъ човѣкъ“ (История српской книжевности, стр. 50—52).

На свое време, пъкъ и дълго следъ смъртьта си, Иоанъ Раичъ — споредъ Скерлича — е билъ твърде надценяванъ. Още приживе той е билъ славенъ както ни единъ сръбски писатель. Алексие

Везиличъ го възхвалялъ „знаменитъ мѫжъ“, Никола Стаматовичъ го е наричалъ „високомѫдъръ архимандритъ“, комуто трѣбва да се хвали всичко написано отъ него. Следъ смъртьта му се заниз-ватъ купъ отъ дитирамби. Атанасъ Стойковичъ го провъзгласилъ за „безсмъртенъ“, чието име вѣчно ще остане свето за сърбитѣ. Доситей Обрадовичъ е писалъ на 1803 година: „Нашъ Раичъ, предраго и пречестно име“. За Глигория Трлайича той е „божественъ“. Павелъ Соларичъ го е нарекълъ на 1809 година „началенъ писатель“ сръбски.

Въ сѫщность — заключава Скерличъ — Иоанъ Раичъ е билъ единъ твърде трудолюбивъ, твърде работливъ и плодовитъ писатель, който е работилъ съ успѣхъ въ нѣколко области, но навредъ безъ оригиналность, безъ дълбочина и безъ книжовенъ талантъ, безъ да остави следъ себе си нито едно дѣло отъ трайно значение“ (Српска книжност и пр., стр. 327).

За жалость, тоя сръбски книжовникъ отъ български произходъ е познатъ у насъ само съ своята „История разнихъ славенскихъ народовъ, най-паче Болгаровъ, Хорватовъ и Сербовъ“, видѣла свѣтъ въ Виена презъ 1794 година, сиречь, тъкмо трийсеть и две години подиръ написването на Паисиевата история. А подъ неговото перо сѫ излѣзли още други седемнайсеть печатани и петнайсеть непечатани произведения, които му отреждатъ завидно мѣсто въ нѣколко области: въ теологията, въ художествената литература и въ народната история.

Дали Раичъ е влиялъ върху нашия Паисий, е единъ още не напълно разрешенъ въпросъ. Че той е билъ въ Хилендаръ, това се знае. Но че още тамъ е подтикналъ Паисия да напише своята славяно-българска история — ето кое трѣбва да поставимъ подъ знака на съмнението. По-скоро Паисий ще се е срѣщалъ съ Раича въ Карловецъ и, намѣрилъ

го заровенъ срѣдъ книги за своитѣ исторически изследвания, ще се е заразилъ отъ него, научилъ непосрѣдно, какъ се изучва историята на единъ народъ. Но каквото и да е влиянието на Раича върху Паисия, не бива да се забравя, че то е влияние на българинъ върху българинъ, а не на чужденецъ върху нашъ сънародникъ. Следователно, не чужденци, а българи сѫ виновницитѣ за нашето историческо осъзнаване.

Стотина години по-късно на сръбската литературна сцена изпъква другъ българинъ — **Любенъ Каравеловъ.**

Мѣстото, което заема той въ развоя на сръбската литература, превъзхожда въ нѣкои отношения онова, на което се радва въ нашата. Когато у насъ той намира Раковски, овладѣлъ съ духъ и съ перо цѣлата ни емиграция, и срещу неговия авторитетъ мѫчно можеше на първо време да противопостави своитѣ знания и несъмнения си писателски талантъ, въ Сърбия той попада въ срѣда, почти приготвена да възприеме идеитѣ на „брата българинъ“, които той носи отъ Русия. Тъкмо презъ това време романтизмътъ въ сръбската литература бѣше преживѣлъ своя разцвѣтъ и не само клонѣше къмъ упадъкъ, но дори бѣше станалъ досаденъ за сръбската интелигенция. Наистина, той можа да създаде нѣколко крупни имена, особено въ областьта на лириката, но покрай тѣхъ разчисти пѫтя и на още по-много незвани стихотворци и поетически симуланти, които наводниха сръбската земя съ лигави любовни изповѣди, съ риторични клетви, съ вестникарски тиради, съ пиянски брътвежи. Пиянски, защото не само се смѣташе и се проповѣдваше, но се и манифестираше на дѣло, че алкохолътъ е единъ отъ атрибутитѣ на истинската поезия. Вѣрваше се, че който не пие и не пиянствува, той нѣма правото да се нарича ни сърдцеведецъ, ни Божи помазаникъ.

Отрезвление вниса въ пияната отъ алкохолъ и отъ романтични увлѣчения младежь, именно, нашиятъ Любенъ Каравеловъ. Той още съ встѫпването си на сръбска земя обявява походъ срещу нея. Неговитѣ остри критики, подкрепени малко по-късно отъ Светозаръ Марковичъ, сѫщо руски студентъ и сѫщо незавършилъ университското си образование, направятъ превратъ въ умоветѣ. Просто, въ единъ мигъ настѫпва окопитване, и погледитѣ на всички, особено на младежьта, се обръщатъ къмъ тия двама ратоборци, жадни да чуятъ отъ тѣхъ не думи за лирични увлѣчения по несѫществуваща на земята любовь, а думи за свобода— за освобождение на селянина отъ стихията, на гражданина отъ тиранията на властьта, на жената отъ вѣковното унаследие, на мисъльта отъ традицията и отъ идолитѣ на миналото.

И двамата, надъхани отъ идеитѣ на рускитѣ позитивисти: Чернишевски, Писаревъ и Добролюбовъ, се явяватъ веднага съ пристигането си въ Сърбия — 1867 и 1868 г. — носители на реализма въ литературата, предимството на който Каравеловъ, освенъ съ проповѣди, иска да подчертае и съ литературни образи. Той не само пуща въ ходъ между сръбската интелигенция романа на Чернишевски, „Что дѣлать“, който ѝ става любимо четиво, но и самъ я дарява съ свои оригинални разкази, написани на безукоренъ езикъ като: „Крива ли е сѫдбата“, „Нказалъ ги Богъ“ и, по-сетне, „Изъ мъртвия домъ“. Основитѣ на неговата естетика сѫ твърде ясни: праздната фразеология на романтиката трѣбва да се замѣсти съ проповѣдь за истината на живота, безъ да се боимъ отъ неговитѣ черно написани страници. Ние сме длъжни да разкриемъ този животъ и, разкрили го, да проникнемъ въ неговата трагична дълбочина, за да извлѣчемъ отъ тамъ истината, правдата, свободата, въ духа на които трѣбва да бѫде възпитана всѣка човѣшка

личность, а чрезъ нея—всѣко човѣшко общество.

Така схваната естетиката на Каравелова, тя прави отъ писателя не единъ празенъ дърдорко, не единъ любитель на фразата, не и алкохолизиранъ визионеръ, а единъ борецъ, който чрезъ просвѣтата на околнитѣ си ще дири ведно съ тѣхъ пѫтищата на доброчестина и благоденствие. А такъвъ писатель не може да бѫде клиентъ на кръчми и кафенета; по-скоро той ще стане клиентъ на сѫдилищата, сблъскалъ се, кога волно, кога неволно съ представителитѣ на всички, които градятъ дворцитѣ на своето щастие върху гърбоветѣ на онещастливенитѣ си братя. И срещу писателя-индивидуалистъ, погледналъ на свѣта посрѣдствомъ своето гордо, надменно „азъ", се възправя писательтъ-общественикъ, душата на когото е само огледало, въ което се отразява ликътъ на околния свѣтъ, лабораторията на човѣшкитѣ страдания, отъ елементитѣ на които ще се създаде не образа на вманиячененитѣ видения, а формата на чисто човѣшкитѣ отношения.

Това още не е революционерство. Каравеловъ и тогава, и по-сетне, дори като председатель на тайния революционенъ комитетъ въ Букурещъ, е билъ винаги противникъ на революционнитѣ методи и срѣдства, които, приложени на практика въ единъ непросѣтенъ народъ, чертаятъ пѫтя на нови бедствия, а при просвѣтенъ — сами по себе си ставатъ излишни. Но не е и философия на скръстнитѣ рѫце, на унесенитѣ блѣнове, на скованитѣ съзерцания надъ безкрайно малкото при недогледаното безкрайно голѣмо. И Каравеловъ става не само сроденъ и деенъ членъ на сръбската омладина, сгрупиралъ около себе си по-виднитѣ умове на Сърбия и почти цѣлата ѝ младежь, дори юнкеритѣ отъ военното училище, но и неинъ виденъ рѫководитель, който формулира основнитѣ ѝ задачи така: „Цѣльта на сръбската омладина се заключва въ

разпространението на знания и образование между народа; да печата такива книги, които би предпазили сърбитѣ отъ маджарско и отъ нѣмско влияние и отъ всѣкакво вѫтрешно и външно влияние; съ една дума, да защитятъ своята народность всѫде и всѣгда".

Тия думи сѫ написани въ омладинския календаръ за 1868 година. Дали не е време да се усвоятъ тѣ и отъ нашата интелигенция, главно отъ нашия писатель? Въпросъ. Но въпросъ, който настойчиво чака своя отговоръ. На всѣки случай, каравеловъ е първиятъ въ Сърбия, който поставя предъ сръбския си колега сложнитѣ проблеми на живота, като систематически му внушава, че нѣма народно зло, вина за което да не носи писательтъ наредъ съ политика, съ държавника, съ економиста, съ общественика. Дори по-голѣма отговорность, защото неговото дѣло е дѣло на жертва, а не на користь. А който е призванъ да раздава дароветѣ на богато надарената си душа, той трѣбва да прави това не съ една, а съ две рѫце. Даденото отъ Бога на едни, не е за тѣхъ само, нито за земята — то е за людетѣ: — ощастливяватъ се едни, за да бѫдатъ щастливи всички.

Настѫпва разцвѣта на сръбската литература. Той създава творчески фигури отъ първостепенно значение като белетриста Лаза К. Лазаревичъ, Милованъ Глишичъ, който започва да пише на социални мотиви (Б. Йоцовъ; сѫщо, Г. Константиновъ).

Тая проповѣдь на Каравелова, Светозаръ Марковича, Пера Тодоровича и др. упражнява благотворно влияние и върху политическата мисъль на Сърбия. Но за малко убийството на князъ Милошъ Обреновичъ подхвърли на гонение омладинцитѣ, първа жертва отъ които стана Любенъ Каравеловъ, попадналъ въ Будапещенския затворъ. Инакъ сѫдбата на балканскитѣ славяни, може би, щѣше да бѫде много по-друга.

Ала нашиятъ народностенъ приливъ въ литературата на западната ни съседка не се свършва съ Каравелова. Въ нея сигурно могатъ да се начетатъ още нѣколко български имена, които, за жалость, отдавна сѫ загубени за нашата народность. Така, напримѣръ, като българско дарование трѣбва да се посочи и голѣмиятъ сръбски белетристъ **Борисавъ Станковичъ.** Роденъ въ Враня, Поморавско, която се придаде къмъ княжеството на сърбитѣ следъ войната за нашето освобождение, той си остава истински вранянецъ презъ цѣлия свой животъ. А какъвъ е билъ градъ Враня по народностния съставъ на своето население до влизането му въ границитѣ на сръбската държава, идатъ да ни свидетелствуватъ сами сърбитѣ (Вижъ подробности въ моята книга „Поморавия по сръбски свидетелства"). Но ето само единъ цитатъ изъ в. „Танъ" отъ 1 януарий 1886 г.: „Азъ пъкъ ще прибавя, че въ окрѫзитѣ, които се присъединиха къмъ Сърбия, споредъ Берлинския договоръ, българскиятъ елементъ преобладава не само въ Пиротъ и Враня, но и въ всичкитѣ планински мѣста, които се намиратъ между тия два града". „С. Петербургскиія вѣдомости" пъкъ отъ 1884 г. пише, че населението на новоприсъединенитѣ къмъ Сърбия краища е българско и съ силно желание да се възвърне къмъ България (Моята студия „Причини на войната" въ „История на сръбско-българската война, 1885 г.", стр. 48).

Кога е роденъ Станковичъ, не можемъ да узнаемъ и отъ Скерлича, който инакъ е доста изчерпателенъ при биографиитѣ на другитѣ писатели. Съобщава ни само, че презъ 1898 година се явилъ за пръвъ пѫть съ нѣколко разкази въ сп. „Искра" на Риста Одавича, за които почнало да се говори и да се пише, чакъ когато сѫ излѣзли въ сбирката „Изъ старото евангелие" (Бѣлградъ, 1899 г.). Следъ това е излѣзла сбирката „Божи люде" (Нови Садъ,

1902 г.). Презъ сѫщата година излиза изборъ отъ най-добритѣ му разкази подъ надсловъ „Стари дни“, издадени отъ Сръбската книжевна задруга. Пакъ презъ тази година излиза и драмата му „Коштана“. А най-значителното му произведение, романътъ „Нечиста кръвь“, се явява на свѣтъ презъ 1911 година въ Бѣлградъ. Следъ него Станковичъ е написалъ още известенъ брой разкази, които сѫ разпилѣни по разни вестници и списания.

„До Борисавъ Станковичъ — пише Скерличъ — сръбскиятъ разказъ е билъ ограниченъ само въ северните и въ западнитѣ краища“ на Сърбия. Станковичъ пръвъ въвежда въ разказа юго-източнитѣ краища, новоосвободенитѣ земи, „дѣлъ отъ Стара-Сърбия, които Сърбия е освободила презъ 1877 и 1878 година“. „Той е поетъ отъ този новъ живописенъ и занимателенъ екзотиченъ свѣтъ, своето родно мѣсто Враня, въ което е прекаралъ детинскитѣ си години, отъ който е изнесълъ най-здрави и най-неизгладими спомени и отъ които не може да се отърве въ своето разказвателно дѣло. Той възпѣва не днешната Враня, която се модернизира, а Враня на „старитѣ дни“, патриархалнитѣ люде, тѣхнитѣ тѣсни разбирания и тѣхния сърдеченъ животъ. По-нататъкъ Скерличъ твърди, че въ описанията на Станковича има нѣщо много Вранско, локално, „като се почне отъ интересния архаиченъ сръбски диалектъ, па се свърши съ старинната природа, въ която се е забъркала източната чувственость съ славянската чувствителность“ (История нове српске книжовности, стр. 466—469).

И, наистина, разгърнемъ ли написаното отъ Станковича, и ние ще се убедимъ, че, отъ сръбска гледна точка, не само езикътъ е архаиченъ, но и синтаксисътъ „несигуренъ“, и „общата писменость незадоволителна“.

Да привеждаме примѣри, считаме за излишно Такива всѣки любознателенъ читатель може да на-

мѣри въ приличенъ брой изъ съчиненията на Станковича, пъкъ и г. Тихомиръ Павловъ си е направилъ труда да ни посочи нѣкои отъ тѣхъ въ своята статия за тоя голѣмъ писатель, помѣстена въ „Търговско-промишленъ гласъ“, бр. 1062 до 1064 отъ 1929 година. Намъ стига, че той е роденъ въ Враня. А какъ пише на езика, въ който се е проявилъ като творецъ отъ първа величина, е съвсемъ другъ въпросъ. Важно е, какво мѣсто заема той въ сръбската литература. А ето каква е заключителната характеристика на Скерлича за него: „Станковичъ е повече поетъ, отколкото разказвачъ, повече поетъ отъ мнозинството на сръбскитѣ поети, които сѫ пѣли до днесъ“. Неговото творчество има много недостатъци, но всички тѣ се покриватъ отъ достоинствата. Затова той е „може би най-силниятъ белетристиченъ талантъ, който се е родилъ нѣкога въ сръбската литература“ (стр. 469). Като такъвъ, а и нѣщо повече, го смѣтатъ и другитѣ сърби. Revue Serb, по случай смъртьта му, го нарече „най-великиятъ поетъ на Балканитѣ“. А въ „Прагеръ пресе“ Никола Марковичъ смѣта, че Борисавъ Станковичъ самъ би билъ достатъченъ да представи романтичния характеръ на сръбската литература отъ двайсети вѣкъ“. Тъкмо за това, може би, тоя поетъ на миналото и на лунната свѣтлина въ старитѣ градини на родния му градъ Враня, принадлежи още на бѫдещето. Въ родината си и въ чужбина“.

Борисавъ Станковичъ почина презъ 1927 година. Отъ „Прагеръ пресе“ (23 окт. 1927 г.) узнаваме, че той е роденъ презъ 1870 година. Значи, свършилъ е земнитѣ си дни на 57-годишна възрасть.

Накрай, нека кажемъ нѣколко думи и за създателя на днешната Югославия **Никола Пашичъ.** Той е роденъ въ с. Велики-Изворъ, Зайчарско, отъ родители чисти българи, преселници отъ с. Голѣмъ-Изворъ, Тетевенско. Въ Сърбия се проявява презъ

1870 г. като виденъ ораторъ на младата радикална партия. При изборитѣ на 7 септемврий 1883 година тая партия печели болшинство и неволно се сблъсква съ краль Милана, обявилъ се строго срещу нея. Разгаря се така наречената Зайчарска буна, която кърваво бива потушена отъ властьта. Пашичъ съ нѣколцина отъ своитѣ привърженици се вижда принуденъ да избѣга въ България, съ намѣрение да се засели завинаги въ нея. Тука той постжпва за малко въ Министерството на вжтрешнитѣ работи, занимава се и съ частна практика като инженеръ-строитель. По неговъ планъ и подъ негово ржководство трѣбвало да се повдигне въ София сградата на Софийския градски домъ, чиито основи полага. Върху тѣхъ днесъ се издига Българската народна банка. По-точно, върху мѣстото на тоя непостроенъ домъ.

Амбициозенъ и съ желание да играе сжщо така голѣма роля и у насъ, Пашичъ се сблъсква съ сжщо така амбициозни политически водачи и се вижда принуденъ да напустне България. Пъкъ и дадената по-късно амнистия му позволява да се върне наново въ Сърбия, гдето бива посрѣщнатъ като мжченикъ. Отъ това време насетне започва неговиятъ възходъ на политикъ и общественикъ. Пашичъ бива избранъ за шефъ на радикалната партия и като такъвъ на нѣколко пжти бива натоваренъ да състави кабинетъ подъ свое председателство. Случи се тъй, че той трѣбваше да председателствува кабинетитѣ презъ най-сждбоноснитѣ за Сърбия времена: балканската и общоевропейската война, като прояви извънредна дипломатическа ловкость, тактъ и далновидность. Смѣло може да се каже, че, ако не бѣше той, днешна Югославия далечъ нѣмаше да има сегашнитѣ си граници. Положително е, че нашитѣ западни покрайнини ведно съ Струмица сж откжснати отъ него. Наричанъ отъ сърбитѣ винаги „бугараша Пашичъ“, постивенъ

подъ подозрение като българинъ, той трѣбваше да се покаже предъ сърбитѣ, особено предъ военната лига plu royaliste qui roi. Така се изпълни и българската поговорка: „Да пази Богъ не отъ турчинъ, е отъ потурнакъ". На сѫщото мнение сѫ всички днешни сръбски политици, които ведно съ насъ мислятъ, че Пашичъ е прекалилъ, като е изкопалъ дълбока пропасть между двата братски народа. Така мислѣше и покойниятъ Люба Нешичъ, сръбски дипломатически представитель въ София веднага следъ войната (нека го кажа тука — мой личенъ и много близъкъ приятель). Споредъ него, чистъ сърбинъ не би постѫпилъ съ насъ, българитѣ, толкова жестоко, колкото постѫпи Никола Пашичъ: върху него не би могла да се хвърли мрежата на подозрението, съ каквото бѣ оплетенъ последния, въпрѣки вѣрната му служба презъ цѣли петдесеть години въ плоза на Сърбия и на сърбизма. Свой по-лесно би се опълчилъ срещу своитѣ, отколкото единъ пришелецъ.

9.

Още по-голѣмо е било влиянието на българитѣ въ Ромъния. За него имаме ценни признания отъ самитѣ ромънски учени, които, въпрѣки желанието имъ да изкаратъ сънародницитѣ си отъ друга раса — латинската — поставена подъ други културни въздействия, не могатъ да премълчатъ факта, че тѣ вѣкове подъ редъ сѫ се ползували отъ българската култура, като сѫ имали за духовни рѫководители само българи.

Особено силно става това влияние презъ времето на богомилитѣ, намѣрили сѫщо тъй широкъ просторъ за дейность и въ Ромъния. Споредъ ромънския професоръ Картоянъ, ромънската народна книжнина криела своя произходъ въ нашата богомилска апокрифна литература. Тя е оставила дълбоки и незаличими следи въ душата на ромънския селянинъ и е повлияла върху неговия духо-

венъ мирогледъ. Но още по-голѣми сѫ тия следи въ езика на севернитѣ ни съседи. Професоръ К. К. Журеску въ своята „История ромънилоръ“ казва: „Ако извършимъ едно преброяване на думитѣ въ ромънския езикъ, ще забележимъ, че две пети сѫ отъ славянски произходъ; тѣ надминаватъ количествено латинскитѣ думи въ ромънския езикъ“. Понататъкъ: тия думи „не сѫ прости дублети на предшествуващи латински думи, а сѫ служили и служатъ да изразятъ основни, главни понятия въ всички области на човѣшкия животъ“ (Хр. Капитановъ, „Българскиятъ народъ въ историята на Ромъния“, Миръ, бр. 10,993, стр. 3 отъ 13 мартъ 1937 г.).

Но най-вече дейно и продължително е било влиянието на българската църква и преди, и следъ падането на България подъ турцитѣ, когато Евтимиевитѣ ученици намиратъ убежище въ Ромъния. А. Д. Ксенополъ, единъ отъ най-голѣмитѣ ромънски историци, признава въ своята „История на ромънитѣ, че влиянието на българската църква е траяло близо осемь вѣка. Сѫщо твърди и проф. П. Константинеску отъ Яшъ. Той казва изрично, че религиозната връзка между ромъни и българи се затвърдява дотолкова, че рѫководителитѣ на ромънския народъ не намиратъ друго срѣдство за сношение, освенъ българо-славянския езикъ — „езикъ избранъ отъ Бога“.

Впрочемъ, каква роля е игралъ българскиятъ езикъ въ Ромъния, иде да ни каже единъ отъ малцината обективни ромънски слависти проф. И. Богданъ. Той твърди, че „Славянскиятъ езикъ или, поправо, българскиятъ езикъ е билъ езикътъ на ученитѣ, езикътъ на културната класа. Да не се мисли, обаче, че българскиятъ езикъ е билъ мъртавъ, употрѣбяванъ само отъ свещеницитѣ въ черквитѣ и въ княжескитѣ канцеларии, както е латинскиятъ езикъ. Не, съ славянския езикъ си служили ромъницитѣ, разбира се, дейцитѣ, високия клиръ и бое-

ритѣ въ ежедневния книжовенъ животъ. На този езикъ сѫ писани частнитѣ писма, записитѣ, завещанията, списъцитѣ за зестра, документитѣ за чифлицитѣ, сѫдебнитѣ книжа — съ една дума, всички книжа, които се употрѣбявали въ онова време. Нѣщо повече, на този езикъ е писана дори и най-старата ромънска историография" (Добруджански гласъ, г. III, бр. 251, стр. 3 отъ 25 мартъ 1937 г.).

И не е могло да бѫде инакъ, щомъ като се знае, че българската литература процъвтявала презъ 15—17 вѣкъ въ Ромъния. Всичката култура, създадена тукъ, не е нищо друго, освенъ развитие на старобългарската книжнина, която отъ своя страна се разпространява и въ българскитѣ предѣли, па прониква и между другитѣ православни славяни въ многобройни преписи (Минко Геновъ, „България въ културната история на славянството", Завети, г. I. кн. 15—16, стр. 215).

Нека тоя въпросъ да приключимъ съ думитѣ на професоръ Ксенопулъ, който въ своята голѣма история, твърде много ценена отъ самитѣ ромъни, казва: „Изобщо, славянскиятъ езикъ билъ за ромънитѣ свещенъ, както латинския за нѣмцитѣ и френцитѣ, елинския за гърцитѣ. Духовенството на него чело и писало. Първитѣ печатни книги на ромънитѣ сѫ на славянски. Подиръ падането на България подъ Турция, славянскиятъ езикъ е цъвтѣлъ въ Ромъния. Когато гръцкиятъ езикъ изгонилъ славянския изъ църквитѣ въ България, славянскиятъ продължавалъ да живѣе въ ромънскитѣ църкви и манастири . . . Срещу въвеждането на влашкия езикъ въ църквитѣ се обявили духовницитѣ и боляритѣ не само въ Влашко и Молдова, но и въ Трансилвания. Тѣ не допускали, че може да се молятъ Богу на неустановения и необработенъ ромънски езикъ. Молитвитѣ искатъ свещенъ езикъ, а такъвъ е билъ за тѣхъ славянския".

Историческитѣ превратности заселватъ въ Ро-

мъния голѣмъ брой българи отъ широкитѣ народни маси, намирали прибѣжище тамъ отъ своеволията на турцитѣ и на тѣхнитѣ властници. Покъсно една часть отъ тѣхъ се връща въ старитѣ си огнища, но вече ромънизувана, а друга — по-голѣмата — остава тамъ. Ако и да е вече претопена, между последната все още има белези, които идатъ да ни докажатъ както нейния произходъ, така и броя ѝ въ миналото. По тоя въпросъ желаещитѣ могатъ да се отнесатъ до изследванията на проф. Ромънски, който не еднъжъ писа върху българското население въ Ромъния — приблизителенъ брой и разпредѣление по мѣстности. Но най-много българи ще да сѫ населявали околноститѣ на Букурещъ, столицата на Ромъния. Тѣ ще сѫ били толкова много, че сѫ заглушили напълно ромънския елементъ. Дълго време ромънскитѣ фолклористи сѫ се чудѣли на неоспоримия фактъ, че по селата тъкмо на тая околность не се чуватъ никакви тѣхни народни пѣсни, когато въ по-далечнитѣ, дори въ най-затънтенитѣ, ромънскитѣ народни пѣсни изобилствуватъ*)

„За да се изясни това странно положение, презъ 1906 година Министерството на народната просвѣта и на вѣроизповѣданията предприема една официална анкета между букурещкитѣ селяни, прибѣгвайки до съдействието на селскитѣ учители.

„Голѣмиятъ ромънски фолклористъ Г. Д. Сперанца, натоваренъ съ воденето на анкетата, приготвя специаленъ въпросникъ до селскитѣ учители, за да ги упѫти по интересуващитѣ го въпроси относно народнитѣ пѣсни.

„Какви сѫ отговоритѣ на селскитѣ учители?

„Понеже въ много села (около 52) живѣе гѫсто

*) Хр. П. Капитановъ ги изкарва 52 съ около 40,000 католическо и православно население. Повечето сѫ преселци отъ Сливенско. Добруджански гласъ, бр. 324 отъ 28 декемврий 1937 г.

българско население, то ромънската народна пѣсень не е могла да се образува срѣдъ селскитѣ маси.

„Но нека за изяснение на мисълтьта си да приведемъ единъ примѣръ:

„Отъ томъ съ нота 4956, отдѣлъ ржкописи при библиотеката на ромънската академия, извличаме следния отговоръ по ромънскитѣ народни пѣсни изъ селата около Букурещъ.

„Дирекцията на основното училище отъ община Бранище, околия Джбовица-Мостище, Илфовски*) окржгъ, съ изходящъ номеръ 107 отъ 16 мартъ 1906 г. отговаря относно запитванията за ромънскитѣ народни пѣсни на Министерството на народното просвѣщение, зарегистрирано тамъ подъ № 17,659 отъ 18 мартъ, с. г., следующето:

„Господине Министре, Съобразно Вашата заповѣдь отъ серия А, № 2490 отъ 13 януарий 1906 г., имамъ честь да Ви докладвамъ, че въ общината Бранище, околия Джбовица-Мостище, не сществуватъ ромънски народни пѣсни, поради причинитѣ, че селянитѣ сж отъ български произходъ и си пѣятъ при всички случаи своитѣ пѣсни. Директоръ М. Нану“ (Следва училищниятъ печатъ), (Миръ, бр. 11,089 отъ 10 юлий 1937).

Ето, отъ тѣзи именно българи, преселвани и заселили се въ Ромъния отъ падането на България подъ турско робство до нейното освобождение, сж се проявили редица видни българи, чийто брой и чиито имена сж ни останали неизвестни. Но нѣма да сбъркаме, ако кажемъ, че почти половината отъ всички ромънски първенци носятъ въ жилитѣ си българска кръвь. Не само въ миналото, а и днесъ. Но ние тука ще се задоволимъ да посочимъ

*) Произхожда отъ елха. На български значи Елховски окржгъ. Елхово се е наричала областьта вѣкове подредъ отъ VI вѣкъ насамъ. Добруджански гласъ, бр. 324, Хр. П. Капитановъ.

само нѣколко имена, за които имаме по-положителни сведения.

На първо време трѣбва да поменемъ **Григорий Цамблакъ,** който, както вече казахме, принадлежи на три литератури. Той е роденъ въ Търново, гдето получава и своето образование подъ грижитѣ на патриархъ Евтимий. Известно време прекарва въ Св. Гора; тука приема монашеството, като промѣня свѣтското си име Гаврилъ на Григорий (1389), следъ което отново се връща въ Търново и остава на служба при патриархъ Евтимия. Падането на България го заставя да отиде въ Цариградъ. Въ тоя градъ решава да продължи попрището си по църковната дипломация. Съставя и познатото сказание за пренасяне мощитѣ на преподобна Параскева въ Сърбия. На 1401 г. Цамблакъ бива изпратенъ отъ Цариградския патриархъ въ Молдова като помиритель между тамошното духовенство и патриаршията. Но, вмѣсто да се завърне отново въ Цариградъ, той остава въ Молдова, въ манастира Сучава. Тука произниса редъ проповѣди, отъ които достигватъ до насъ само осемь като речи тия „Григорий мнихъ резвитеръ". Може би, заради тия речи Цамблакъ бива нареченъ „учитель на молдовлахийската църква". На 1403 година бива назначенъ за игуменъ на Нямцовския манастиръ. Въ тоя манастиръ произнася най-хубавитѣ си слова на брой деветь.

Като завършва периода на своята дейность въ Русия, Цамблакъ се връща наново въ Нямцулъ, прекарва старинитѣ си и дочаква края на своитѣ земни дни. Неговото безподобно трудолюбие тука е оставило дълбоки следи въ ромънската литература и е издигнало името му до степеньта на единъ отъ най-първитѣ просвѣтители на ромънския народъ. Споредъ лѣтописитѣ на Нянцовския манастиръ, Григорий Цамблакъ починалъ въ 1450 година, на 86-годишна възрасть, погребанъ въ при-

твора на съборната нямцовска църква. Тамъ, гдето сѫ погребани първитѣ игумини на манастира (Петъръ Атанасовъ, „Българитѣ въ чужбина“, стр. 11—13).

Списъкътъ на българитѣ-книжовници отъ ново време би трѣбвало да почнемъ съ **Антонъ Панъ,** който се смѣта за родоначалникъ на популярната повесть въ новата ромъска литература. Той е роденъ на 1794 година въ Сливенъ. Едва дванайсетгодишенъ се преселва презъ размирната 1806 г. съ родителитѣ си въ Кишеневъ. Скитникъ по природа, Панъ не се задържа на едно мѣсто, преброжда множество села и градове, въ които извършва най-различни занятия. Бивалъ е черковенъ пѣвецъ, учитель въ семинарията Ръмникулъ Вълча, преподавалъ по музика и др. Въ Бесарабия Антонъ Панковъ живѣе отъ 1806 до 1812 год. На пѫть за родния си градъ Сливенъ, той се отбива въ Ромъния, гдето остава до деня на смъртьта си, презъ 1854 година.

Име на значителенъ поетъ въ ромънската литература оставя и българинътъ **И. Банковъ.** Той е авторъ, покрай другото, и на „Оригинални поезии“, издадени въ Крайова презъ 1859 година. Неговото име като даровитъ поетъ се споменава и отъ литературния критикъ Г. Адамеску (Петъръ Атанасовъ, „Българитѣ въ чужбина“, стр. 13).

Почти едновременно съ него се проявява и другъ нашъ съотечественикъ **Димитъръ Великсинъ.** Роденъ е презъ 1840 година. Литературната си дейность започва въ Ромъния, гдето е писалъ подъ псевдонима Велинсонъ. Понеже е владѣялъ отлично френски, писалъ е издържани стихотворения и на тоя езикъ. За него ромънскиятъ критикъ и писатель, К. Арическу, неговъ съвременникъ (1823—1886), смѣта, че би могълъ да бѫде вредѐнъ между най-добритѣ ромънски поети на епохата.

Великсинъ е написалъ и доста стихотворения на български, печатани изъ нашитѣ вестници и спасания презъ 70-тѣ години на миналия вѣкъ. Между тѣхъ преобладаватъ сонетитѣ, затова Великсинъ смѣло би могълъ да бѫде нареченъ основатель и пръвъ талантливъ представитель на сонета у насъ. Но въ българската литература най-вече е известенъ и то между по-старитѣ поколѣния съ стихотворната си приказка за царь Гризана, както и съ сатирата си „Мисли върху женитбата", при която користнитѣ баци често обичатъ да съчетаватъ:

Гарванъ съ гълѫбица,
Адъ ужасенъ съ рай,
Свѣтлость съсъ тъмница,
Агне съсъ лисица,
Декемврий съсъ май.

Следъ освобождението Великсинъ нѣколко време заема службата на главенъ секретарь при Министерството на външнитѣ работи. Почина въ Сфия презъ 1896 година. Днесъ Великсинъ е съвсемъ, ако и незаслужено, забравенъ у насъ (За него вижъ: Мих. Кременъ въ „Известия на семинара по славянска филология" за 1904—1905 год.; сѫщо — моята статия въ сп. „Проломъ", г. II, кн. 7—8).

Презъ 70-тѣ години се проявява и другъ българинъ като ромънски поетъ. Той е **Петъръ Д. Протичъ,** родомъ отъ Търново. И той като Великсина е писалъ на нѣколко езика: ромънски, френски, гръцки и български. Нѣкои отъ стихотворенията му излизатъ въ отдѣленъ сборникъ презъ 1875 година въ Букурещъ подъ надсловъ „Поезии" (Poesii). Отъ тѣхъ нѣколко кѫса въ български преводъ ни предаде талантливо нашиятъ поетъ Теодоръ Траяновъ. Иречекъ намира новогръцкитѣ стихотворения на Протича, писани презъ студентскитѣ му години въ Атина (1843—1844 г.), за по-

хубави. Псевдонимътъ му билъ Първановъ (Дневници, ч. I, стр. 92).

Въ началото на сегашния вѣкъ се появява единъ новъ поетъ, който веднага бива съпоставенъ отъ най-строгата ромънска критика наравно съ двамата найъголѣми до тогава поети: Еминеску, арменецъ по произходъ, и Кошбукъ, трансилванецъ. Стиховетѣ му биватъ намѣрени за вълшебни, творчеството му буди гордость у всички интелигентни ромънци и надежди за още по-блѣскаво развитие. Всички го смѣтатъ за чистъ свой сънародникъ, ако и да откриватъ въ езика му не твърде чисти ромънски следи. Докато най-сетне се примирятъ съ мисъльта, че „литературното име, което приподписва тия вълшебни стихове, прикрива едно гражданско име, едно българско име — Станчевъ. Младиятъ поетъ е забележителенъ — между другото — и като първи поетиченъ духъ, който Добруджа налага на нашето внимание“ (Г. Богданъ-Дуйка, сп. „Лучяфъ̆рулъ“ — Сибиу, 1907 г., кн. 6, стр. 108. Заето отъ „Добруджански гласъ“, г. I, бр. 88, стр. 2, отъ 9 октомврий 1935 г.).

Тая горчива за ромънцитѣ истина — да бѫде чистъ българинъ най-голѣмиятъ отъ съвременнитѣ имъ поети, за когото литературниятъ критикъ Михаилъ Драгомиреску казва, че „едно стихотворение на Черна струва повече, отколкото всичкитѣ на Октавиянъ Гога“ — накара много ромънски литератори да му приписватъ другъ народностенъ произходъ. Тоя въпросъ особено изчерпателно и добросъвѣстно го излага г. Хр. П. Капитановъ въ писаната съ любовь биография на Панайотъ Станчевъ Черна. Като препращаме нашитѣ четци къмъ тая книга, ние ще предадемъ къмъ изнесенитѣ отъ него данни нѣкои нови, които ни се даде възможность да съберемъ при изучване на ролята, играна

отъ Добруджа въ дѣлото на българското възраждане.

Споредъ тия данни, **Панайотъ Станчевъ Черна** произхожда по баща отъ шуменски родъ. Дѣдо му е билъ Станчо кандиларя, кандиларь при долната черква св. Кирилъ и Методий. За него г. Хр. Капитановъ твърди, че билъ доста виденъ търговецъ, но западналъ отсетне. Станчо ималъ много деца. Най-голѣмото отъ тѣхъ билъ синъ му Димитъръ, завършилъ Габровската гимназия и учителствувалъ години подредъ изъ Варненскитѣ села, въ турско време, а после станалъ гимназияленъ учитель — учителствувалъ е въ класнитѣ училища на Добричъ и на Варна. Въ едно отъ великитѣ народни събрания е билъ избранъ за народенъ представитель.

Отъ останалитѣ синове на кандиларь Станча, единътъ, търговецъ въ Цариградъ, билъ убитъ на Шипка въ руско-турската война, другиятъ, Герчо, обущарь въ Шуменъ, се поминалъ още презъ турско време, а най-малкиятъ, Никола, се поминалъ като ученикъ въ Варна. Дветѣ му дъщери Бонка и Петя били прибрани отъ брата си Димитра въ Варна, гдето се и задомили. Капитановъ говори само за една дъщеря — Стоянка — по мѫжъ Стефанъ Димова. Тя била по-голѣма отъ Димитра.

Както и да е, точнитѣ роднински връзки на именития поетъ ще има тепърва да се възстановяватъ. Изглежда, обаче, тежестьта на цѣлия родъ била стоварена върху плещитѣ на най-голѣмия му чичо, който, като баща си, е билъ сѫщо многодетенъ. Къмъ него се обръща и майката на поета, когато малкиятъ Панайотъ поотрастналъ, съ молба да се погрижи той за образованието на братовия си синъ. Но Димитъръ отказалъ, защото му било невъзможно да поеме грижата за още едно дете.

Бащата на Панайотъ Станчевъ, самъ Панайотъ

Станчевъ, е билъ единъ отъ най-буднитѣ младежи на времето си. За него се знае, че е вземалъ участие въ Дрѣновското въстание. Единъ отъ малкото спасени при обсадата на Дрѣновския манастиръ, той избѣгва и се добира до гр. Мачинъ, съ намѣрение да се прехвърли въ Ромъния. Въ тоя градъ бива затворенъ, но скоро освободенъ подъ гаранцията на трима негови съграждани — шуменци. Тѣ го настаняватъ за учитель въ с. Черна или Чирна. Тука се оженва за ученичката си Мария Василева. Умира петь месеца преди да се роди първото му дете, кръстено на него (Вижъ моята Добруджа и нашето възраждане, стр. 186—189).

Панайотъ Станчевъ Черна е роденъ на 25 септемврий 1881 година. Детскитѣ и юношескитѣ си години прекарва въ тежка оскѫдица, която не го оставя напълно и до края на живота му. Той самъ казва за нея въ една изповѣдь до г-ца Хория Петра-Петреску, така: „Много страдахъ въ живота. Мизерията си бѣше впила ноктитѣ въ моята младость и ме принуди десеторно да платя съ свежестьта на своя духъ живота, воденъ като осѫденъ. Не можешъ си представи, каква жадность за работа се криеше въ моето тѣло. Бѣхъ много по-пъленъ, по-строенъ, пъленъ съ животъ. Да не бѣхъ страдалъ толкова, другъ човѣкъ бихъ билъ днесъ. Баща ми умрѣлъ, безъ да съмъ го видѣлъ нѣкога, майка ми — горката — бедна, азъ принуденъ да уча въ студени и въ неприветни стаи. Догдето достигна до спасителния бѣгъ — да получа стипендия, да мога и азъ да се покажа предъ хората — бѣхъ принуденъ да водя мизеренъ животъ. Дълго време живѣхъ въ една кѫща отъ покрайнинитѣ на града, избѣгвана отъ хората, защото се бѣше пръстналъ слухъ, че се мѣркали привидения изъ крайнитѣ стаи. Можешъ да си представишъ живота въ разгара на зимата безъ огънь, съ едва притваряящи се врати, съ прозорци съ книга облепени. Отъ

желѣзо да бихъ билъ, и пакъ би проникналъ студа до коститѣ. О, какви горчиви нощи и дни!“

Поетическата си дейность Черна почва още отъ ученическия чинъ. Захваща да печата, когато е билъ 16-годишенъ. Но като голѣмъ поетъ се оформява едва къмъ края на своето студентство. По това време той става сътрудникъ на най-добритѣ ромънски списания: „Семънъторулъ“, редактирано отъ проф. Йорга, и „Конворбири“, редактирано отъ проф. М. Драгомиреску. Презъ пролѣтьта на 1907 година той напуска горнитѣ две списания и до края на живота си печата изключително въ сп. „Конворбири литераре“, редактирано отъ видния професоръ по естетика и философия Титу Майореску, по чето настояване и съдействие Черна бива изпратенъ като стипендиянтъ да следва и да се лѣкува въ Германия — въ Хайделбергъ, Берлинъ и Лайпцигъ. Тамъ той учи философия и защищава успѣшно докторската си дисертация на тема Gedankenlyrik, но немилостива болесть го покосява на 26 мартъ 1913 година, въ деня, въ който получава докторската си титла, едва 32-годишенъ (Петъръ Атанасовъ, „Българитѣ въ чужбина“).

Но нито неволитѣ, нито литературнитѣ успѣхи сѫ могли да привържатъ Черна къмъ ромънцитѣ, като го накаратъ да забрави своя български произходъ. Въ това отношение паметно е признанието на професора по германска литература въ Букурещкия университетъ г. Йонъ Сънъ Жйоржиу. Той презъ време на балканската война билъ въ Лайпцигъ и се познавалъ добре съ поета.

„Черна бѣше едно чувствително и докачливо сѫщество. Припомнямъ си една случка, която ме развълнува и въ сѫщото време изненада.

„Знае се, че Черна бѣше отъ български произходъ. При все това, той бѣше душевно привързанъ къмъ всичко ромънско така, че никой не би мо-

гълъ да предположи у него любовь къмъ народа, отъ който произхождаше.

„Когато избухна сръбско-българската свада, малката наша република отъ кафене „Монополъ“ мина презъ драматични мигове. Разпритѣ между сърби, ромънци и българи всѣка вечерь вземаха такива размѣри, че кафенето се бѣше обърнало на истински адъ. Скоро едно ожесточено балканско сбиване сложи край на военнитѣ и на политическитѣ препирни, което предизвика даже и намѣсата на полицията.

„Черна бѣше взелъ участие случайно въ една отъ първитѣ воинствени разпри и демонстративно напустна кафенето. Отъ тогава напълно изчезна отъ мѣстото, гдето се срѣщахме ние, ромънцитѣ. Твърде изненаданъ отъ липсата на поета, азъ го намѣрихъ следъ нѣколко дни въ едно странично кафене. Появата ми го изненада неприятно.

— Какъ? И тука ли не ме оставяте на мира?

„Казахъ му, че неговото изчезване изненада всички ромънци и че не знаяхме, съ що сме могли да го разсърдимъ дотамъ, че да избѣга нашето общество. Той се вгледа дълго въ мене и съ твърде голѣма печалъ ми каза:

— Жегнахте ме. Всички обиди, които въ вашитѣ разправии отправяхте къмъ българитѣ, и скандалътъ отъ последнитѣ дни ме отвратиха. Наймалко, поне предъ мене бихте могли да се владѣете, когато знаете, че съмъ българинъ и че, може би, въ моята душа се извършва борба“.

„Какъвъ отговоръ бихъ могълъ да дамъ на тая изповѣдь, която ми освѣтляваше една толкова драматична тайна?“ (Тамъ).

Обстойна студия за Черна ни даде д-ръ Иванъ Пенаковъ. Въ нея той обективно и доста изчерпателно, възъ основа на авторитетни ромънски критици, ни посочи голѣмото мѣсто, което тоя даренъ

българинъ заема въ ромънската поезия. Все пакъ, нека да си послужимъ съ две извадки:

„Черна е поетъ на човѣшкото щастие. Колкото Еминеску е почувствувалъ горчивината и превъзходството на живота, толкова дълбоко чувствува Черна сладостьта и трайностьта му. Еминеску е нещастенъ даже и въ най-щастливитѣ си минути. Черна и въ минутитѣ на най-голѣмо нещастие е щастливъ.“

„Очарованието, присѫщо на стихотворенията на младия поетъ, стои тъкмо въ лютата борба между страданието и живота, и въ пълната победа на живота надъ страданието“. Тия думи сѫ казани отъ Михалаке Драгомиреску, университетски професоръ по естетика. Той отрежда на Черна мѣсто въ ромънската литература, равно съ това на Михаилъ Еминеску — гордостьта на всѣки ромънецъ и вѣчната тема на ромънскитѣ професори и критици.

Сѫщото мѣсто отрежда на Черна и критикътъ Замфиреску. Покрай другото, той пише: „Едно голѣмо познаване на емотивната стойность на думитѣ, тайната на пластичното изразяване на онова, което е абстрактно и се изплъзва; инстинктътъ на простъ и добъръ вкусъ правятъ отъ Ченра истински артистъ съ собственъ обликъ, безъ да заимствува отъ Еминеску“.

Другъ даровитъ българинъ, сѫщо така успѣлъ да се наложи като голѣмо име въ ромънската литература, е **Киро Нановъ.** Неговитѣ родители сѫ чисти българи: баща му е отъ Браила, а майка му отъ Делиорманскитѣ села. Той самъ се е родилъ въ едно село около Букурещъ. Минава за най-добриятъ разказвачъ на „Дунавската равнина“, както го характеризирва единъ ромънски критикъ. Отъ неговитѣ сборници разкази по-значителни сѫ: „Старитѣ грѣхове“ и „Окото на дявола“, които биватъ посрѣщнати много добре отъ страна на ро-

мънскитѣ читатели. Авторъ е и на книгата „По пѫтя на профетитѣ“ (пророцитѣ), излѣзла презъ 1916 година. Тя е едно великолепно поетическо описание на впечатленията му отъ светитѣ мѣста. За нея получава награда отъ ромънската академия на наукитѣ. Заслужава да се отбележи и голѣмата му студия върху лиричната поезия, излизането на която направи доста голѣмъ шумъ. И за нея получава награда. Киро Нановъ се смѣта за голѣмо явление въ ромънската литература. Той почина презъ 1918 година.

Редъ е да поменемъ и една жена. Тя е **Люба Димитриева,** родена въ южна Бесарабия, като дъщеря на българинъ, ожененъ за гъркиня. Издала е само една книга „Идеи, чувства и стихове“. Другитѣ ѝ писания не сѫ събрани. Тя умира 28-годишна въ манастира Варатекъ презъ 1931 година, „говорейки за бѣли кринове съ сладки ромънски стихове“, както казва проф. Н. Йорга въ т. III на своя трудъ „Люде на миналото“. Той самъ признава, че поетесата нѣмала нито капка ромънска кръвь въ жилитѣ си.

Една отъ най-новитѣ прояви въ съвременната ромънска литература е дарованието на **Стоянъ Г. Тудоръ** (Тодоровъ), авторъ на романа „Хотелъ мегданъ“ (Hotel Maidan) съ сюжетъ изъ живота на градскитѣ покрайнини и на скитницитѣ. А голѣмъ букурещки ежедневенъ вестникъ напечата редица негови подлистници подъ общъ надсловъ „Бележникъ на единъ скитникъ“, въ които разправя случки изъ своя нерадостенъ животъ. Добритѣ отзиви на критиката затвърдиха името му като добъръ разказвачъ изъ живота на беднитѣ люде. Стоянъ Г. Тудоръ е роденъ въ с. Княжна, на 6—7 километра далечъ отъ Букурещъ. За да преживѣе, той е билъ принуденъ да върши всичко: билъ е градинарь, общъ работникъ и пр. (Добруджански гласъ, бр. 196 отъ 4 септемврий 1936 год.).

Неочаквано се наложи през миналата година и то по единъ блѣскавъ начинъ нашиятъ сънародникъ отъ Бесарабия **Иоанъ Сулаковъ** съ романа си „Бележкитѣ на единъ гладенъ човѣкъ“ (Insemnârile unul flâmând). Главнитѣ герои на романа сѫ българи. Встѫпителнитѣ думи къмъ него на голѣмия ромънски писатель Д. В. Барновски отъ Яшъ сѫ писани съ топла сърдечность. Въ тѣхъ се изповѣдва, че успѣхътъ на Сулакова е поразителенъ и му предвижда голѣмо бѫдеще. Затова и препорѫчва романа като ценно постижение въ ромънската литература. Нѣкои сѫ склонни да виждатъ въ тоя романъ влияние на Достоевски.

„Бележкитѣ на единъ гладенъ човѣкъ“ иматъ формата на дневникъ. Въ него сѫ разказани теглата и неволитѣ на единъ младежъ отъ Болградъ. Завършилъ училище, тоя младежъ се скита немилъ-недрагъ, безъ да намѣри, каквато и да било работа. Въ умиращиятъ провинциаленъ градъ нѣма; пропадатъ опититѣ му и въ Букурещъ. Само мисълта за майка му поддържа героя до известна степень. Крепи го отчасти и любовьта му къмъ младата Наталия. Накрай несгодитѣ, лишенията и гладътъ го сломяватъ, и той попада въ тинята на живота. Така романътъ ни дава пълна илюстрация на мѫчителнитѣ неудобства, срѣдъ които сѫ поставени интелигентнитѣ българи въ Ромъния, ако и да не загатва никѫде авторътъ за народностьта на своитѣ герои. „Тѣ живѣятъ като нѣкоя отречена отъ Бога и отъ свѣта тълпа, която всѣкидневно се подлага на инквизицията на живота. И никой не я подкрепя. Никой не се стѫписва отъ нейната непоносима зла сѫдба. Но за Сулаковъ проблемата е преди всичко социална и психолгическа“.

Преди да пустне своя романъ на свѣтъ, Сулаковъ е издалъ нѣколко научни книги. Първата му книга е „Възраждане“, печтана презъ 1931 година.

Сътрудничалъ е редовно и въ сп. „Лумя ноуа“. Но нека самъ той да ни разправи нѣщо за себе си:

„. . . Азъ познавамъ България. Бѣхъ въ 1928 г. Чухъ, какъ пѣе морето въ Варна, какъ елхитѣ охлаждаватъ Софийския край, видѣхъ вашитѣ гори, долини, вашия чудесенъ Пловдивъ. . . Родихъ се въ Болградъ на 10 августъ (н. с.) 1908 г. Баща ми умрѣ, когато бѣхъ на три месеца, а майка ми, когато бѣхъ на 17 години. Бѣхъ беденъ цѣлъ животъ и трудно живѣехъ. Въ моята книга е душата ми.

„Подиръ първата книга написахъ на ромънски чисто научни книги: „Мнемоника“, „Възпитание на волята“, „Телепатия — може ли да се предаватъ човѣшкитѣ мисли“ и издавахъ „Списание за душевнитѣ науки“. За тѣзи книги получихъ похвала отъ ромънската академия. Отъ 1935 г. съмъ членъ на Дружеството на ромънскитѣ публицисти.

„Свършихъ четвърти класъ въ Болградската гимназия (1924 г.) и подиръ това отидохъ въ Букурещъ, гдето следвахъ въ висшето училище за изкуствата и занаятитѣ. Въ Букурещъ стояхъ десеть години и работихъ въ електрическитѣ централи. Електротехникъ съмъ по професия. Парадоксъ, нали? Не съмъ заемалъ и нѣма да заемамъ никакъвъ постъ. Обичамъ да съмъ свободенъ като облацитѣ и желая да стана голѣмъ писатель тукъ, затова работя презъ всичкото време. Познавамъ голѣмитѣ ромънски писатели. Панайотъ Истрати ми бѣ добъръ приятель“ . . . (Писмо до г. Н. Стоиловъ, в. „Слово“, бр. 4387 отъ 16 февруарий 1937 год. Вижъ и Петъръ Атанасовъ, Българитѣ въ чужбина, стр. 18—19).

Българитѣ отъ Бесарабия даватъ и ценен лирикъ на ромънската литература, сѫщо роденъ въ Болградъ презъ августъ 1910 година. Той е **Владимиръ Каварнали,** нѣженъ, самобитенъ талантъ. Неговитѣ стихотворения получаватъ презъ 1934 г.

първата награда отъ Министерството на народното просвѣщение. Издадени сѫ отъ фондацията „Краль Каролъ II". Каварнали е синъ на желѣзарь подковачъ. Свършилъ е филология въ Букурещъ (1928—1931). Билъ е известно време административенъ чиновникъ, а сега е прогимназияленъ учитель въ единъ малъкъ бесарабски градецъ. Сътрудничи почти на всички по-първи литературни списания. Стиховетѣ му сѫ пропити съ сърдечность, простота, искреность и топлота. Тѣ ни откриватъ едно изпълнено съ човѣчность сърдце и една широка славянска душа, пълна съ отзивчивость и доброта (Добруджански гласъ, г. III, бр. 254 отъ 1 априлъ 1937 г.).

Сега въ Бесарабия се проявяватъ и други литературни имена: **Тодоръ Ненчевъ, Якобъ Славовъ, Ник. Грековъ, Екатерина Каварнали, Елена Дичева, Василъ Агура, Ал. Баневъ, Н. Ивановъ и пр.**

Отъ нѣкои полемики въ Букурещкия печатъ става видно, че иматъ българско потекло още **Никифоръ Крайникъ** (истинското му име е Йонъ Добре), виденъ поетъ, директоръ на голѣмото списание „Гъндирея" (Мисъль) и **Н. Креведия** — поетъ и журналистъ. И двамата сѫ родени въ окрѫга Влашка (Гюргево), гдето живѣятъ доста българи. И двамата владѣятъ български.

Разбира се, че съ тия имена не се изчерпва приносътъ на българитѣ въ ромънската литература. Но и изброенитѣ не сѫ малко по число и по значение, за да не бѫдатъ упоменати или разгледани отъ изложение като нашето. Но не само въ областьта на литературата се е отразило нашето влияние върху ромънцитѣ. Следи отъ него имаме и въ живописьта, и въ политико-държавното устройство. По първия въпросъ презъ 1928 година професорътъ въ Яшкия богословски факултетъ П. Константинеску написа една много интересна студия „Изъ ромъно-българскитѣ художествени връз-

ки", издадена въ Кишеневъ. Като описва съ много подробности влиянието на българското изкуство въ Ромъния, той признава, че то било вѣнецъ на економо-политическитѣ и на културнитѣ връзки между двата съседни народа. Отпърво търновскитѣ черкви: св. Димитъръ, св. 40 мъченици, св. св. Петъръ и Павелъ, както и черквицитѣ на Трапезица сѫ служили за основа въ строежа на ромънскитѣ. А стенописитѣ на царската черква (Бисерика Домняска) при Куртя-де-Арджешъ, стара ромънска столица, строена между годинитѣ 1260—1310, сѫ много подобни на Боянската, на черквицитѣ отъ Трапезица и на св. Петъръ и Павелъ отъ Асеновата махала въ Търново. Отъ тѣхъ проличава близкото сътрудничество на Търновския живописецъ.

Близо до тая царска черква пъкъ се забелязватъ още развалинитѣ на черквата Сънъ Никоара, строена между годинитѣ 1211—1218. Ромънскиятъ професоръ пише, че, ако сравнимъ Сънъ Никоара съ черква № 5 отъ Трапезица, ще забележимъ пълно сходство. Тази именно черква може да се смѣтне като основа на архитектурно-художественитѣ влияния на българитѣ въ Ромъния. Съ други думи, това е първиятъ свидетель на търновската художествена школа въ Влашко. Схождатъ се въ общи черти съ черквата св. Димитъръ и много отъ черквитѣ, които е построилъ молдовскиятъ господарь Стефанъ Велики (1457—1504). Сѫщо така и Арбанаси има свой голѣмъ приносъ въ развитието на ромънското изкуство. По подбие на църквата Рождество Христово сѫ построени много църкви въ Бесарабия. Такава една е църквата отъ Къушани ной при гр. Тигина, строена около 1760 год.

Освенъ архитектурата и живописьта, отъ Търново е пренесено и рѣзбарското изкуство. Така, вратитѣ на иконостаситѣ при черквитѣ отъ Филипеций динъ пъдуре и отъ Корби Марий, строени

презъ времето на господаря К. Бранковеану (1688—1714) сѫ подобни на тая отъ черквата св. Георги. Таванътъ на х. Продановата кѫща пъкъ въ Плоещъ (не може да има съмнение, че х. Проданъ е българинъ), съградена около 1780—1785 г., е украсенъ съ много рѣзби, подобни на Кандиларовата кѫща. Въ Плоещъ има и други стари кѫщи, чиито тавани сѫ украсени съ подобни рѣзби (Д. Н. Минчевъ отъ Кюстенджа, Какво е дало В.-Търново на ромънското изкуство. Янтра, год. I. бр. 15 отъ 2 юний 1935).

Въ най-ново време пъкъ се прояви като голѣмъ скулпторъ българинътъ **Борисъ Караджа** (Караджовъ). Той е роденъ въ Балчикъ отъ скромни родители. Баща му и дѣдо му сѫ отъ Търговище — грънначри. Отъ тѣхъ е наследилъ любовьта си къмъ глината и дарбата на ваятель. Отъ многото отзиви за неговото творчество нека да приведемъ само единъ, написанъ отъ Антонъ Холбинъ въ в. „Vremea“ отъ 23 октомврий по-миналата 1936 година: „Караджата е най-талантливиятъ между нашитѣ склуптори. Много люде признаватъ това. Голѣмо е удоволствието да закъснѣешъ предъ всѣка негова работа. За всѣка можешъ да мислишъ дълго време. Кои сѫ главнитѣ черти, които намираме навсѣкѫде? Едно архитектурно чувство, дори и когато не сѫ голѣми работитѣ. Не и динамизъмъ, както се казва до сега, а по-скоро една вѫтрешна сила, която придава особена прелесть на нѣкои работи и ми дава право да ги нарека, вмѣсто съ имената, които си е избралъ артистътъ, съ едно име: игра отъ камъкъ“ (Завети, г. IV, кн. 7, стр. 138—142).

Сѫщо и въ политическия животъ на Ромъния сѫ играли голѣма роля българи. Тука нека да поменемъ отъ далечното минало воеводата Бабановакъ. Той е билъ единъ отъ най-голѣмитѣ военачалници на воеводата Михай Витязулъ (16 вѣкъ).

Споредъ всички ромънски историци, той е чистъ българинъ. Отличавалъ се съ рѣдъкъ стратегически усѣтъ, пословична смѣлость и самоотверженость. Постжпилъ е на служба при Витязула само отъ умраза къмъ турцитѣ. Единъ отъ военнитѣ му подвизи е превземането на Плѣвенъ, като е ограбилъ града и задигналъ жената на управителя, потурченъ българинъ, на име Михаилъ бей (Д. Мишевъ, България въ миналото, стр. 231). Името на Бабановакъ носи сега едно село въ Трансилвания. Срѣдъ селото се издига отдавна паметникътъ му (Добруджански гласъ, г. II, бр. 168, стр. 1 отъ 31 май 1936 год.).

Презъ миналия вѣкъ се проявява пъкъ жената на молодовския князъ Стурдза. И тя е българка — дъщеря на Самоския князъ Стефанъ Богороди и внучка на Софроний Врачански. Цѣли 17 години, колкото е траяло князуването на Стурдза — 1834 до 1850 година — тя е работила всецѣло за напредъка на новото си отечество като добра майка и владетелка.

Българитѣ даватъ и редица политически деятели на Ромъния, нѣкои отъ които играха значителна историческа роля въ нейната сждба, но за тѣхъ при другъ случай. Ще заключимъ тая глава съ признанията на професора по ромънска история, С. С. Жоржеску, казани отъ него въ първия томъ на „История на ромънитѣ". Споредъ него, славянскиятъ приносъ или примѣсъ е най-значителниятъ измежду всички приноси и примѣси за създаването на ромънската нация. Сжщиятъ професоръ опредѣля изрично, че ромънскиятъ езикъ поне въ дветѣ си пети е отъ славяно-български произходъ, както че и топонимията на населенитѣ отъ ромънци земи, особено въ Трансилвания, е въ голѣма степень славянска.

10.

Проявената въ миналото творческа мощь на

българина продължава да се проявява и до день днешенъ въ чужбина, кога въ по-голѣма, кога въ по-малка степень. Иска се само да се взремъ около себе си, за да се убедимъ, че е така. Не ще бѫде преувеличено, ако кажемъ, че малко страни има въ Европа, въ които да не е деенъ като единъ отъ първенцитѣ на духа и нѣкой нашъ българинъ. Дори преди години финансовъ министъръ на Австралия бѣше нашъ съотечественикъ. Той бива повиканъ на тоя постъ тогава, когато финансиитѣ на Австралия изпадатъ въ най-безнадеждно състояние. И за негова, и за наша гордость, успѣва да разреши възложената му трудна задача.

Сѫщо и въ Америка печелятъ вниманието на широкото общество двама българи. Тѣ сѫ писателътъ **Стоянъ Христовъ** и скулпторътъ **Атанасъ Качамаковъ.**

Роденъ въ село Кономади, Костурска околия, Стоянъ Христовъ напуща родното си мѣсто преди да постѫпи въ училище. Образованието си, значи, получава въ Америка, гдето се проявява като даровитъ писатель. Неговитѣ разкази се печататъ въ най-добритѣ американски вестници и списания, посрѣщани съ истинско внимание отъ американското четещо общество. Творчеството на Христова е богата илюстрация на живота на българитѣ отъ Македония. А въ много отъ разказитѣ му сѫ включени копнежитѣ на тия българи за свобода.

Презъ 1927 година Стоянъ Христовъ посети България като кореспондентъ на голѣмия Чикагски вестникъ „Чикаго дейли невъ“, отгдето занася въ Америка мили и топли спомени за истинската си родина. За втори пѫть дохажда презъ 1934 година. Тогава довършва и романа си „Герои-атентатори“. Тая книга добива голѣмъ успѣхъ и между най-виднитѣ американски критици и окончателно завърдява името му въ редицата на най-голѣмитѣ тамошни писатели.

Атанасъ Качамаковъ пъкъ е роденъ въ Лѣсковецъ. Преселва се въ Америка къмъ края на 1924 година. „Презъ 1932 година се устройва международенъ конкурсъ по скулптура въ Ню-Йоркъ. Въ конкурса участвуватъ съ 6,000 работи най-известнитѣ скулптори на свѣта. Ат. Качамаковъ взема участие съ две работи: „Индиянка“ и „Молитва“. Отъ представенитѣ за конкурса работи журито отдѣля 25, които, следъ като обикалятъ голѣмитѣ градове на Америка, състезаватъ се за тритѣ премии. И дветѣ работи на Ат. Качамаковъ биватъ избрани отъ журито. Следъ обиколката, „Индиянката“ на нашия сънародникъ получава първата премия. Отъ тогава неговото име се налага на културния свѣтъ.

По-късно нашиятъ художникъ участвува въ три конкурса за паметници: паметникъ на Вашингтонъ въ Ню-Йоркъ, паметникъ на св. Франциска въ Калифорния и изработване бюста на голѣмъ американски благодетель въ Ню-Йоркъ. Качамаковъ спечелва и тритѣ конкурса.

„Една отъ последнитѣ му най-ценни работи е „Историята на хлѣба“ — френски на дърво отъ осемь сюжета — отъ орача до мѣсенето на хлѣба. Тая му работа, излагана въ Ню-Йоркъ и Калифорния, бива отбелязана отъ критиката съ възхищение и като особено оригинална по своето примитивно третиране“ (Стеф. Мокревъ, Зора, бр. 5441 отъ 15 августъ 1937 год., стр. 8).

Широка известность добива въ Америка и нашиятъ заселенъ въ Германия художникъ, шуменецътъ **Никола Михаиловъ.** Въ своята втора родина той настина и заслужено има славата на голѣмъ майсторъ на четката, особено като едва ли не пръвъ портретистъ въ тая страна. Неговитѣ портрети се ценятъ високо и отъ най-добритѣ познавачи на портретната живопись.

Особено много българи се подвизаватъ, гдето

заематъ видни, творчески и отговорни мѣста, въ Съветска Русия. Нека тука по известни съображения да поменемъ само тѣхнитѣ имена: **Сергей Кировъ,** синъ на преселени презъ миналия вѣкъ въ южна Русия наши сънародници, **Кръстьо Раковски, Георги Димитровъ, Стомоняковъ** и пр., и пр.

Но освенъ личности, българитѣ дадоха и много нови идеи на свѣта, особено презъ последнитѣ нѣколко десетилѣтия. Най-многото отъ тѣхъ сѫ въ областьта на военното дѣло. Като първа по редъ нека поменемъ идеята, приложена на практика презъ време на балканската война, че значение за победата иматъ не толкова техническитѣ срѣдства, колкото духътъ на войника. Фонъ деръ Голцъ паша, единъ отъ бележититѣ нѣмски стратези, бѣше построилъ крепостния поясъ за Цариградъ — Одринъ—Лозенградъ — доволенъ, че е защитилъ на вѣчни времена турската столица отъ всѣки воененъ набѣгъ. Направи изключение само за нѣмския войникъ, като каза, че той единственъ би могълъ да превземе укрепения поясъ и то следъ тримесечна усилена обсада. А на практика излѣзе противното: българскиятъ войникъ я превзе въ двадесеть и четире часа. Тоя подвигъ на българския войникъ бѣше възведенъ до степеньта на върховенъ воененъ принципъ отъ френския генералисимусъ Жофъръ и съ него той можа да се противопостави на германцитѣ и при Марна, и при Вердюнъ, докато изтръгна крайната победа въ полза на съглашението. Отъ тогава насамъ алфата и омегата на военното изкуство е: духътъ на войника.

„Нашиятъ успѣхъ при откритата атака на Одринъ показа на свѣта и на всички теоритици по военното дѣло, че на война решаващи сѫ и ще бѫдатъ всѣкога не толкова материалнитѣ срѣдства, колкото моралнитѣ сили, че възможноститѣ зависятъ на първо мѣсто отъ качествата на въоржжената сила. Въ това именно сѫ и рисковетѣ въ вой-

ната, защото духовнитѣ сили и моралнитѣ добродетели не се подаватъ на предварителни смѣтки и преценки. И за това, именно, отъ ръководнитѣ фактори на войната се изискватъ не само сухи научни познания, а много по-голѣми качества за възможно по-вѣрно измѣрване на действителнитѣ възможности, а сѫщо и мораленъ куражъ да се носятъ отговрности" (Ген. Н. Жековъ, в. „Инвалидъ", бр. 846).

„Свѣтътъ бѣше удивенъ отъ новината, че за по-малко отъ два деня тази крепость е овладѣна, и затова за грижитѣ за подготовката на държвната си отбрана изпратиха подготвени хора да проучатъ действията ни. Тѣ научиха, че българската артилерия е приложила методи, които сѫ дали отлични резултати. Затова презъ свѣтовната война, избухнала следната година, чуваме за обезпокоителния огънь — какъвто прилагаше обсадната артилерия по укрепленията нощемъ; за преграденъ огънь — българската огнена завеса на 13 мартъ презъ нощьта; за барабаненъ огънь — българската стрѣлба по мѣстото на приготовлявания отворъ; за огневия валякъ — задъ какъвто огънь шествуваше напредъ победоносната пехота на 13 мартъ сутриньта" (Н. Недевъ, Превземането на Одринъ, „Миръ", бр. 11,308 отъ 2 апр. 1938 г.).

Пакъ на българитѣ се падна честьта да използуватъ аероплана като военно срѣдство. Датата 16 октомврий 1912 година ще остане паметна въ историята на войнитѣ, изобщо. На този день двама наши авиатори **Радулъ Милковъ** и **Проданъ Таракчиевъ** се дигатъ съ своя аеропланъ на 9 часа сутриньта и направятъ първото бойно летене надъ неприятеля при Одринъ. А на 2, сѫщия месецъ, дадохме първата жертва — поручикъ **Христо Топракчиевъ.** Първиятъ въ свѣта погиналъ въ бой военен летецъ. На 11 февруарий 1913 година пъкъ пору-

чикъ **Попкръстевъ** прави по-далечни летения. Той лети надъ Мала-Азия и надъ Галиполи и открива турския десантъ.

Апаратътъ за откриване по слухъ мѣстото на неприятелската батарея е сѫщо изнамѣрване на българинъ. Понеже не бѣше достатъчно оценено у насъ, то мина у германцитѣ, отгдето трѣбваше да го вземемъ въ последствие и да организираме така нареченитѣ слухови команди.

Нека, накрай, да поменемъ нашата трудова повинность, която доби тържественъ ходъ въ не една отъ западно-европейскитѣ държави, особено широко и разумно използувана въ Германия. Напоследъкъ и въ Япония. Тамъ ни единъ младежь не може да добие висше образование, преди да я отслужи.

*

Заключението отъ тая книга се налага само по себе си. Българинътъ е направилъ ценни приноси не само въ културата на отдѣлни народи, но и въ културата на цѣлото човѣчество, изобщо. Той не е лишенъ отъ дарби и за нови приноси. Иска се само да ги видимъ и, като ги видимъ, да имъ създадемъ сгодни условия за проява. За жалость, у насъ не всѣкога можемъ да сторимъ това. Понеже сме много близко до даренитѣ си избраници, то ние или не сме въ състояние да ги обхванемъ въ цѣлость, или пъкъ тѣ напълно се изплъзватъ отъ погледа ни. Не попадатъ въ така нареченото злително поле. Ония пъкъ, които сѫ далечъ отъ насъ, нерѣдко се отплащатъ за своя народностенъ произходъ съ вражда и ненависть, мѣсто съ любовь. Кой е първовиновникътъ, не е важно. Важно е, че много дарени български синове сѫ станали врагове на своя народъ, унизили него, за да възвеличатъ народа, къмъ който сѫ се приспособили. Нека не имъ прощаваме тѣхното родоотстѫпничество, ако и да сѫ се проявили като ярки доказа-

телства за дареностьта на българина. Но не бива да простимъ и на тѣхнитѣ сънародници, които сѫ спомогнали, да бѫде изковано отъ тѣхъ орѫдие срещу насъ. Впрочемъ, тия сѫ малко. Повечето сѫ чужди гордости, съ които заслужено бива да се гордѣемъ и ние, винаги готви да кажемъ ведно съ Ботйова: ето, вижте,

Какви е деца раждала,
Раждала, ражда и днеска
Българска майка юнашка.

София, деня на народнитѣ будители, 1937 год.

ОТЗИВИ ЗА КНИГАТА

Първото издание на „Какво е далъ българинътъ на другитѣ народи“ бѣше посрѣщнато извънредно ласкаво отъ всички срѣди. Тука помѣстваме само нѣкои отъ отзивитѣ на печата, които можаха да достигнатъ до ржцетѣ на автора.

„Ако тази книга бѣше се явила презъ време на Възраждането, би изиграла съответната динамична роля като славяно-българската история на Писия. Днесъ, за съжаление, навѣрно всички ще прочетатъ съ спокойствие „Какво е далъ българинътъ на другитѣ народи“, за да се оправдае едно отъ твърденията на книгата, че още не хранимъ възторгъ къмъ дѣлата на сънародницитѣ си. Подобно на Паисиевата история, и книгата на г. Чилингировъ, е изобличитель за тази немара и незнание, и е едно малко огледало на българскитѣ приноси въ духовно-историческия животъ на другитѣ народи“ ...

„Дано книгата на Чилингирова изиграе ролята поне отчасть, като изпълнение на единъ Паисиевски заветъ. Тя е написана ясно и просто и така отеква лесно въ сърдцата“.

Сп. „Родина“, г. I, кн. I, стр. 234—236.

Кирилъ Кръстевъ

„Ето една книга, която заслужава вниманието ни поради много причини, особено вниманието на онѣзи интелигентни хора, които прѣко или косвено иматъ или се готвятъ да иматъ ржководна роля въ живота на нашето общество, безразлично въ коя область — политическа или културна. Преди всичко — защото тая книга е дѣло на единъ отъ нашитѣ познати писатели и общественици, който има какво да каже на народа си.

„И, наистина, Ст. Чилингировъ повдига съ книгата си ценни въпроси, но два сж особено важни: въпросътъ за себеподценяването ни като народъ и онзи, за заслугитѣ, които ние имаме за културата на другитѣ народи.

„Крайното впечатление отъ книгата на Ст. Чилингировъ е тъкмо това, което авторътъ очаква: следъ като попада подъ гнета на внушението, че ние се подценяваме и че и нѣкои и други иматъ неправилни мнения за насъ, читательтъ завършва книгата съ повишено самочувствие, дори

съ радость и гордость предъ грядущитѣ дни на народа ни".
Изкуство и критика, г. II, кн. 1, стр. 43—45.

Цв. Петковъ

„Нуждно е, прочее, едно национално превъзпитание, преди всичко, на ръководителитѣ на младежьта. Нуждно е, тѣ да очистятъ и превъзмогнатъ въ себе си тия обществени и лични недъзи, наследени въ нашитѣ души отъ време на дългото робство. Нуждно е да се проникнатъ дълбоко отъ вѣра въ здравия духъ , въ способноститѣ и въ духовния ръстъ на българския народъ. Тѣзи задачи, изглежда, си е задалъ и г. Чилингировъ, когато се е заловилъ да ни разкаже за всичко онова, което е далъ българинътъ на другитѣ народи. Отъ неговата книга, написана живо, увлѣкателно и обективно, младежьта — па и всички ние — ще почерпи голѣма поука, ще се запознае съ много неизвестни за нея факти изъ нашата културна история и, най-важното, ще добие вѣра въ себе си, ще се подготви да продължи голѣмото културно дѣло на своитѣ сънародници и учители. Ето защо, ние горещо препоръчваме тази книга".

Училищенъ прегледъ, г. 37, кн. 7 стр. 877—879.

Б.

„Подъ този надсловъ видниятъ нашъ писатель Стилиянъ Чилингировъ е издалъ нова книга, която съ право може да се нарече нова Паисиева история.

„Тази книга е апотеозъ на българския творчески духъ, на българския гений, който е създалъ голѣми културни паметници.

„И днесъ, когато националното съзнание на българския народъ е понижено, когато вѣрата въ собственитѣ сили на нацията и въ голѣмитѣ творчески възможности на нейния духъ е отпаднала — книгата на Стилиянъ Чилингировъ идва тъкмо навреме.

„Тя наподобява на единъ истински фаръ на брѣга на бурното българско море, къмъ който ще се отправятъ корабитѣ въ нощьта на нашето време.

„Тази книга изпълва съ гордость и радость всѣко българско сърдце. Тя запалва изгасналото огнище на вѣрата, събужда надеждитѣ и окриля духа. И затова тя трѣбва да бъде прочетена отъ всички.

„Книгата е издание на младия книгоиздатель Добромиръ Чилингировъ и, вѣроятно, е отпечатана въ единъ ограниченъ брой екземпляри. Би било хубаво, ако тази съ историческо значение книга бъде издадена отъ Министерството на просвѣтата въ стотици хиляди екземпляра и да бъде пръсната изъ цѣлата страна — изъ училища, изъ учреждения, казарми и пр.

„Тя трѣбва да стане настолна книга на българската младежь“.

Сп. „„Кооперативна пробуда“, г. III, кн. V.

Вл .Русалиевъ

„Книгата на г. Чилингировъ иде да събуди ехото на Паисиевския зовъ: ‚Ти, българино, не се превръщай, помни своя родъ и езикъ..“ Нека скръбьта, която думитѣ на г. Чилингирова възбуждатъ, заради приноса, който наши българи сѫ дали за преуспѣването на чужденци, и то често пѫти за наша смѣтка, се забие като остро жило въ нашата съвѣсть. Тая мѫка, заедно съ доказателствата за отличнитѣ дарования на българина, нека събудятъ волята за довършвано, а не само започвано творчество, въ името на своята народность и, преди всичко, въ рамкитѣ на своята държава. Вѣрно е, че единъ малъкъ народъ не всѣкога може да включи въ тѣснитѣ рамки на своята държава напора на гения на собственитѣ си деца, но нашиятъ държавникъ и общественикъ трѣбва да се запита, направено ли е всичко за правилната оценка и задържане у насъ на това, що е наше, изградихме ли ние отъ държавата и народа си онова авторитетно знаме, съ което да може да се гордѣе всѣки синъ, който е отлетѣлъ отъ отечеството си, за да служи на общата култура при по-широки възможности?

„Г. Чилингировъ като апостолъ ни доказва, че ние имаме много духовни възможности; строителитѣ на сегашна културна, стопанска и политическа България трѣбва да обезпечатъ полета за работа. Ако „българската идейность“ може да оплодява полети на общата култура, толкова повече тя може да оплоди и собствения животъ. Нека „познаемъ себе си“, не за да се възгордѣемъ, а за да не се подценяваме. Прочетете книгата на Чилингирова, за да видите, какво сме и какво може да бѫдемъ“.

„Бразда“, г. III, кн. 25 *В. К.*

„Всѣки българинъ, който прочете книгата, ще бѫде ободренъ, ще почерпи вѣра въ скрититѣ сили на нашето племе, ще обикне родината и сънародницитѣ си и ще добие потикъ и сили да работи за доброто на народа и държавата ни. Поздравляваме най-сърдечно г. Чилингировъ съ неговия ценен и навременен трудъ. Препорѫчваме и пожелаваме всѣко читалище да постави тая книга въ своята библиотека и се погрижи да бѫде прочетена отъ възможно повече люде“.

Читалище, г. 17, кн. 9—10. *Я. С. Х.*

„Новото съчинение на г. Ст. Чилингировъ посочва ония културни ценности съ трайно всечовѣшко значение, които

българскиятъ народъ и неговитѣ голѣми синове-просвѣтители, държавници, полководци, духовници, революционери сѫ създали. Право казва авторътъ, че посоченитѣ голѣми епохални и исторически дѣла сѫ само часть, стотна часть отъ онова, което би могло да се каже. Но и даденитѣ имена и подвизи сѫ достатъчни, за да се постигне поставената задача съ съвременно обществено значение: *да се вдъхне повече самоувѣреность, благородна гордость и борческа воля за по-свѣтли бѫднини у днешнитѣ българи*".

Заря, бр. 5,025 отъ 1938 год. *К. С.*

„Книгата на г. Ст. Чилингировъ е написана върху редъ истинни данни и има за цель да повдигне самочувството на българина, да го извади отъ характерното негово подценяване и отричане на всичко негово, да го накара да повѣрва, че е способенъ за висши дѣла и че е доста много далъ въ съкровищницата на човѣшката култура. Написана ясно и популярно, книгата на г. Чилингировъ днесъ е една необходимость за всички ни".

Утро, бр. 8641 отъ 1938 год. *Д. Б.*

„Ето, тъкмо въ разцвѣта на тази престѫпна национална самозабрава, книгата „Какво е далъ българинътъ на другитѣ народи" се явява на българското мрачно небе, както нѣкога историята на Паисия, като животворно слънце за народното опомняне, национално осъзнаване и укрепяване на вѣрата въ племенната мощь. Тя ще накара да прогледнатъ много слѣпци съ очи и да се пробудятъ приспани дълбоко чувства.

„Тази книга — народно евангелие — трѣбва да се прочете отъ всѣки грамотенъ българинъ, желаещъ да види, колко е голѣмо могѫществото и величието на българския народъ. Книгата е одобрена и препорѫчана отъ Министерството на народното просвѣщение и ще бѫде една необходимость за четцитѣ на читалищнитѣ и училищни библиотеки".

Нова Камбана, бр. 621. *Л. Пищяловъ*

„Нашиятъ писатель г. Ст. Чилингировъ въ последния си трудъ — „Какво е далъ българинътъ на другитѣ народи" ни дава едно отлично, ясно и популярно изложение на сѫщия въпросъ, спирайки се върху свои проучвания и такива на множество славянски учени, като: Априловъ, Пърличевъ, Погорѣловъ, Савичъ, Геновъ, Попруженко, Ефремовъ, Иричекъ и др. Драго е човѣку да чете тѣзи прости истини за великото славянско дѣло на двамата равноапостоли, за златната епоха, която тѣ създадоха въ тогавашнитѣ български земи, за голѣмитѣ царе Борисъ и Симеонъ, за просвѣтителитѣ Екзархъ, Константинъ и Храбъръ,

за още по-великото дѣло, което можеше да създаде българо-славянската книжнина, пръсната като слънце всрѣдъ всички славянски народи, ако не сѫ били пропаститѣ на превратната политика, раздѣляща славянитѣ и до днесъ".

Изтокъ, бр. 175. *Георги П. Арнаудовъ*

„Наистина, нашитѣ отрицателни качества много често сѫ били първата и решителна причина за грѣшки, които костуватъ скѫпо. Но и племеннитѣ ни добродетели сѫ достатъчни, за да уравновесятъ недостатъцитѣ ни. За това е необходимо едно: грижливо изследване на историята. Тя ще ни обясни много нѣща и ще корегира много наши превратни понятия. А съ това ще имаме и вѣрна картина за себе си.

„Тази трудна, широка и деликатна задача си е поставилъ нашиятъ именитъ писатель Стилиянъ Чилингировъ, който се е помѫчилъ въ рамкитѣ на възможноститѣ само на единъ човѣкъ да ни даде галерия отъ даровити синове на народа ни, които, по една или друга причина, пръснати по широкия свѣтъ, сѫ творили часть отъ историята на другитѣ народи.

„Споръ нѣма, даннитѣ на Чилингировъ сѫ само малкото отъ това, което се знае за миналото. Тепърва ще се търси — упорито и методично — забравеното и неизвестното, за да посочимъ на свѣта гения на българския народъ.

„Ето една благородна цель!"

Вечерна Бургаска поща, бр. 2942. *В. К-ски*

„Ако книгата на г. Чилингировъ принесе поне тая малка полза, че ние да се позамислимъ малко повече за нашата култура, нѣма какво повече да се желае. Достатъчно е само да се проникнемъ отъ съзнанието да пазимъ културнитѣ ценности. И, най-важното, да дадемъ всичко възможно, за да се развиятъ свободно голѣмитѣ творчески възможности на нашия народъ, за да не се червимъ, когато утре нѣкой ни каже, че ние сме малокултурни."

Нова камбана, бр. 678. *Христо К. Р.*

„Заслужилиятъ общественикъ и писатель г. Ст. Чилингировъ е написалъ книга, която трѣбва да се прочете и научи наизустъ отъ всѣки съзнателенъ българинъ. Книги като тази иматъ значението на възстановително лѣкарство за душата: затвърдяватъ духа, повишаватъ самочувството и увеличаватъ волята за творчество и напредъкъ".

Народно здраве, г. III, бр. 19—20.

„Трудътъ на г-нъ Чилингировъ ще укрепи колебаещитѣ се духове, ще окрили младежьта за дѣло и подвигъ въ полето на културата, ще ни подтикне да стѫпваме само-

увѣрено и гордо напредъ. Духътъ на Паисий ни говори чрезъ тая книга. Да чуемъ пробудния, внушителенъ и радостенъ зовъ на новия Паисий!"

Тракиецъ, бр. 646. *Л.*

„Книгата на г. Чилингировъ е единъ приносъ на нашия народъ отъ неговото минало. Нека всѣки, който иска да знае, какво сме дали на другитѣ народи, да вземе и да я прочете. Въ нея четецътъ ще намѣри подробности, които ние само скицирахме, за да я оповестимъ на читаещия свѣтъ".

Шуменска поща отъ 19 юлий 1938 г. *Й. М.*

„Подъ сѫщия надсловъ авторътъ е издалъ отдѣлна брошура. И статията, и книгата сѫ писани съ голѣмъ ентусиазъмъ и родлюбие. Изтъква се, че българинътъ е далъ азбука на славянството, а съ това и старо-българския езикъ, който е заемалъ между славянитѣ мѣсто на латинския езикъ, богомилството като предвестникъ на реформацията и революцията, бележити носители на нова духовно възраждаща литература на много европейски народи, както и бележити водители".

Българско училище, г. XI, кн. 4.

„Прочетохъ тая книга съ рѣдко увлѣчение и дълбокъ интересъ — гдето се казва, прочетохъ я на единъ дъхъ, обзетъ отъ тѫга по безценнитѣ камъни, присвоени отъ нашитѣ съсѣди . . .

„Нашиятъ плодовитъ писатель Стилиянъ Чилингировъ съ рѣдко трудолюбие и научна добросъвѣстность е нанизалъ безброй загубени за своята родина синове — отъ близкото и далечно минало. Ние трѣбва да му благодаримъ за това. Длъжни сме да спремъ върху тая ценна книга вниманието на нашето учителство, върху плещитѣ на което лежи тежката задача да крепи националния духъ и да възпитава чувство на национална гордость и самоуважение. Книгата, одобрена и препорѫчана отъ М-то на нар. просвѣщение, заслужава да бѫде прочетена, преди всичко, отъ всѣки български учитель".

Български учитель, г. III, кн. 2, *К. П. Д.*